

ISSN 2076-1333 (Print)
ISSN 2312-1130 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 30

Заснований 2005 року

Харків
2021

ISSN 2076-1333 (Print)
ISSN 2312-1130 (Online)

Ministry of Education and Science of Ukraine
V.N. Karazin Kharkiv National University

Human Geography Journal

ISSUE 30

Founded in 2005

Kharkiv
2021

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі. Для викладачів закладів вищої освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України, *категорія «Б»*, за спеціальностями 103 *Науки про Землю* та 106 *Географія* (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р.).

Журнал зареєстрований у міжнародних наукометричних базах *Index Copernicus, DOAJ, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, ResearchBible, ERIH PLUS, InfoBase Index, Scientific Indexing Services, OAJI*.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 6 від 31.05.2021 р.).

Редакційна колегія: *Немець Л.М.* – д. геогр. н., професор – голова редакційної колегії (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), *Костріков С.В.* – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), *Мезенцев К.В.* – д. геогр. н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), *Немець К.А.* – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), *Пересадько В.А.* – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), *Руденко В.П.* – д. геогр. н., професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), *Сегіда К.Ю.* – д. геогр. н., доцент (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), *Топчієв О.Г.* – д. геогр. н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), *Шаблій О.І.* – д. геогр. н., професор (Львівський національний університет імені Івана Франка), *Кандиба Ю.І.* – к. геогр. н., доцент, технічний секретар (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Міжнародна редакційна рада: *Антінова К.А.* – д. геогр. н., професор (Білоруський державний університет, Білорусь); *Арісой Я.* – доктор філософії (цивільна інженерія), професор (Університет Докуз Ейлюл, Туреччина); *Джентіле М.* – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет Осло, Норвегія); *Карачоні Д.* – доктор філософії (географічні науки), науковий співробітник (Географічний інститут, Угорська академія наук, Угорщина); *Лі Вей* – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет штату Аризона, США); *Михненко В.* – доктор філософії (політична економія) (Університет Оксфорд, Великобританія); *Морар Ч.* – доктор філософії (географічні науки), доцент (Університет Орадя, Румунія); *Нетзбанд М.* – доктор наук (природничі науки), науковий співробітник (Рурський університет, Німеччина); *Нюсупова Г.* – д. геогр. н., професор (Казахський національний університет ім. Аль-Фарабі, Казахстан); *Станайтіс С.* – доктор наук (соціальні науки), професор (Литовський університет освітніх наук, Литва); *Субірос Дж.В.* – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет Жирони, Іспанія); *Шиманьска Д.* – доктор наук (географічні науки), професор (Університет Миколи Коперника, Польща).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, факультет геології, географії, рекреації і туризму, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38(057)707-52-74;

e-mail: chseg@karazin.ua;

офіційний веб-сайт: <http://hgj.univer.kharkov.ua>, <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo>

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world. It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

The Journal has been registered by the order of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of 28.12.2019, and included in the list of scientific specialized editions of Ukraine (*category "B", specialties 103 Geosciences, 106 Geography*).

The journal is registered in the international databases *Index Copernicus, DOAJ, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, ResearchBible, ERIH PLUS, InfoBase Index, Scientific Indexing Services, OAJI*.

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V.N. Karazin Kharkiv National University (Protocols № 6 of 31.05.2021).

Members of the editorial board: *L. Niemets* – Chairman of the Editorial Board, DSc (Geography), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University; *S. Kostrikov* – DSc (Geography), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University; *K. Mezentsev* – DSc (Geography), Professor, Taras Shevchenko Kyiv National University; *K. Niemets* – DSc (Geography), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University; *V. Peresadko* – DSc (Geography), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University; *V. Rudenko* – DSc (Geography), Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; *K. Sehida* – DSc (Geography), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University; *O. Topchiev* – DSc (Geography), Professor, I.I. Mechnykov Odesa National University; *O. Shabliy* – DSc (Geography), Professor, Ivan Franko Lviv National University; *Yu. Kandyba* – Technical Secretary, PhD (Geography), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University.

International members of the editorial board: *E. Antipova* – DSc (Geography), Professor, Belarusian State University (Belarus); *Y. Arisoy* – PhD (Civil Engineering), Professor, Dokuz Eylul University, Izmir (Turkey); *M. Gentile* – PhD (Geography), Professor, University of Oslo (Norway); *D. Karácsonyi* – PhD (Geography), Research Fellow, Hungarian Academy of Sciences (Hungary); *Wei Li* – PhD (Geography), Professor, Arizona State University (USA); *V. Mykhnenko* – PhD (Political Economy), Associate Professor, University of Oxford (United Kingdom); *C. Morar* – PhD (Geography), Assistant Professor, University of Oradea (Romania); *M. Netzband* – DSc (Natural Sciences), Research fellow, Ruhr-University Bochum (Germany); *G. Nyussupova* – DSc (Geography), Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan); *S. Stanaitis* – Doctor of Social Sciences, Professor, Vytautas Magnus University (Lithuania); *J. Vila Subirós* – PhD (Geography), Professor, University of Girona (Spain); *D. Szymanska* – DSc (Geography), Professor, Nicolaus Copernicus University (Poland).

Address of the editorial board: Department of Human Geography and Regional Studies, Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine; tel.: +38(057)707-52-74;

e-mail: chseg@karazin.ua;

website: <http://hgi.univer.kharkov.ua>, <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo>

The authors of the published materials are fully responsible for the selection, accuracy of the facts, proper names, etc.

Articles have been reviewed internally and externally.

Certificate of registration: KB № 10768 from 21.12.2005.

З М І С Т

Горизонти науки

<i>Сергій Костріков, Денис Серьогін, Віталій Бережний</i> Візуальний аналіз урбаністичного середовища як складова урбогеосистемного підходу	7
<i>Олександр Бейдик, Олеся Топалова</i> Адаптивний туризм: європейський та національний досвід	24
<i>Ганна Кучерява</i> Туристичний брендинг як інструмент управління туристичними дестинаціями	32

Наукові повідомлення

<i>Liudmyla Niemets, Ievgeniia Telebienieva, Iryna Skryl, Taras Pohrebskyi</i> Peculiarities of local lore and tourist activity with pupil and student youth in Kharkiv region ...	41
<i>Anzhela Mykhailiuk, Ivan Rovenchak</i> Causes and consequences of external labor migration in Ukraine (on the example of Ivano-Frankivsk region)	50
<i>Liudmyla Hozhenko, Sergii Siutkin</i> Territorial differentiation of the language situation in Sumy region as a factor of formation of regional identity	59
<i>Андрій Мельник, Надія Мельник, Роман Качаровський, Ірина Єрко</i> Можливості використання туристично-рекреаційного потенціалу в умовах децентралізації (на прикладі ОТГ Волинської області)	67
<i>Сергій Уліганець, Людмила Мельник, Уляна Шинкаренко</i> Безбар'єрний туризм як засіб фізичної рекреації для людей з інвалідністю на прикладі розробленого активного туру «Підкорення стихій»	76
<i>Катерина Сегіда, Ганна Карайченцева</i> Внутрішні чинники геодемографічного процесу (на прикладі народжуваності в регіонах України)	85
<i>Ярослав Мольчак, Ірина Мисковець, Людмила Горбач</i> Перспективи формування ефективної еколого-економічної системи водокористування	95
Правила оформлення та подання статей	103

CONTENTS

Science Skylines

<i>Sergiy Kostrikov, Denys Serohin, Vitaliy Berezhenoy</i> Visibility analysis of the urbanistic environmet as a constituent of the urbogeosystems approach	7
<i>Alexandr Beydik, Olesia Topalova</i> Adaptive tourism: world and national experience	24
<i>Hanna Kucheriava</i> Tourist branding as a tool for tourist destination management	32

Research Reports

<i>Liudmyla Niemets, Ievgeniia Telebienieva, Iryna Skryl, Taras Pohrebskyi</i> Peculiarities of local lore and tourist activity with pupil and student youth in Kharkiv region ...	41
<i>Anzhela Mykhailiuk, Ivan Rovenchak</i> Causes and consequences of external labor migration in Ukraine (on the example of Ivano-Frankivsk region)	50
<i>Liudmyla Hozhenko, Sergii Siutkin</i> Territorial differentiation of the language situation in Sumy region as a factor of formation of regional identity	59
<i>Andriy Melnyk, Nadiia Melnyk, Roman Kacharovskiy, Iryna Yerko</i> Possibilities of using tourist and recreational potential in the conditions of decentralization (on the example of UTC of Volyn region)	67
<i>Serhii Ulyhanets, Liudmyla Melnyk, Ulyana Shynkarenko</i> Barrier-free tourism as a means of physical recreation for persons with disabilities on the example of the developed active tour «Conquering diseases»	76
<i>Kateryna Sehida, Hanna Karaichentseva</i> Internal factors of the geodemographic process (on the example of fertility in the regions of Ukraine)	85
<i>Yaroslav Molchak, Iryna Myskovets, Liudmyla Horbach</i> Prospects for the formation of effective ecological and economic systems of water usage	95
Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance	103

Горизонти науки

УДК 004.9+004.451+911.3+502.22

DOI: 10.26565/2076-1333-2021-30-01

Сергій Костріков

д. геогр. н., професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: sergiy.kostrikov@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4236-8474>

Денис Серьогін

аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: den.seryogin@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0169-4468>

Віталій Бережний

к. геогр. н., ФОП
e-mail: vberezhnoy1@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9288-3554>

ВИЗУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ УРБАНІСТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК СКЛАДОВА УРБОГЕОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

У статті подається суспільно-географічний концептуальний підхід щодо впровадження візуального аналізу урбогеосистеми (ВА УГС) через оцінку видимості в урбаністичному середовищі (УС). Останнє розуміється авторами як 3D-формалізована модель реального міського довкілля. Загалом, дана робота є подальшим розвитком авторської методологічної концепції урбогеосистем. Ця концепція вже подавалася разом з методикою геообробки первинних даних дистанційного зондування як двоєдина функціональна сутність, що є підставою для виокремлення та аналізу урбогеосистемних властивостей міського середовища (МС). Пояснюється принципова можливість ВА УГС, яка впливає із того, що квазірастерізована модель УС приймається формалізованою моделлю реально існуючого МС та, відповідно, континуальність цієї моделі може бути протиставлена дискретній природі квазівекторної моделі урбогеосистеми.

Представлене дослідження запроваджує концепцію Півсфери видимості (ПСВ) в урбаністичному середовищі, де така видимість може бути забезпечена спостерігачу за найбільш сприятливих візуальних характеристик довкілля. Важливою складовою концепції ПСВ подається Лінія Видимості (ЛВ). Надається стереометричне пояснення перетворення 2D ЛВ у 3D-сегмент Півсфери видимості. На підставі концепції ПСВ вводиться низка формалізованих параметрів, розрахунок яких є першим етапом ВА УГС. Представлений підхід далі реалізується в якості VA (Visual Analysis)-функціональності веб-ГІС застосування із наданням релевантних прикладів ГІС-інтерфейсу. У рамках цього дослідження був виконаний візуальний аналіз урбогеосистеми м. Мюнстер (Німеччина) щодо порівняної оцінки трьох різних проектів із муніципального планування на підставі формалізованого визначення негативного візуального імпаكتу на історичне міське середовище як наслідку реалізації кожного із проектів.

Ключові слова: візуальний аналіз, урбогеосистема, урбаністичне середовище, Півсфера видимості, формалізовані параметри, VA-функціональність, веб-ГІС-застосування.

Сергей Костриков, Денис Серёгин, Виталий Бережной. ВИЗУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УРБАНИСТИЧЕСКОЙ СРЕДЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ УРБОГЕОСИСТЕМНОГО ПОДХОДА

Статья представляет концептуальный подход к визуальному анализу урбогеосистемы (ВА УГС), который, в свою очередь, основывается на оценке видимости в урбанистической среде (УС). Последняя дефиниция понимается авторами как 3D-формализованная модель реально существующей окружающей среды города. В общем, данная работа является дальнейшим развитием авторской методологической концепции урбогеосистем. Эта концепция вместе с методикой геообработки первичных данных дистанционного зондирования уже была представлена в качестве двуединой функциональной сущности, которая является основанием для выделения и анализа урбогеосистемных характеристик городской среды (ГС). Принципиальная возможность ВА УГС следует из того, что квазирастеризованная модель УС принимается формализованной моделью реально существующей ГС и, соответственно, континуальность данной модели может быть противопоставлена дискретной природе квазивекторной модели урбогеосистемы.

Исследование представляет концепцию Полусферы видимости (ПСВ) в УС, которая может быть для наблюдателя в случае наиболее благоприятных визуальных характеристик окружающей среды. Важным компонентом концепции ПСВ представлена Линия видимости (ЛВ). Предлагается стереометрическое обоснование преобразования 2D ЛВ в 3D-сегмент Полусферы видимости. На основе концепции ПСВ вводится ряд формализованных параметров, расчет которых является первым этапом ВА УГС. Представленный подход далее реализуется в качестве VA (Visual Analysis)-функциональности веб-ГИС-приложения с рассмотрением релевантных примеров ГИС-интерфейса. В рамках этого исследования выполнен

визуальний аналіз урбогеосистеми г. Мюнстер (Германія) для сравнительної оцінки трьох різних проектів муніципального планування на основі формалізованого визначення негативного візуального імпакта на історическу городську среду як следствия реалізації кожного із проектів.

Ключевые слова: визуальный анализ, урбогеосистема, урбанистическая среда, Полусфера видимости, формализованные параметры, VA-функциональность, веб-ГИС-приложение.

Sergiy Kostrikov, Denys Serohin, Vitaliy Berezhnoy. VISIBILITY ANALYSIS OF THE URBANISTIC ENVIRONMENT AS A CONSTITUENT OF THE URBOGEOSYSTEMS APPROACH

This paper recognizes the conceptual approach to the visual analysis of an urbogeosystem (VA UGS), which is within the Urban Studies domain. This approach stays within Human Geography frameworks and based on visibility estimation in the urbanistic environment (UE). The definition of UE is represented as a 3D-formalized model of an actual city environment (CE). In general, our work is a further development of the methodological urbogeosystem concept once introduced by one of this paper's authors. This concept has been previously explained as a twofold functional entity, which is a base for delineation and analysis of the CE urbogeosystemic properties. The basic possibility of VA UGS has been explained as a possibility, that follows from the circumstance, according to which UE is a quasi-rasterized model of a continual nature of an actual city space and its key features. Then, this model of city continuity can be contrasted with the discrete nature of an urbogeosystem – a hierarchical aggregate of urban features. Exactly this contraposition (continuity versus discrete content) provides the basics for the visual analysis.

This research introduces the Visibility Hemisphere concept (VHC), what supposes those conditions of visibility, which do correspond to ambient optic array ones. The Line of Sight (LoS) has been represented as a significant VHC component. Transformation of 2D LoS into 3D-segment of Visibility Hemisphere has been briefly explained within the stereometric frameworks. A number of formalized parameters have been introduced on the base of VHC. Computation of these parameters is the first stage of VA UGS introduction. The introduced approach has been further implemented as the VA-functionality of a web-GIS-application and illustrated with a few interface samples. Visual analysis of Munster-city UGS (Germany) has been provided within this research as a use-case of three scenarios comparative estimation of urban environment developed changes. Possible negative visual impact has been evaluated for each of the scenarios.

Keywords: visual analysis, urbogeosystem, urbanistic environment, visibility Hemisphere, formalized parameters, VA-functionality, web-GIS-application.

Подання наукової проблеми та її актуальності. У низці попередніх публікацій автори вже обговорювали можливі різноманітні застосування *урбогеосистемного підходу* в суспільній географії, який впроваджується через геоінформаційні платформи та модулі і на підставі обробки ДДЗ, зокрема – первинної та похідної інформації дистанційного *лідарного* (лазерного) зондування [1-5]. В авторських публікаціях, на які ми посилаємося, *концепція урбогеосистем* (УГС) подавалася функціональною двоєдиною сутністю разом з методикою застосування первинних ДДЗ, як підставою для виокремлення та аналізу урбогеосистемних властивостей міського середовища, просторових закономірностей функціонування та суспільно-географічних параметрів урбогеосистем. Тим не менш, визначаючи УГС як *онтологічну геосутність*, що функціонує у окремому екстенції геопростору, який відповідає певній урбанізованій території [1], та обґрунтовуючи прикладну значущість цього поняття у реалізації концепції «Розумного Міста» [2], ми дотепер не торкалися такої складової УГС-підходу як *оцінка видимості у міському доквілі – візуальний аналіз урбогеосистеми* (ВА УГС).

У сучасному місті простір між будівлями (а також між іншими інфраструктурними об'єктами міста) наповнений значно більш різноманітними об'єктами і користувачами цього простору і відрізняється зовсім іншою динамікою, ніж навіть десять років тому. У вказаному відношенні принципова можливість візуального аналізу урбогеосистеми впливає із наступного. *Континуальну природу (квазірастерізована модель) урбаністичного середовища (УС)*, як *формалізованої моделі* реально існуючого міського середовища (МС) [5], можемо протиставити *дискретній природі (квазівекторна модель) урбогеосистеми*, як ієрархічній сукупності її елементарних функціональних складових – точкових, лінійних та пло-

щинних ГІС-примітивів у двовимірній площині та псевдовекторних 3D-примітивів – у тривимірному просторі. Усі 2D/3D-примітиви складають формалізовану картину тих матеріальних географічних об'єктів, які знаходяться у прямих і зворотних зв'язках в межах певного екстенції геопростору (такий зміст УГС нами послідовно викладався раніше [6, 7, 1]). Тобто, можна стверджувати, що одним із фундаментальних підґрунть ВА УГС, який виконується на підставі оцінки видимості у міському середовищі, крім усього іншого доцільно вважати *загальну ГІС-функціональність растрово-векторного перетворення*.

Окрім вказаної можливості дискретного подання квазірастерізованого урбаністичного середовища візуальний аналіз урбогеосистеми може ефективно описувати *щоденну періодизацію її функціональної динаміки*, коли щоранку тривимірний простір між міськими забудовами отримує зовсім інший предметний зміст у порівнянні із попереднім періодом доби, поступово наповнюючись мешканцями міста, подіями-феноменами, мобільними об'єктами.

Нарешті, на нашу думку, лише через ВА УГС можна об'єктивно описати наявність або відсутність системної ієрархії *публічних просторів* (ПП) у даному конкретному УС, тим більш, приймаючи до уваги, що ПП по території міста присутній, як правило, дуже фрагментарно.

Окрім трьох вказаних, на нашу думку, без перебільшення – методологічних аспектів, які підкреслюють актуальність такого предметного ВА, існує декілька дуже важливих прикладних складових. Наприклад, загальним історичним трендом міської забудови останніх десятиріч є збільшення її щільності та створення все більш високих будівель – хмарочосів. Поява таких будівель генерує проблеми зовсім нового характеру. По-перше, такі будівлі істотно

відрізняються від звичної архітектури старих міст, завдяки чому вони можуть значно порушувати міський пейзаж, а, по-друге, такі будівлі істотно завантажують УС, знижуючи *обсяг видимого простору*. Такі будівлі можуть як прикрасити місто, стати його візитною карткою і туристичним атрактором, відігравуючи важливу функціональну роль, так і погіршити якість міського простору через *свій негативний візуальний імпакт*. Саме тому спорудження, наприклад, хмарочосів вимагає особливого підходу, заснованого на звичайному візуальному аналізі міського середовища, а при необхідності порівняння різних надскладних сценаріїв забудови та обґрунтування локації хмарочосів потребує виключно ВА УГС.

Ціллю статті є подання теоретико-методичного підходу, який передбачає застосування тривимірної моделі міста та ГС-функціональності *Visibility Analysis (VA)* для моделювання видимості в урбаністичному середовищі (моделі реально існуючого міського середовища) із певної точки спостерігача через побудову Півсфери видимості і подальшого впровадження візуального аналізу урбогеосистеми.

Підхід, який пропонується, враховує ту обставину, згідно з якою архітектурна морфологія міста частіше за все створюється не на будь-якій системній основі, а частіше за все – інтуїтивно. Останнє обумовлює загальну картину дизайну міського середовища, який через низку формалізованих параметрів буде відбиватися (це ще раз підкреслюємо) у його моделі – *середовищі урбаністичному* при впровадженні ВА УГС. Саме це обумовлюватиме можливість реалізації *користувацького сценарію (use case – англ., «юз-кейс»)* оцінки дизайну міського середовища у окремому екстенсі міського простору. Подібний підхід може знайти застосування у багатьох «юз-кейсах», пов'язаних з міським плануванням, оцінкою нерухомості, телекомунікаціями, міським туризмом і маркетингом.

Досвід попередніх досліджень. Аналіз видимості для оцінки міського дизайну використовувався ще до появи геоінформаційних технологій та відповідних платформ. Наприклад, у ряді публікацій виокремлювалося п'ять ключових візуальних елементів, які визначаються в рамках послідовного візуального аналізу по серії фотографій або, навіть, замальовок, що послідовно акумулюються при русі автострадою, дорогою або тротуаром (шляхи, кордони, райони, вузли, орієнтири) [8, 9]. Такий аналіз передбачав локалізацію основних точок спостереження, визначення візуальних коридорів та полів видимості.

Серед перших досліджень характеристик видимості у міському середовищі і візуального імпаку нових забудов на загальну привабливість пейзажу, який оточує пересіченого мешканця міста, слід окремо визначити публікації, що стверджували про прямий вплив *особливостей візуального сприйняття навколишнього міського середовища людиною* на її щоденну поведінку [10-12].

Вище у тексті статті ми вже підкреслювали особливості раптової і довгострокової трансформації 3D-простору між будовами у сучасному місті. У цьому аспекті слід враховувати, у першу чергу, що застосування ГС-функціональності ВА у рамках та-

кого складного ієрархічного об'єкту як міське середовище має суттєво відрізнитися від використання, наприклад, відомого ГС-інструменту, як *Viewshed Analysis* («вьюшед» - укр.), який, перш за все, застосовується до природної місцевості і переважно впроваджується на підставі цифрових моделей рельєфу (ЦМР), що базуються на регулярній решітці-матриці висот (*grid* – англ.) [13, 14]. Таким чином, даний метод можна вважати визначено *ВА-растровим*. Він є певним чином протилежним підходу, який робить наголос на видимості по сукупності *псевдовекторних об'єктів* (це умовно – *ВА-векторний* метод). Йдеться про концепцію «ізовісту» (*isovist* – англ.) [11], яка, між іншим, вперше була запропонована ще у другій половині 60-х рр. минулого сторіччя [15].

«*Isovist*» може бути визначений як свого роду візуальне поле (скажімо, побудоване за набором дискретних точок). Це поле зору повинно бути повністю осяжним з певної *однієї точки - ключового об'єкту* оцінки видимості, який називатиметься *найкращою точкою спостереження* (НТС) [16-18]. Із вказаним ключовим точковим об'єктом асоціюється увесь фізичний простір, видимий з цієї НТС. «*Isovist*» можна розрахувати за *планом*, тобто на двовимірному (2D-) зображенні, що представлятиме собою набір точок, видимих з тієї саме НТС, і, зрозуміло, у даному випадку нехтуватиме впливом морфологічних особливостей природного рельєфу міста, а також певними архітектурними і морфологічними особливостями МС, наприклад, так званим *ефектом багатопверхових будівель* [18]. Так би мовити, «*ізовіст*» описує простір, видимий із НТС, як замкнений багатокутник [11]. Тут «*ізовіст*» відбивається лініями, які при перетині з лінією спостереження із НТС забезпечують безперервний огляд цільового об'єкту і не враховують більш віддалені об'єкти [16, 19].

Перші спроби побудови 3D-«ізовісту» використовували додавання висоти будівель до інформації, отриманої з ЦМР [20]. Результат такої операції являє собою 2.5D-сцену, і видимість на цій сцені зазвичай розраховується в рамках растрової моделі з використанням *Лінії Видимості (ЛВ) (Line Of Sight – англ.)* та / або *алгоритму відстежуючого променя* [21, 22]. Лінія видимості може визначатися як візуальна лінія між двома точками (*точка спостерігача і цільова точка*), яка відбиває ті частини поверхні, що знаходяться або спроектовані на цю лінію, та які *видно* або *не видно* з позиції точки спостерігача. Аналіз видимості може виконуватися, коли, наприклад, лінія видимості замикає повне коло азимута горизонту і рухається методом послідовних ітерацій, утворюючи *ітеративну ЛВ*, тобто проходить по всьому колу зони перспективної видимості, радіусом якої є відстань між вказаними двома точками (рис. 1) [23].

Концепція «вьюшед», що вже згадувалася нами вище, була імовірно першою із ВА-методик успішно імплементованою у ГС-інтерфейс [24], у якому будувалася послідовність декількох ЛВ на кшталт того загального виду, що подається на попередній ілюстрації (див. рис. 1). За допомогою вказаного ГС-інструменту могла бути згенерована фрагментарна видимість поверхні, оскільки нерівності природного

чи штучного рельєфу могли блокувати перегляд між двома взаємно видимими точками або в середині відповідної лінії видимості. Такий «вьюшед», як ГІС-метод, перш за все, впроваджувався для аналізу природного рельєфу і ландшафту, що, по-перше, і притаманно цій концепції, а, по-друге, у той час ще не була реалізована генерація дискретних 3D-

моделей будівель у середовищі ГІС, як можливий предмет аплікації «вьюшеду». Існуюче тоді рішення передбачало включення будівель до загальної цифрової моделі поверхні, однак у такому разі істотно знижувалась точність представлення 3D архітектурної морфології забудов.

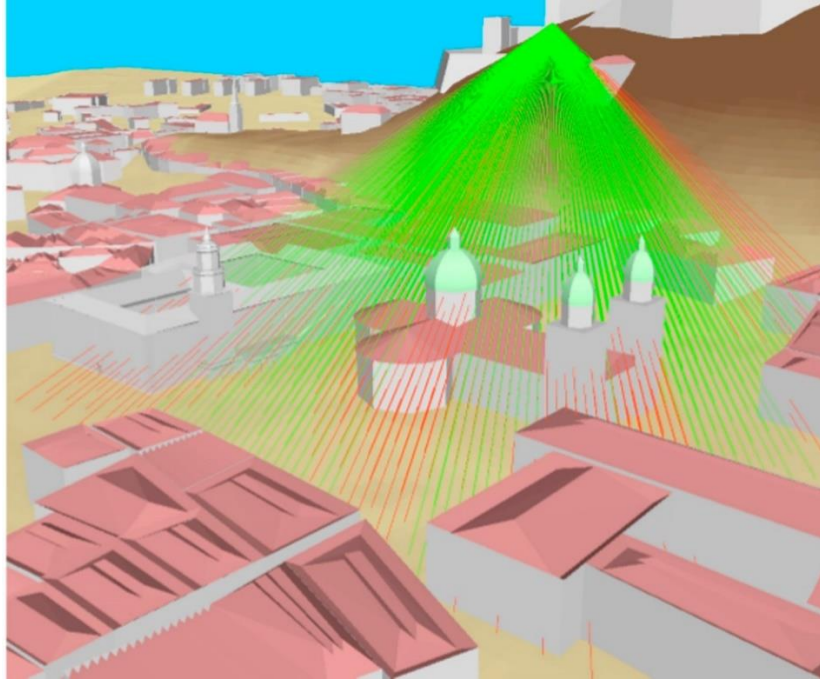

Рис. 1. Ітеративна ЛВ [23, с. 468]

Іншим, достатньо цікавим, з нашої точки зору, прикладом ВА міського середовища було використання *воксельної моделі*, побудованої на підставі лідарних даних, для поетапної реалізації послідовності «вьюшед»=> 3D-«ізовіст» [25]. Сутність такого підходу полягала у використанні «воксельної моделі з адаптивною прозорістю» для того, щоб через «вьюшед» генерувати похідні шари будівель, ґрунтів і рослинності, а надалі розраховувати 3D-«ізовіст».

Третім концептуальним трендом у ВА міського середовища окрім «вьюшеду» та «ізовісту» є так званий «сферичний підхід», який створювався саме для пошуку оптимальних рішень щодо візуалізації МС, причому часто – разом із чисельним обрахуванням «фактору відкритості неба» (F) [26-30]. На нашу думку, треба окремо підкреслити, що певні складові методології «сферичного підходу», згідно яких можна більш-менш точно розраховувати геометрію забудов у тривимірному просторі вже використовувалися одним із авторів цієї статті у прикладному рішенні щодо реалізації *користувацького сценарію оцінки енергоспоживання* у тривимірному міському середовищі через засоби веб-ГІС порталу [31].

Також в рамках «сферичного підходу» знаходиться метод визначення "Індексу відкритості простору" (SOI – *Spatial Openness Index* – англ.) [32, 33]. Такий підхід пропонує 3D візуальну просторову інформацію за дещо іншими принципами, аніж розрахунок F або *індикатора відкриття неба* (*Sky Opening Indicator* - $SOInd$ – англ.) [33]. SOI , в порівнянні з

F і $SOInd$, *фокусується* на обчисленні "об'ємного простору" і функцій, аналогічних функціям *3D-Isovist* [32]. Індекс SOI був створений як для розрахунку обсягу видимого простору "зсередини" – з точки зору "спостерігача у будівлі – він спостерігає міський пейзаж поблизу", так і для спостереження за міським ландшафтом взагалі – за широким сектором спостереження зовні будівель. Спостерігач може бути у певній «мертвій зоні» - між будівлями (*in between* – англ.), тоді сектор спостереження зрозумілим чином значно звужується. Автори підходу визначали SOI як відношення об'єму будівлі до *площі її буферної зони* (*envelope area* – англ.) (ПБЗ), яка визначалася за певними правилами міської топології та геометрії [32, 33]. Уточнення цього формалізованого параметру було зроблено дещо пізніше і у ньому передбачалося, що більша ПБЗ будівлі робить її значно більш привабливою, забезпечуючи більшу взаємодію з різними елементами *міського середовища*, включаючи *природну частину МС*, таку як *сонячне світло*, *прісна вода* і *найкращий краєвид* з цієї будівлі, як з точки спостереження [34]. На нашу думку, можна стверджувати, що саме ПБЗ можна розглядати однією із перших *урбогеосистемних характеристик* для релевантного формалізованого подання міського середовища. Хоча автори SOI і стверджували, що цей, один з можливих «сферичних» підходів у реальності впроваджує наступний ланцюжок 2D-«ізовіст»=> 2.5D-«вьюшед»=>3D-«ізовіст», ми вважаємо, що подібна методологічна послідовність

може бути стало реалізована лише у рамках концепції *Півсфери видимості (ПСВ)*, яка пропонується у статті.

Крім вже висвітлених у огляді підходів, міське середовище може бути описане, як *тривимірний простір між різними структурами містобудування, пустий простір*, що також включає у себе

рух, який відбувається у певний час і є створеним «користувачами цього простору» [35]. Таке визначення може, на нашу думку, бути теоретичним підґрунтям переходу *2D- => 3D-міський кадастр*, а у статті, на яку ми посилаємося, це ілюструється наступним чином:

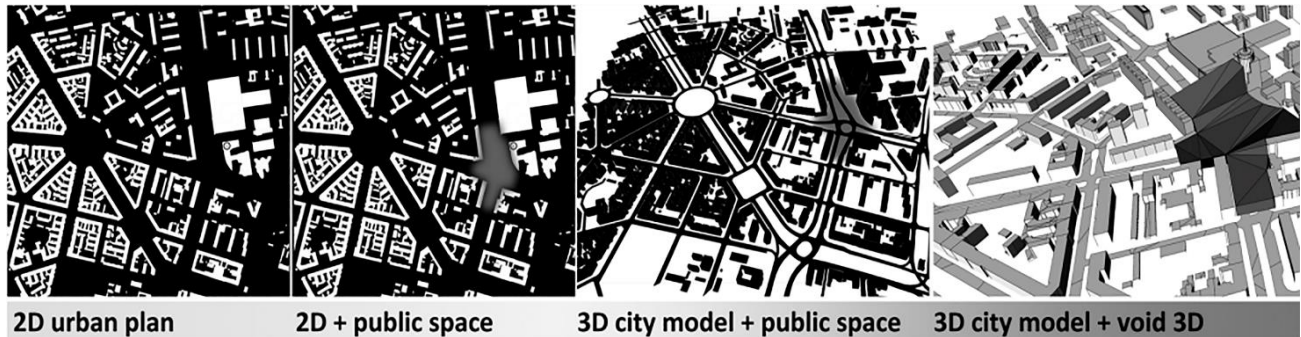

Рис. 2. Ілюстрація, яку можна трактувати як перехід від 2D- до 3D-міського кадастру [35, с. 68]

Таке ілюстративне подання ґрунтується на здавалося б, поодинокому випадку розгляду візуального імпакту об'єкту великої міської структури (комплекс PZM / Radisson Hotel). Тут без сумніву простежується два аспекти ВА: *по-перше*, цей комплекс є яскраво вираженим міським як функціональним, так і *візуальним атрактором*; а, *по-друге*, це є найважливішим спостережним пунктом щодо величезного фрагменту найближчого сусідства МС. Такі два аспекти обговорювалися у ряді літературних джерел [22, 25, 36-39].

Використання категорії незаповненого простору між сукупностями забудов, на нашу думку, може стати дуже важливим предметом дослідження у площині пошуку урбогеосистемних властивостей міського середовища через аналіз *просторової диференціації показників візуального імпакту*, що є одним із завдань впровадження концепції ПСВ. Про це детальніше – нижче у тексті.

Викладення основного матеріалу.

Концепція Півсфери видимості. Ми ґрунтувались на засадах саме «сферичного підходу» в рамках візуального аналізу міського середовища [28, 32-34] і мали на меті дискретне подання квазірастерізованого урбаністичного середовища для впровадження ВА УГС. У цьому відношенні ми пропонуємо концепцію візуального аналізу на підставі ПСВ, яка є подальшим розвитком, поглибленням і пристосуванням до практичної реалізації у веб-ГІС підході, дещо раніше запропонованого методу щодо «оцінки візуальної якості МС» [29, 30].

Концепція ПСВ буде ґрунтуватися на відомій теорії «сприйняття Екологічних Оптичних Променів (ЕОП) у середовищі життя людини» [40]. У окремому сегменті фізичного обсягу міського середовища доцільно припустити, що просторові властивості градієнту показників видимості можуть бути визначені і виміряні на підставі кумулятивного об'єму Декартового простору, зайнятого оптичними променями, відбитими від поверхонь, що обмежують даний сегмент фізичного простору МС. Такий кумулятивний об'єм буде візуально сприйматися з деякої

точки спостереження, яка в оптимальному випадку буде НТС (пояснення дивиться вище у тексті). Категорія *ЕОП-видимості* – це *найкращі оптичні умови видимості, що надаються спостерігачу в певній точці міського середовища*. Півсферу видимості можна визначити як інструмент, що виконує тривимірний візуальний аналіз, розраховуючи видимий об'єм, наповнений ЕОП, і який може бути сконструйований за допомогою перегляду з якоїсь певної НТС. Видимий об'єм має бути обмежений певними поверхнями дискретних об'єктів навколишнього міського середовища. Дані поверхні визначатимуться за допомогою сканування повної азимутальної окружності ЛВ (ця дефініція вже пояснювалася вище у тексті) так, як це подається на одній із ілюстрацій вище (див. рис. 1).

Лінія видимості є ключовим елементом при побудові *Півсфери видимості*. Зрозумілим чином, точки *O, Q, T* (дані символи та ті, що надаються нижче у тексті, взагалі є стандартною символікою у переважній більшості публікацій із візуального аналізу) будь-якої поверхні, яку перетинатиме ця лінія будуть мати різні *z*-значення (де *z* – абсолютна відмітка однієї із трьох сутностей - *природного / урбанізованого рельєфу* або *об'єкту міської інфраструктури*), і усі ці точки характеризуватимуться певною просторовою прив'язкою зі значенням *третьої координати Z_{ij}* (рис. 3). ЦМР по урбанізованій поверхні, де три вказані сутності складають єдине ціле, може бути визначена як екструдована (*extruded* –англ.) 2.5D-модель, де у відповідному форматі буде зберігатися ця поверхня. ЛВ загалом – це набір сегментів або поліліній між *точкою спостереження (O_i)* і *цільовою точкою (T_{ij})* (див. рис. 3).

Лінія видимості *L_{ij}* у формалізованій моделі УС – це оптичний промінь, що проєктується з *O_i*, стикається з *точкою переходи Q_{ij}*, і фіналізується у *T_{ij}*, і це значення ЛВ можна отримати з радіального радіусу *r_n*, що задається користувачем. Побудова самої НСВ здійснюється через формування 3D сегмента простору з видимого 2D сегмента ЛВ з обчисленням відповідних 3D-характеристик міського простору.

ЛВ як ключовий елемент ПСВ також може бути ітеративною лінією видимості (ЛВ), як це пояснюється та ілюструється вище (див. рис. 1). ЛВ також відбиватиме певний напрям видимості між двома точками вздовж деякої полілінії, яка є лінією видимості по певній поверхні або між векторними об'єктами. Якщо звичайну ЛВ ми можемо формалізовано записати як $O_i \Rightarrow Q_{ij} \Rightarrow T_{ij}$, то ЛВ формалізується наступним чином: $O_i \Rightarrow Q_{ij} \Rightarrow T_{ij}$. Даний формалізова-

ний запис означає, що на початку ЛВ – точка спостереження (спостерігач) O_i , а у кінці – об'єкт спостереження (цільова точка) T_{ij} . У випадку ІВЛ оцінка видимості визначає (фіксує) відсутність видимості, якщо зазначену лінію перетинає елемент рельєфу або штучний об'єкт Q_{ij} (див. рис. 3). Ітеративно розподілені (через певні інтервали дуги кола) цільові точки зрозумілим чином забезпечують повний огляд зон і локацій міського середовища.

Рис. 3. Компоненти ЛВ, що визначаються по екструдованій ЦМР урбанізованого рельєфу

Крім зазначеного вище, кілька точок спостереження O_{ij} можуть перебувати на ЛВ між первісною точкою спостереження O_i і цільовою точкою T_{ij} . Видимі і невидимі сегменти ЛВ L_{ij} визначають видимі і невидимі частини поверхні, розташовані уздовж цієї лінії, або вони визначають положення точки перешкоди O_{ij} , якщо цільова точка T_{ij} не знаходиться в області видимості. Якщо цільова точка T_{ij} знаходиться в області видимості, це означає, що L_{ij} не містить ніякої точки перешкоди Q_{ij} і, таким чином, T_{ij} є найвіддаленішою видимою точкою по горизонталі. У найзагальнішому випадку такою точкою, навіть якщо вона виходить за межі даної лінії видимості і знаходиться на продовженій лінії видимості, має бути точка перешкоди Q_{ij} .

Власно, концепція ПСВ, яка пропонується, і полягає у тому, що відповідно головних методологічних принципів «ізовісту» та «сферичного підходу» [11, 15, 22, 29, 30, 32-34, 39, 41, 42, 43] двовимірну ЛВ може бути трансформована у сегмент тривимірної півсфери видимості S_{ij} , який утворюється суку-

пністю поперечних перерізів складених вертикально «фізичних оптичних променів, які є аналогом ЕОП у міському середовищі з присутніми його мешканцями» [40].

ПСВ формується на підставі трьох наступних послідовних кроків оцінки видимості в урбаністичному середовищі (рис. 4). Відповідно деяких базових принципів «сферичного підходу» [29, 30, 43] 2D-сегмент ЛВ L_{ij} (рис. 4.1) між точкою спостереження O_i і усіма проміжними точками перешкод вздовж цієї ЛВ витягується до найбільш далекої, видимої в горизонтальному напрямку точки перешкоди Q_{ij} , яка формує кутовий поворот вже в площині, перпендикулярній до даної (окремий випадок кута перевищення β_n між O_i та T_{ij}), і таким чином, вже формується 3D-сегмент. Тут H_i – висота сегменту Півсфери, що стягує дугу сектора видимості на вісь обертання Півсфери видимості (рис. 4.2). Значення H_i може або співпадати з показником Z_{ij} (див. рис. 3), або ні.

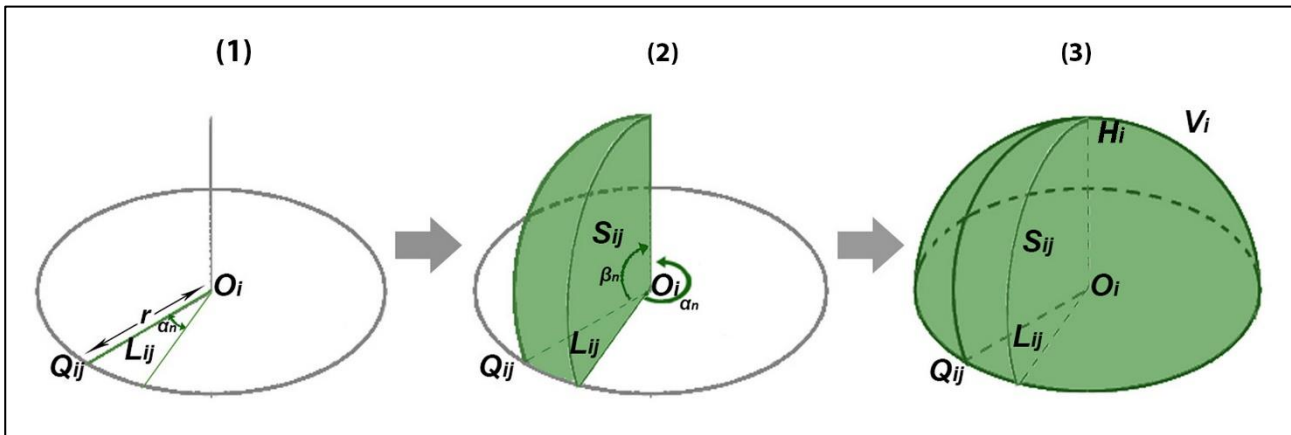

Рис.4. Перетворення 2D-лінії видимості L_{ij} (1) у 3D-сегмент півсфери видимості S_{ij} (2) та у закінчену півсферу (3) через введення кутових поворотів α_n (горизонтального) і β_n (вертикального)

Складені по 3D-сегменту оптичні промені (див. рис. 4.2) за умовою певного положення спостерігача до сонячного випромінювання формують «нарколішню оптичну матрицю» (НОМ) (*ambient optic array* – англ.) і демонструють необхідну насиченість для їх визначення в якості ЕОП [40], що саме і має забезпечувати найкращу видимість у МС. В такому випадку, доцільно впровадити підрахунок *візуального об'єму*, використовуючи об'єметричний підхід саме на підставі концепції ПСВ. На нашу думку, цілком доречно припустити, що як окремих сегментів Півсфери видимості (див. рис. 4.2), так і *повна* ПСВ (див. рис. 4.3), у аспекті тривимірного подання найкращої видимості у МС буде значно більше відповідати ефективному опису умов стану НОМ [40], аніж будь-яка 2D-методика оцінки видимості у міському середовищі [11, 13, 18, 35, 36]. Такий висновок можна зробити, оскільки ПСВ є значно ближчою до 3D-сферичного простору, аніж до подання МС на 2D-площині (звичайній карті). Саме дана обставина є ключовою передумовою подальшого впровадження *візуального аналізу урбогеосистеми* на підставі концепції Півсфери видимості.

Формалізація видимості у 3D-просторі урбаністичного середовища через концепцію ПСВ. Азимутальний (у горизонтальній площині) кут повороту α_n визначає деяку кругову відстань між двома послідовними точками перешкоди Q'_{ij} і $Q'_{i(j+1)}$ на периферії ПСВ для кожного S_{ij} 3D-сегменту (див. рис. 4.2) і змінюється у діапазоні 0-360 градусів. Даний параметр також застосовується у 2D-«ізівісті», якщо останній впроваджується у рамках «сферичного підходу» [18, 43]. Формалізація 3D-простору УС може відбуватися наступним чином.

При круговій відстані (Q'_{ij} $Q'_{i(j+1)}$), висоті перевищення z_{ij} і радіусі півсфери r_{ij} , об'єм 3D-сегменту S_{ij} може бути розрахований через введення двох *кутових поворотів* – вже згаданого α_n і *надирного* (у вертикальній площині) кута β_n , що змінюється у діапазоні 0-90 градусів. Таким чином, ці два параметри, що знаходяться у взаємно перпендикулярних площинах, завдяки цьому і формують певний сегмент видимості у 3D-просторі УС (див. рис. 4.2).

Саме так може бути розрахований і об'єм усієї півсфери V_{HS} (HS - *hemisphere* – англ.) за умови введення значення *повної* кругової відстані (Q'_{ij} Q'_n) і відповідних значень усіх інших параметрів, зазначених вище для повної ПСВ (див. рис. 4.3). Також є можливим альтернативний варіант моделювання видимості в УС, коли у результаті складення всіх S_{ij} сегментів формується об'єм півсфери видимості $V_{HS} = V_{ij}$, який можна розглядати як специфічний 3D-«ізівіст», що використовує повний круговий поворот огляду (360 градусів) з обраної точки спостереження. Через акумуляцію при круговому огляді всіх сегментів S_{ij} масиву сфери видимості відбувається симуляція НОМ - ЕОП-видимості [40], яка формується з точки спостереження O_i в напрямку всіх можливих точок перешкод Q_{ij} .

На підставі сфери видимості можна визначити окремих сегментів видимості в УС, як візуальний об'єм ЕОП-видимості V_{ij} , тобто, як певну об'єметричну характеристику 3D сегмента S_{ij} . Даний сегмент може бути обчислений за однією із формул елементарної геометрії, як *об'єм кульового сектору*. Тобто, *геометричного тіла, утвореного обертанням колового сектору навколо одного з радіусів ПСВ, що обмежує цей кульовий сектор*. Для першого кроку формалізації видимості в УС через ПСВ - візуального об'єму ЕОП-видимості V_{ij} , ми використовуємо наступну формулу елементарної геометрії – підрахунок об'єму кульового сектору у стандартній символіці оцінки видимості, яку використовували вже у тексті вище:

$$V_{ij} = \text{об'єм}(S_{ij}) = \frac{2\pi r^2 H_i}{3}. \quad (1)$$

Таким чином, для розрахунку окремого сектору видимості на підставі положення точок O_i і Q_{ij} , радіусу r_{ij} і кута перевищення β_{ij} у випадку, коли значення Z_{ij} (див. рис. 3) і значення H_i (див. рис. 4) співпадають, можна переписати (1):

$$V_{ij} = \text{об'єм}(S_{ij}) = (\alpha_n r_{ij}^3 \tan \beta_{ij}) / 3 \quad (2)$$

На підставі (1)-(2) можна визначити, що підсумування об'ємів видимих сегментів V_{ij} при круговому огляді у повному азимуті складатиме *повну Півс-*

феру видимості V_{HS} – повний візуальний об'єм ЕОП-видимості. Дана величина буде сумою усіх об'ємів 3D сегментів V_{ij} , що виходять з точки спостереження O_i в напрямку всіх можливих напрямів видимості j , і формалізувати цей показник можна:

$$V_{HS} = \sum_{j=0}^{2\pi} V_{ij}, \quad (3)$$

де усі символи вже були розписані вище.

Розрахунок повного візуального об'єму ЕОП-видимості у МС через (1)-(3) є ключовою процедурою формалізації видимості у модельному поданні МС – урбаністичному середовищі, яка забезпечує формалізоване уявлення щодо критеріїв видимості у змодельованих локаціях УС. Такі показники можна використовувати для вимірювання видимості на різних міських ділянках і для порівняння цих результатів у цілях подальшого візуального аналізу урбогеосистеми. У цьому відношенні нами пропонується поняття Візуальних Параметрів 3D-Урбаністичного Середовища (3D-ВПУС).

Інсталяція на підставі ПСВ візуальних параметрів урбаністичного середовища. Зміст двох попередніх рубрик статті дозволяє нам виділити ряд параметрів, які у подальшому можна застосовувати для послідовності “оцінка видимості в УС => візуальний аналіз урбогеосистеми”. Через побудову Півсфери видимості ми можемо відокремити видимий об'єм від невидимого об'єму міського простору в

межах ПСВ і формалізувати дискретні частини цього простору через показники (рис. 5):

- V_A – видимий об'єм небосхилу, тобто всього об'єму прямих сонячних променів у вигляді оптичних променів в межах сфери видимості;
- V_B – повний візуальний об'єм ЕОП-видимості, тобто видимий об'єм з точки спостереження до точки перешкоди на природному рельєфі або міському об'єкті;
- V_C – невидимий об'єм за перешкодою – точкою Q_{ij} , що знаходиться всередині Півсфери видимості;
- V_D – невидимий об'єм перед перешкодою – точкою Q_{ij} , що також знаходиться всередині ПСВ;
- H_i – як вже пояснювалося вище при побудові Півсфери видимості, це – висота сегменту Півсфери, що має стягувати дугу сектора видимості на весь обертання Півсфери видимості (див. рис. 4.2); це значення може або співпадати з показником третьої координати (найвіддаленішої перешкоди для даної ПСВ) Z_{ij} (див. рис. 3), або ні. Даний показник може бути обраний як ключовий для побудови ПСВ. Усі п'ять поданих показників складають перший діапазон візуальних параметрів урбаністичного середовища (див. рис. 5).

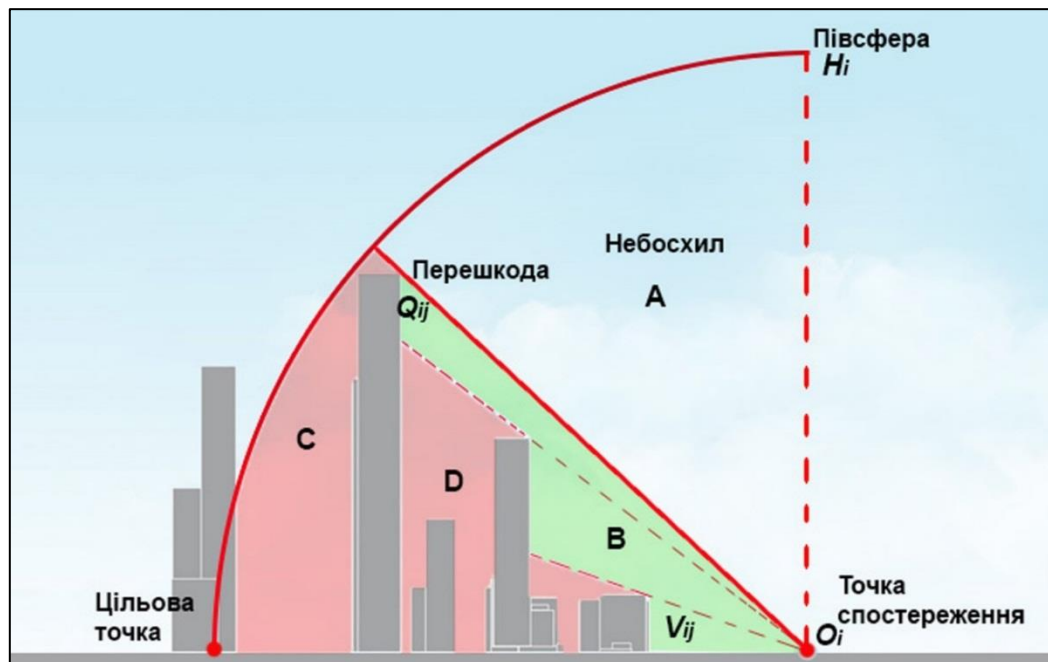

Рис. 5. Перший діапазон візуальних параметрів урбаністичного середовища, які основуються на концепції ПСВ, де секторальні зони C і D – невидимі об'єми V_C і V_D , а секторальна зона B представляє видимий об'єм V_B , секторальна зона A – видимий об'єм V_A , обмежений небосхилом

На підставі поданої побудови ПСВ і враховуючи формалізований апарат ВА, представлений вище у (1)-(3), можна розрахувати агрегований параметр видимості у тривимірному УС, 3D-ВПУС (IV – *indexing visibility* – англ.) як процентне співвідношення видимого простору в межах гіпотетичного півсферичного огляду. Тобто 3D-ВПУС IV може бути ви-

значений, як видимий 3D-об'єм, що розраховується через ділення показника повного візуального об'єму ЕОП-видимості V_i (за умовою НОМ цей показник дорівнює V_{HS}) на повний розрахунковий об'єм півсфери V_{FULLij} з будь-яким значенням радіусу r_{ij} , заданого користувачем інструменту такого розрахунку – відповідного програмного забезпечення.

Об'єм півсфери у вказаній символіці може бути обчислений через іншу (у додаток до (1)) формулу елементарної геометрії – формулу підрахунку об'єму півсфери:

$$V_{FULLij} = \frac{2\pi r_{ij}^3}{3}, \quad (4)$$

де усі символи вже були розписані вище. Треба окремо підкреслити, що, зрозумілим чином, значення V_{FULLij} (повний розрахунковий об'єм півсфери) та V_{HS} (повний візуальний об'єм ЕОП-видимості у даній ПСВ) не співпадатимуть у переважній більшості випадків, оскільки їх взаємні величини прямо залежать від НОМ – тобто від поточного стану видимості у фізичному МС.

Радіус півсфери визначається у залежності від особливостей УС, що оточує точку спостерігача. На основі візуального аналізу певної 3D-сцени користувач підбирає відповідне значення радіуса півсфери для позначення обґрунтованих меж сфери видимості, яка буде залучена в розрахунки. Формалізований розрахунок агрегованого індексу 3D-ВПУС IV може бути представлений, як видимий об'єм (V_B) або повний візуальний об'єм ЕОП-видимості V_i по відношенню до розрахункового об'єму півсфери V_{FULLij} . Таким чином, розрахунок агрегованого індексу включатиме перший діапазон візуальних параметрів УС - V_A, V_B, V_C, V_D у такій формі (запис у лінійному вигляді):

$$IV = \frac{V_B}{V_A+V_B+V_C+V_D} = \frac{V_i}{Об'єм(V_{FULLij})}, \quad (5)$$

де усі символи вже були розписані вище.

Кінцевий результат розрахунку 3D-ВПУС VI буде залежати від обраного r_{ij} для розрахунку видимого об'єму певної півсфери і буде, що дуже важливо, корегуватися за показником H_i у залежності від особливостей його співвідношення з показником Z_{ij} , що вже пояснювалося вище. Наприклад, якщо $H_i = Z_{ij}$, а радіусом півсфери обрана відстань, яка замикає ПСВ по першій значимій перешкоді, формуючи лише видимий об'єм V_B , тобто лише частину із можливих видимих об'ємів у даному сегменті УС (див. рис. 5), а інші частини (V_C, V_D) дорівнюватимуть нулю, тоді IV розраховується у його мінімальному значенні - лише по частині B видимого простору, а вираз (5) спрощується до наступного виду (запис у лінійному вигляді):

$$IV_{min}^B = \frac{V_B}{V_A+V_B} = \frac{V_i}{Об'єм(V_{FULLmin})}, \quad (6)$$

де усі символи вже були розписані вище.

Від оцінки видимості в УС до візуального аналізу урбогеосистеми. Вирази (1)-(6), приведені у двох попередніх рубриках статті, складають формалізований апарат оцінки видимості в УС – модельному поданні матеріального міського середовища. Така оцінка впроваджується через побудову ПСВ. Якщо ж порівняти запропонований нами раніше предметний контент урбогеосистемного аналізу через ГІС-засоби, поданий у вигляді загальної алгоритмічної схеми [1, с. 111], зі змістом процедур і очікуваними результатами такої візуальної оцінки, то у такому разі, на нашу думку, цілком впевнено можна

стверджувати про *візуальний аналіз урбогеосистеми* із виокремленням її відповідних властивостей.

У вступній частині статті ми вже пояснювали, що квазірастерізовану модель УС, побудовану по узагальнюючій Цифровій Моделі Місцевості (ЦММ) – «забудови + поверхня», доцільно подавати формалізованою моделлю реального МС. Дана суспільно-географічна сутність буде закінченою, якщо до двох вказаних складових додаємо третю («вільний простір між забудовами»). У цьому випадку модельне подання *міського довкілля* через УС буде виглядати як «забудови (та інші інфраструктурні об'єкти) + топографічна поверхня в межах міста + вільний простір між забудовами (інфраструктурними об'єктами)». На нашу думку, саме через ГІС-функціональність VA можна стало поєднати три вказані складові міського середовища для подальших аналітичних висновків, а загальний підхід може бути визначений як ВА УГС. У рамках цього підходу можуть бути співставлені континуальне урбаністичне середовище і дискретна урбогеосистема, як ієрархічна сукупність її елементарних функціональних складових – точкових, лінійних та площинних ГІС-примітивів [1]. Оскільки саме останні подають формалізовану картину сукупності реальних географічних об'єктів, які знаходяться у прямих і зворотних зв'язках у МС, доцільно припустити, що ВА через агрегований індекс VI (видимий 3D-об'єм із певної точки спостереження, що розраховується діленням повного візуального об'єму ЕОП-видимості на об'єм півсфери з певним значенням радіусу, обраного користувачем) може стати єдиним дієвим інструментом виокремлення *емерджентних властивостей УГС у візуальній площині*.

ВА-функціональність геоінформаційного веб-застосування для ВА УГС. Автори статті безпосередньо приймали участь у розробці релевантного програмного забезпечення як *клієнт-серверного*, так і «*хмарного*» застосування яке б виконувало обробку та аналіз вхідних даних дистанційного лазерного зондування (*лідарні дані, LiDAR, Light Detection and Ranging* – англ.) для цілей урбаністичних досліджень - *ELiT (EOS LiDAR Tool, <https://eos.com/eos-lidar/>)*. Опис функціональності та інтерфейсу даного веб-ГІС застосування виходить за рамки цієї статті, однак достатньо детально вже викладався раніше [3, 31, 44]. Тут зробимо лише наголос, що разом з низкою рішень щодо моделювання та аналізу МС даний програмний продукт також підтримував ВА-функціональність, що виконувалася на підставі запропонованої нами концепції побудови ПСВ.

Для побудови ПСВ в окремому екстені геопростору УС (на певній ділянці міста – у реальному аналогу цієї моделі) «з нуля» потрібні первинні *вхідні дані*. Йдеться про *.LAS*-файл (бінарний файл стандарту *ASPRS* - результат виконання лідарної зйомки, підтримуються формати *.LAS 1.1-1.4*), який покриває вказаний екстент УС (збудовану територію), а також - про *.SHP*-файл (файл популярного векторного формату стандарту *ESRI*) з полігонами будівель (*footprints* – англ, контури будівель) для цієї території. Далі, перш за усе, необхідно побудувати растрову модель поверхні, як «ґрид»-матрицю (див. пояс-

нення вище у тексті) бажаної роздільної здатності.

На цьому кроці можуть впроваджуватися *два альтернативні варіанти*: 1) будується DEM (*Digital Elevation Model* – англ.), тобто ЦМР, яка відбиває лише топографічну поверхню урбанізованого рельєфу; 2) будується DSM (*Digital Surface Model* – англ.), тобто та «загальна ЦММ», яка відбиває будь-яку поверхню в УС. Обидві моделі можна побудувати за допомогою *ELiT*-інструменту *DEM-generation*, який виокремлює континуальні об'єкти (поверхні) з хмари лідарних точок і формує на їх основі «ґрид»-матрицю. У рамках 1)-варіанта ми маємо додавати до ЦМР тривимірні моделі будівель і лише після цього впроваджувати візуальний аналіз; за 2)-варіантом ВА можна починати безпосередньо після побудови ЦММ. Вихідні *DEM / DSM* ми одержуємо у відкритому графічному форматі *GeoTIFF*, що також містить дані про географічну прив'язку зображення.

У веб-ГІС застосуванні *ELiT* сталим операційним варіантом є саме 1)-варіант, коли модельне УС генерується шляхом додавання до ЦМР *3D-псевдовекторних сутностей* забудов. Тобто, саме вказаним чином у даному конкретному випадку реалізується *VA ГІС-функціональність*. Ці тривимірні моделі забудов можна також обраховувати із лідарних точкових хмар, однак лише із точок, що відповідають класу «будівлі». Для цього застосовується функціональність *BERA (Building Extraction Rural Area* – англ.), яка екстрагує із хмари точок площини дахів та стін будівель, *корегуючи* їх з контурами полігонів забудов, які містяться у *.SHP*-файлі. На виході отримуємо тривимірні моделі будівель у форматах

.OBJ та *.V3DM*. Далі два вихідні шари, континуальний - топоповерхні і дискретний – будівель, поєднуються отриманням «загальної ЦММ» через *ELiT*-команду *Rasterize LOD1 models*. На виході ми отримуємо ЦММ (*DSM*) також у форматі *GeoTIFF*, який, проте, враховує і будівлі в якості об'єктів об'єднаної урбанізованої поверхні. Таким чином, на даному етапі виконується *растрування .OBJ*-файлів для приєднання їх до *GeoTIFF*-файлу.

Далі для побудови Півсфери видимості, необхідно визначити координати точки, з якої буде побудована сфера видимості – точки спостереження O_i (див. рис. 5). Для цього використовується відкрите (некомерційне) ГІС-застосування - платформа *QGIS*. У нього потрібно завантажити ЦММ, виявити проєкцію відповідного файлу (зафіксувати так званий *EPSG*-код), а також, за допомогою курсору визначити координати вказаної точки. Побудова сфери видимості виконується за допомогою команди *BVH (Build Visibility Hemisphere)*. В якості вхідних даних *BVH* подаються 1) ЦММ, 2) координати точки O_i в і 3) радіус ПСВ (за замовчуванням - 300 м). У результаті буде побудована Півсфера видимості (зберігається як і інші псевдовекторні моделі - у форматі *.OBJ*), і яку далі можна відобразити у *3D*-сцені *ELiT*-інтерфейсу разом як з вихідними *.OBJ*-файлами інших псевдовекторних об'єктів (будівель), так і з ЦМР підстильної поверхні (рис. 6.). Треба також окремо підкреслити, що вказана вище «узагальнююча ЦММ» (будівлі + поверхня) не є сутністю, що безпосередньо візуалізується у результативній *3D*-сцені.

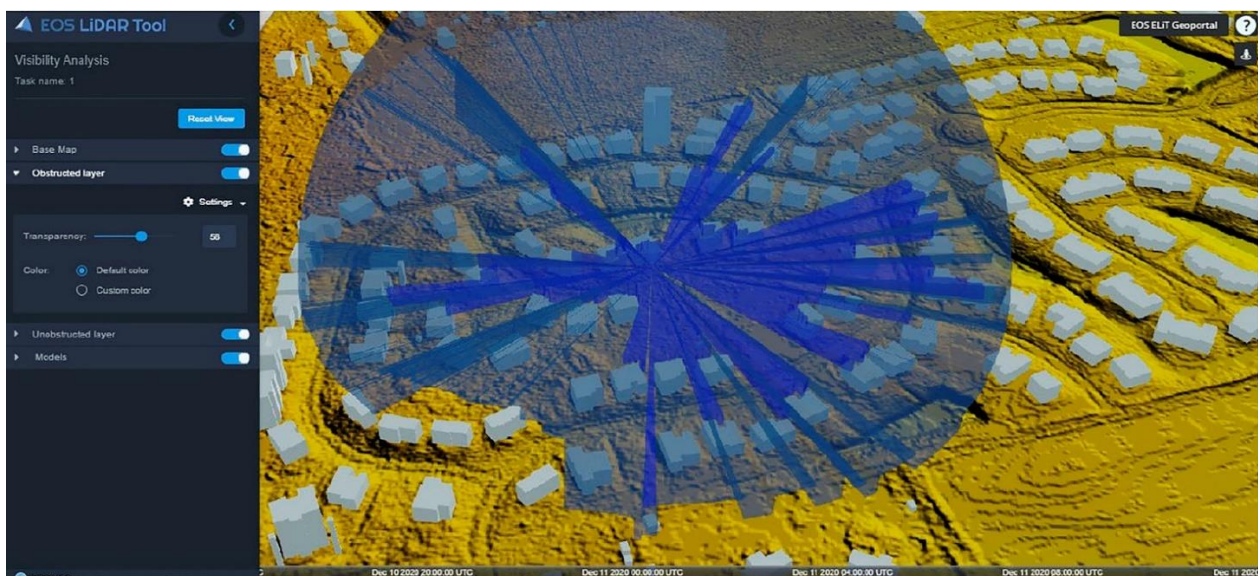

Рис. 6. Візуалізація у програмному веб-інтерфейсі *ELiT* Півсфери видимості, побудованої із певної ТНС у передмістях м. Монреаль (Канада)

На робочій панелі управління візуалізацією ПСВ (інтерфейсне вікно темного кольору зліва на ілюстрації – рис. 6) можна змінювати відповідні параметри: змінювати колір Півсфери, а також її прозорість у залежності від запитів користувача. Примітне те, що через робочу панель можна безпосередньо керувати побудовою і поданням ПСВ по двом прин-

ципово різним середовищам – по шару міського рельєфу, де апіорі - видимість без перешкод (кнопка *Unobstructed layer*); по шару забудов, де апіорі – видимість з різномасштабними перешкодами (кнопка *Obstructed layer*). На ілюстрації вище ПСВ розрахована і разом подається по обох шарах (обидві шари увімкнуті на робочій панелі) (див. рис. 6), що факти-

чно дорівнює інсталяції Півсфери видимості на «узгальнюючій ЦММ», про що йшлося вище.

Формалізація видимості через ВА-функціональність веб-ГІС-застосування для прикладних аспектів урбогеосистемного підходу. Об'єктивна оцінка візуального імпаكتу нових проектів із перебудови і модернізації у МС. Зміна забудови і модернізація сучасних європейських міст, особливо – населених пунктів з багатою архітектурною спадщиною їх центральних районів – одні з найскладніших завдань в сучасному містобудуванні. Модернізація забудови не тільки має відповідати існуючому плану міста, орієнтуватися на існуючу міську інфраструктуру, але і має враховувати цінності існуючих міських структур і культурну спадщину міста, щоб принципово не порушити існуюче МС [38], оскільки збереження і дбайливе ставлення до нього робить це місто більш естетично привабливим, а також привабливішим з точки зору туризму. Для збереження існуючого міського середовища встановлюються ряд обмежень на забудову, серед яких найбільш важливим є обмеження висоти будівлі, оскільки зрозумілим чином саме високі будівлі істотно впливають на міський пейзаж, на «стратегічний вигляд» міста [39]. Однак, справа у тому, що досі не існує надійної методики та програмно-апаратних засобів оцінки нових проектів модернізації архітектурної морфології міста саме з т.з. зміни видимості у МС. Релевантні спроби впроваджуються у різних предметних напрямках, що нами вже підкреслювалося у літературному огляді. Доцільно окремо підкреслити досвід авторів, на яких ми вже посилалися вище [32], відповідно якому вони впроваджували евристичне моделювання МС і запропонували категорію «щільності сприйняття» (*perceived density* – англ.) міського середовища на підставі «суб'єктивної якості інформації разом з об'єктивними вимірюваннями видимого простору» [45]. Можна припустити, що даний підхід знаходиться у рамках того ж самого методологічного тренду, що і запропонований у нашій статті ВА УГС. Для оцінки майбутніх змін у історичній забудові міста з т.з. сприйняття МС його мешканцями у рамках даного прикладного аспекту урбогеосистемного аналізу доцільно виконати наступну методичну послідовність.

Візуальний аналіз урбогеосистеми м. Мюнстер на підставі концепції ПСВ. Через веб-ГІС-застосування *ELiT* було змодельоване МС м. Мюнстер (північ землі Північний Рейн – Вестфалія, що у Німеччині) на підставі даних лідарної з'оймки вільного доступу https://www.google.com/url?q=https://www.opengeodat.a.nrw.de/produkte/geobasis/hm/3dm_1_las/3dm_1_las_paketiert/&sa=D&source=editors&ust=1618333279756000&usg=AFQjCNHmcZ1ToMV4qrvafl-LqsMEh4uJ1g і подане як урбаністичне середовище у 3D-сцені *ELiT*-інтерфейсу (рис. 7). Нашою ціллю була оцінка трьох перспективних проектів (*сценаріїв візуального імпаكتу* – ВІ) модернізованої забудови цього міста, майже вся територія якого характеризується історичною спадщиною класичної європейської архітектури (реставрована після руйнації у Другу світову). На певній виокремленій території міста (див. рис. 7), одна-

квою для усіх трьох сценаріїв, за *сценарієм максимального ВІ-імпаكتу* - проектом **A** передбачалася модернізація забудови із зростанням контрастності архітектурної морфології у змодельованому УС майже вдвічі за рахунок значного збільшення середньої висоти будівель і навіть – тополого-геометричних змін у вуличній мережі. За *сценарієм мінімального ВІ-імпаكتу* - проектом **B** передбачалася така модернізація забудови, яка б мінімізувала вплив нових споруд на історичний пейзаж міста, однак, зрозуміло, що про значне функціональне покращення МС у такому випадку не може йтися. Нарешті, *сценарій відсутності ВІ-імпаكتу* – проект **B** передбачає «нульові» зміни в архітектурній морфології, а уся модернізація буде полягати лише у реновації існуючої забудови. Однак, зрозуміло, що недостатньо просто оголосити, що «за цим сценарієм буде більший ВІ через, наприклад, вищі забудови та їх більшу кількість...», подібний висновок треба довести формалізовано.

Моделювання сутність а дає можливість *інтерактивного розміщення* нових будівель користувачем у 3D-сцені і, таким чином, об'єктивно дотримуватися певної концепції міського дизайну існуючої забудови і стилістично поєднувати нові будівлі з іншими інфраструктурними об'єктами. Лише через впровадження ВА-функціональності веб-ГІС ми можемо досягти того, що нові будівлі будуть відповідати контексту існуючого міського дизайну, який пов'язує фізичне розташування будівель і вулиць з функціональною організацією. Остання, у свою чергу, відображає ту соціо-економічну структуру міста, яка змушує цей відбудований фрагмент МС функціонувати або дисфункціонувати [37]. Ми впевнені, що у вказаному контексті йдеться саме про функціональне місце даного модернізованого сегменту УС у структурі урбогеосистеми.

Розрахунок формалізованих параметрів видимості в урбаністичному середовищі. По території гіпотетичної забудови, нагадуємо - однакової для усіх трьох сценаріїв, було розраховано та інстальовано 9 НТС, і побудовані відповідні Півсфери із дефолтним радіусом у 300 м (саме вони пронумеровані на ілюстрації – див. рис. 7). Далі по кожній із ПСВ розраховувалися формалізовані показники повного візуального об'єму V_{HS} за (1)-(3), та два варіанти 3D-ВПУС **IV** (повний і мінімальний за (5)-(6)). Із усієї концепції ПСВ випливає, що формалізований параметр V_{HS} є показником того, наскільки більш великий об'єм видимого простору є замкненим з т.з. його видимості із даної точки. Тобто, йдеться по певну *абсолютну видимість*. Якщо значення об'єму видимості є, зрозуміло, абсолютними, то індекс **IV** є показником *відносної видимості*. Він ідентифікує видиму частину 3D-простору, пропорційну об'єму гіпотетичної півсфери, радіус якої дорівнює відстані від точки спостереження до поверхні або найближчої видимої будівлі (найнижчої видимої перешкоди) - IV_{min} за (6), або - найвіддаленішої видимої будівлі (найвищої видимої перешкоди) - **IV** за (5). Цей показник як відносний варіює від 0 до 1. Значення, близькі до нуля, вказують на низький *відносний* показник видимого об'єму, значення, близькі до одиниці – навпроти.

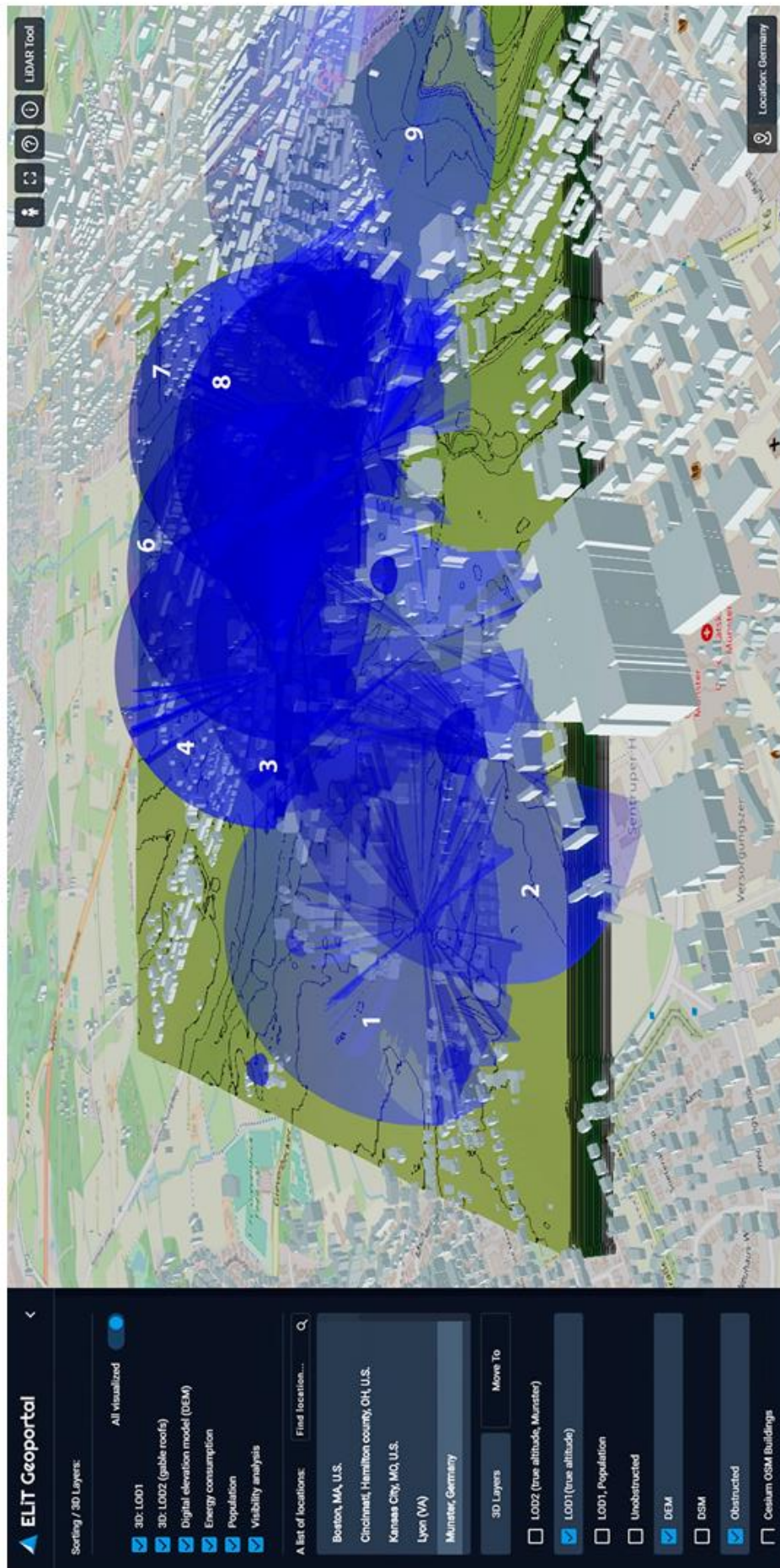

Рис. 7. Візуалізація у програмному веб-інтерфейсі ELIT 9 послідовних Пісфер видимості, побудованих із відновідних ТНС в урбаністичному середовищі м. Мюнстер (Німеччина)

Середнім значенням абсолютної видимості V_{HS} по усім 9 ПСВ у разі реалізації проекту *A* є 14500000 м^3 , у той час коли для проекту *C* – лише 840000 м^3 . Що означає – збільшення в двічі контрастності архітектурної морфології (зокрема, висоти нових будівель) спричинить збільшення середнього значення видимого об'єму майже на 73%. Середнім значенням відносної видимості *IV* по 9 ПСВ за сценарієм *A* є $0,29$, а для сценарію *B* – $0,21$. Тобто, дворазове збільшення морфолого-архітектурної контрастності матиме наслідком збільшення відносної видимості лише на 38%. Також було встановлено, що для усіх 9 ПСВ коливання окремих значень V_{HS} ($500000 \text{ м}^3 \leq V_{HS} \leq 1950000 \text{ м}^3$) для сценаріїв *A* і *B* майже збігаються, однак у %-відношенні можуть бути порівняні з коливаннями *IV* ($0,11 \leq IV \leq 0,40$).

Із цього розгляду двох формалізованих параметрів видимості в УС однозначно випливає суттєве збільшення абсолютних значень обох у разі збільшення архітектурно-морфологічної контрастності вдвічі. Це доводить пряму залежність між значеннями параметрів і ступенем зорового сприйняття міського середовища, характером відкритості простору, щільністю об'єктів, які перешкоджають видимості і т.д.. Для проектів *A* і *B*, тобто для тих сценаріїв, які порушують існуючу архітектурно-морфологічну контрастність у м. Мюнстері, показник відносної видимості (*IV*) виглядає більш сталим по усім побудованим ПСВ, хоча по ТНС від 3-ї до 8-ї індекси *IV* є визначено менше для проекту *B* у порівнянні з *A* ($0,19$ проти $0,34$). Для проекту *B* значення обох показників (V_{HS} , *IV*) в більшій мірі збігаються по різних точках спостереження. По емпіричним результатам стає очевидним, що менше значення *IV*, розраховане для УС, буде означати більшу просторову відкритість його матеріального аналогу – міського середовища, і, за великим рахунком – кращу видимість в останньому. Більш високі значення цього параметра вказують на більш щільну забудову, більш замкнуті конфігурації МС, і саме тому – на гіршу видимість.

Заключним кроком формалізації видимості через концепцію побудови ПСВ для оцінки проектів *A*, *B*, *C* є аналіз відповідних параметрів при спрямованому русі спостерігача між 9 обраних ТНС, тобто за маршрутом $1 \Rightarrow 2 \Rightarrow 3 \Rightarrow 4 \Rightarrow 5 \Rightarrow 6 \Rightarrow 7 \Rightarrow 8 \Rightarrow 9$ (див. рис. 7). Точки найкращого спостереження за таким маршрутом знаходяться не на прямій, а на ламаній лінії, так, щоб побудовані з них ПСВ покривали усю гіпотетичну територію модернізації МС. 3D-ВПУС *IV* можна застосувати до урбанізованого середовища усіх трьох сценаріїв Perez-забудови, які згадувалися вище у тексті. Фізичний видимий об'єм V_i відрізняється при русі від 1-ї до 9-ї ТНС по кожному із трьох сценаріїв, хоча виявляється, що найменший градієнт *IV* буде за цим маршрутом у проекті *B*. За усіма сценаріями на відрізці від 3-ї до 8-ї ТНС простежуються низькі значення V_i разом з високими показниками *IV* у тих конфігураціях забудови, де невеличкі відкриті простори МС розташовані поряд з фасадами великих будівель. Навпроти, на відрізках між ТНС $1 \Rightarrow 2 \Rightarrow 3$ і $8 \Rightarrow 9$ спостерігається високе значення V_i разом з низьким показником *IV* у тих конфігураціях забудови, які подають центральні час-

тини великих відкритих просторів, навколо яких на відносному віддаленні знаходяться високі будівлі.

Таким чином, формалізація видимості через ВА-функціональність у певному просторовому зрізі (у границях проектів *A*, *B*, *C*) квазірастрової моделі УС виконувалася через виокремлення в цій моделі урбогеосистемних сутностей – псевдовекторних 3D-об'єктів і встановлення зв'язків між ними на підставі ВА. Прикладний аспект урбогеосистемного підходу полягав у порівняній оцінці візуального імпаكتу на історичне міське середовище в разі реалізації будь-якого з трьох сценаріїв модернізації. На підставі отриманих формалізованих показників можна зробити висновок, що проект *A* демонструватиме найвищі значення *IV*, що відповідає найгіршій видимості. Однак, так би мовити, «друге місце» за цим показником демонструє проект *B* (майже повна відсутність структурної перебудови МС), а не проект *C*, як здавалося б, оскільки останній також демонструє зріст архітектурно-морфологічної контрастності. Очевидна причина полягає у тому, що модернізація за проектом *A* робить своїм наслідком значний зріст візуального імпаكتу у порівнянні з існуючим станом МС (проект *B*), а модернізація за проектом *C*, судячи за існуючими формалізованими показниками видимості, цей існуючий візуальний імпаكت знижує.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У сучасному міському середовищі, що швидко трансформується у надскладну ієрархічну систему із комплексними співвідношеннями інфраструктурних об'єктів самої різної власності, стає не тільки все складніше орієнтуватися мешканцям, але і ефективно контролювати його функціонування і розвиток, особам, які приймають рішення. Саме тому є вкрай потрібним обґрунтований перехід від 2D- міського кадастру, навіть автоматизованого, до 3D-геоінформаційного кадастру МС. У цьому відношенні важко переоцінити принципову можливість візуального аналізу квазівекторної моделі урбогеосистеми на підставі квазірастрового подання урбаністичного середовища – формалізованої моделі реально існуючого фізичного середовища даного міста. У статті викладений дослідницький підхід, який застосовує 3D-модель міста у певному екстенції географічного простору та ВА-ГІС-функціональність для формалізації видимості і подальшого впровадження ВА урбогеосистеми міста. Запропонована концепція Півсфери видимості ґрунтується на категорії ЕОП-видимості – найкращих візуальних умовах видимості, що надаються спостерігачу в певній точці міського середовища, із якої і розраховується відповідний візуальний об'єм. Така оцінка видимості в урбаністичному середовищі є першим етапом візуального аналізу урбогеосистеми, ключовою передумовою якого є модельне подання міського довкілля у 3D-вигляді «забудови (та інша інфраструктура) + урбанізований рельєф + вільний простір між забудовами». Введене поняття агрегованого 3D-візуального параметру УС, що може бути визначений, як видимий 3D-об'єм, що розраховується через ділення показника повного візуального об'єму ЕОП-видимості на повний розрахунковий об'єм півсфери. Вказані передумова та розрахунок параметру реалізуються

через веб-ГІС-застосування відповідно до структури його інтерфейсу, що передує безпосередній імплементації ВА УГС, як формалізації видимості, за допомогою ВА-функціональності даного програмного забезпечення. Розрахунок формалізованих параметрів видимості в урбаністичному середовищі м. Мюнстер (Німеччина) був впроваджений по трьох різних сценаріях перспективної модернізації окремого району міста, запропонованих незалежно один від одного. Отримані результати дозволяють стверджувати про імовірну високу дієвість концепції ПСВ щодо порівняльної оцінки проектів із муніципального планування, які, наприклад, запропоновані різними підприємствами.

Крім усього, зауваженого вище, підхід, заснований на побудові ПСВ можна застосувати не тільки в галузі міського планування. У випадках з розподілом

телекомунікаційних мереж, розміщенням рекламних банерів і пошуку найкращого сегменту міського пейзажу може бути продемонстровано, що візуальний аналіз урбогеосистеми може всебічно оцінити існуюче міське середовище для його кращого розуміння і орієнтації у ньому. З цієї точки зору, на нашу думку, відкриваються неабиякі можливості для застосування даного підходу не тільки в муніципальних рішеннях, а і для потреб багатьох приватних замовників. У цьому відношенні наші майбутні дослідження можуть бути сконцентровані як на побудові деякої мережі точок, так би мовити, «мультиперегляду» у міському докільлі певної урбанізованої території, окресленню перспективним замовником, так і на вдосконаленні представленого формалізованого апарату в цілях аналізу значно більш ієрархічних урбогеосистем.

Список використаних джерел:

1. Kostrikov S. Geoinformation approach to the urban geographic system research (case studies of Kharkiv region) / S. Kostrikov, L. Niemets, K. Sehida [and other] // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія "Геологія. Географія. Екологія". – Вип. 49. – Харків: ХНУ, 2018. – С. 107-121. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2018-49-09>
2. Kostrikov S. Urban Remote Sensing with LiDAR for the Smart City concept implementation // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія "Геологія. Географія. Екологія". – Вип. 50. – Харків: ХНУ, 2019. – С. 101-124. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2019-50-08>
3. Костріков С. Веб-застосування ELiT – програмне забезпечення для моделювання і аналізу міського середовища / С. Костріков, Д. Бубнов, А. Кострікова, Р. Пудло // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «ГІС-Форум»-2018» - Харків, 2018. – С. 56-59.
4. Сєрьогін Д., Костріков С. Особливості та переваги ГІС-моделювання міського середовища на підставі лідарної інформації // Регіон – 2020: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. – С. 34-36.
5. Костріков С., Попович О. Реалізація мультифункціонального підходу до аналізу урбаністичного середовища через геоінформаційне веб-застосування // Регіон – 2018: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. – С. 24-28.
6. Чуєв О., Костріков С. Аналіз дворівневих урбогеосистем через засоби ГІС // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія "Геологія. Географія. Екологія". – Вип. 44. – Харків: Видавництво ХНУ, 2016. – С. 98-109.
7. Безрук В., Костріков С., Чуєв О. ГІС-аналіз функції урбогеосистеми з метою оптимізації розміщення закладів громадського харчування (на прикладі м. Харків) // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 21(2). – Харків: Видавництво ХНУ, 2016. – С. 91-101.
8. Lynch K., Appleyard D., Meyer J.R. 1964. The View From the Road. – MIT Press, Cambridge, MA. – 258 p.
9. Lynch K. 1976. Managing the Sense of Regions. – MIT Press, Cambridge, MA. – 678 p.
10. Cullen, G. 1971. The concise townscape. The Architectural Press. – 199 p.
11. Benedikt, M. L., 1979. To take hold of space: Isovist fields // Environment and Planning B: Planning and Design – Vol. 6. – pp.47-65.
12. Broadbent G. 1990. Emerging Concepts in Urban Design. – New York: Van Nostrand Reinhold International. – 392 p.
13. Wang J., Robinson G., White K. Fast solution to local viewshed computation using grid-based digital elevation models // Photogrammetric Engineering & Remote Sensing. – 1996. – Vol. 62. – No. 10. – pp. 1157-1164.
14. Lovett A. GIS-based visualisation of rural landscapes: defining 'sufficient' realism for environmental decision-making // Landscape and Urban Planning. – 2003. – Vol. 65. – no. 3. – pp. 117-131.
15. Tandy C.R.V. 1967. The isovist method of landscape survey // Methods of Landscape Analysis Ed. H C Murray, Landscape Research Group, PO Box 53, Horspath, Oxford, OX331WX.
16. Morello E., Ratti, C., 2009. A digital image of the city: 3D isovists in Lynch's urban analysis // Environment and Planning B: Planning and Design 36(5), pp. 837-853.
17. Rana, S., 2006. Isovist analyst: an arcview extension for planning visual surveillance. – ArcGIS Press. – 32 p.
18. Batty M. Exploring isovist fields: space and shape in architectural and urban morphology // Environment and Planning B: Planning and Design – 2001. Vol. 28. – pp. 123-150.
19. Bilsen A. Van, Stolk E.H. The potential of Isovist Based Visibility Analysis // Bekkering, H. et al. The Architectural Annual (Delft) 010 Publishers, 2007. – pp. 68-73.
20. Lake I.R., Lovett A.A., Bateman I.J. Using GIS - and large-scale digital data to implement hedonic pricing studies // International Journal of Geographical Information Science. – 2000. – Vol. 14(6), pp. 521-541.

21. Brossard T., Joly D. Tourneux, F. Modélisation opérationnelle du paysage // Paysage et information géographique. Lavoisier, 2008. – pp. 117-137.
22. Bartie P., Reitsma F., Kingham S., Mills S. Advancing visibility modelling algorithms for urban environments // Computers, Environment and Urban Systems. – 2010. – Vol. 34. – no. 6, pp. 518-531.
23. Natapov A., Czamanski D., Fisher-Gewirtzman D. Can visibility predict location? Visibility graph of food and drink facilities in the city // Survey Review. – 2013. Vol. 45. – pp. 462-471.
24. Bratt. S., Booth B. Using ArcGIS 3D Analysis. - ESRI, Redlands, CA, 2007. – 147 p.
25. Pyysalo U., Oksanen J., Sarjakoski T. Viewshed analysis and visualization of land-landscape voxel models // 24th International Cartographic Conference, Santiago, Chile. – 2009. – P. 124-135.
26. Bosselmann P. Representation of Places: Reality and Realism in City Design. – University of California Press, Berkeley, CA, 1998. – 228 p.
27. Ratti C. Urban Analysis for Environmental Prediction PhD thesis. – University of Cambridge. – 2002. – 567 p.
28. Gal T., Lindberg F., Unger J. Computing continuous sky view factor using 3D urban raster and vector databases: comparison and application to urban climate // Theoretical and Applied Climatology/ - 2009.- Vol. 95. – P. 111-123.
29. Putra S.Y., Yang P., Li W. GIS-based 3D visibility analysis for a high-density urban housing environment // Proceedings of 5th China Urban Housing Conference . – 2005. - P. 567-578 (Text in Chinese with the English Extended summary).
30. Yang P., Putra S.Y., Li W. Impacts of density and typology on design strategies and visual quality of urban environment // Proceedings of Map Asia 2005 Conference in Jakarta. – 2005. – P. 331-338 (Text in Chinese with the English Extended summary).
31. Kostrikov S., Pudlo R., Bubnov D., Vasiliev V. ELiT, Multifunctional Web-Software for Feature Extraction from 3D LiDAR Point Clouds // ISPRS International Journal of Geo-Information. – 2020. – Vol. 9 (11). – P. 650 -685.
32. Fisher-Gewirtzman D., Wagner I. A. Spatial openness as a practical metric for evaluating built-up environments // Environment and Planning B: Planning and Design. 2003 – Vol. 30. – P. 37-49.
33. Teller J. A spherical metric for the field-oriented analysis of complex urban open spaces // Environment and Planning B: Planning and Design. 2003. – Vol. 30. – P. 339-356.
34. Turner A., Doxa M., O'Sullivan D, Penn A. 2007. From isovists to visibility graphs: a methodology for the analysis of architectural space // Environment and Planning B: Planning and Design. – Vol. 28. – P. 103-121.
35. Zvolinski A. A day in a shadow of high-rise: 3D parameterization and use of public space around pżm / hotel radisson building complex in center of Szczecin // Architecture et Artibus. – 2014. – Vol. 1. – P. 67-71.
36. Rana S., Batty M. Visualising the structure of architectural open space based on shape analysis // International Journal of Architectural Computing. – 2004. – Vol. 18. – P. 1123-1132.
37. Xia Z., Qing Z. 3D City Models Based Spatial Analysis to Urban Design // Annals of GIS, 2004. – Vol. 10 (1). – P. 82-86.
38. Czyska K. Application of lidar data and 3D-city models in visual impact simulations of tall buildings. Int. Arch. Photogramm. Remote Sens. Spat. Inf. Sci. 2015, 40, pp. 1359-1366
39. Czyńska, K. Tall buildings and harmonious landscape // Space and Form. – N. 13. – P. 267-280.
40. Gibson J.J. The Ecological Approach to Visual Perception. – Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, 1986. – 548 p.
41. Franklin W.R. Siting observers on terrain. In: Richardson D, van Oosterom P, eds. Advances in Spatial Data Handling: 10th International Symposium on Spatial Data Handling, Berlin, 2002. – P. 109–120.
42. Omer I, Goldblatt R. The implications of inter-visibility between landmarks on wayfinding performance: An investigation using a virtual urban environment // Computers, Environment and Urban Systems. – 2007. – Vol. 31. – P. 520-534.
43. Batty M., Rana S. The automatic definition and generation of axial lines and axial maps // Environment and Planning B: Planning and Design. – 2004. – Vol. 28. – P. 123-150.
44. Костриков С.В., Васильев В.В., Пудло Р.А., Бубнов Д.С. Дослідження міського середовища через його відтворення за допомогою обробки лідар-даних // Регіон – 2019: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. – С. 24-28.
45. Fisher-Gewirtzman D. Integrating 'weighted views' to quantitative 3D visibility analysis as a predictive tool for perception of space // Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science. – 2018. – Vol. 45. – no. 2. – P. 345-366.

References:

1. Kostrikov, S., Niemets, L., Sehida, K., Niemets, K., & Morar, C. (2018). Geoinformation approach to the urban geographic system research (case studies of Kharkiv region). *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology"*. Kh.: KhNU, 49, 107-121. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2018-49-09>
2. Kostrikov, S. (2019). Urban Remote Sensing with LiDAR for the Smart City concept implementation. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology"*. Kh.: KhNU, 50, 101-124.
3. Kostrikov, S., Bubnov, D., Kostrikova, A., & Pudlo, R. (2018). Web-zastosuvannya ELiT – prohramne zabezpechennya dlya modelyuvannya i analizu miskoho seredovyshcha. *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «GIS-Forum»-2018*, Kharkiv, 56-59 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2019-50-08>

4. Serohin, D., & Kostrikov, S. (2020). Osoblyvosti ta perevahy GIS-modelyuvannya miskoho seredovyshcha na pidstavi lidarnoi informatsii. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference Region-2020: Optimal Development Strategy*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 34-36 [in Ukrainian].
5. Kostrikov, S., & Popovych, O. (2018). Realizatsiya multyfunktsionalnoho pidkhodu do analizu urbanistychnoho seredovyshcha cherez geoinformatsiye veb-zastosuvannya. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference Region-2018: Optimal Development Strategy*. Kharkiv, 24-28 [in Ukrainian].
6. Chuiev, O., & Kostrikov, S. (2016). Analiz dvorivnevnykh urboheosystem cherez zasoby GIS. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology*. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNU, 44, 98-109 [in Ukrainian].
7. Bezruk, V., Kostrikov, S., & Chuiev O. (2016). GIS-analiz funktsii urbogeosystemy z metoyu optymizatsii rozmishchennya zakladiv hromadskoho kharchuvannya (na prykladi m. Kharkiv). *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii – Human Geography Journal*. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNU, 21 (2), 91-101 [in Ukrainian].
8. Lynch, K., Appleyard, D., & Meyer, J.R. (1964). *The View From the Road*. MIT Press, Cambridge, MA, 258.
9. Lynch, K. (1976). *Managing the Sense of Regions*. MIT Press, Cambridge, MA, 678.
10. Cullen, G. (1971). *The concise townscape*. The Architectural Press, 199.
11. Benedikt, M.L. (1979). To take hold of space: Isovist fields. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 6, 47-65.
12. Broadbent, G. (1990). *Emerging Concepts in Urban Design*. New York: Van Nostrand Reinhold International, 392.
13. Wang, J., & Robinson, G. (1996). White K. Fast solution to local viewshed computation using grid-based digital elevation models. *Photogrammetric Engineering & Remote Sensing*. Vol. 62. No. 10, 1157-1164.
14. Lovett, A. (2003). GIS-based visualisation of rural landscapes: defining 'sufficient' realism for environmental decision-making. *Landscape and Urban Planning*. Vol. 65. no. 3, 117-131.
15. Tandy, C.R.V. (1967). The isovist method of landscape survey. *Methods of Landscape Analysis* Ed. H C Murray, Landscape Research Group, PO Box 53, Horspath, Oxford, OX331WX.
16. Morello, E., & Ratti, C. (2009). A digital image of the city: 3D isovists in Lynch's urban analysis. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 36(5), 837-853.
17. Rana, S., (2006). Isovist analyst: an arcview extension for planning visual surveillance. ArcGIS Press, 32.
18. Batty, M. (2001). Exploring isovist fields: space and shape in architectural and urban morphology. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28, 123-150.
19. Bilsen, A. Van, & Stolk, E.H. (2007). The potential of Isovist Based Visibility Analysis. Bekkering, H. et al. *The Architectural Annual (Delft)* 010 Publishers, 68-73.
20. Lake, I.R., Lovett, A.A., & Bateman I.J. (2000). Using GIS - and large-scale digital data to implement hedonic pricing studies. *International Journal of Geographical Information Science*, 14(6), 521-541.
21. Brossard, T., Joly, D. & Tourneux, F. (2008). Modélisation opérationnelle du paysage. *Paysage et information géographique*. Lavoisier, 117-137.
22. Bartie, P., Reitsma, F., Kingham, S., & Mills, S. (2010). Advancing visibility modelling algorithms for urban environments *Computers, Environment and Urban Systems*. Vol. 34, no.6, 518-531.
23. Natapov, A., Czamanski, D., & Fisher-Gewirtzman, D. (2013). Can visibility predict location? Visibility graph of food and drink facilities in the city. *Survey Review*, 45, 462-471.
24. Bratt, S., & Booth, B. (2007). *Using ArcGIS 3D Analysis*. ESRI, Redlands, CA, 147.
25. Pyysalo, U., Oksanen, J., & Sarjakoski, T. (2009). Viewshed analysis and visualization of landscape voxel models. *24th International Cartographic Conference*, Santiago, Chile, 124-135.
26. Bosselmann, P. (1998). *Representation of Places: Reality and Realism in City Design*. University of California Press, Berkeley, CA, 228.
27. Ratti, C. (2002). *Urban Analysis for Environmental Prediction* PhD thesis. University of Cambridge, 567.
28. Gal, T., Lindberg, F., & Unger, J. (2009). Computing continuous sky view factor using 3D urban raster and vector databases: comparison and application to urban climate. *Theoretical and Applied Climatology*, 95, 111-123.
29. Putra, S.Y., Yang, P., & Li, W. (2005). GIS-based 3D visibility analysis for a high-density urban housing environment. *Proceedings of 5th China Urban Housing Conference*, pp. 567-578 (Text in Chinese with the English Extended summary).
30. Yang, P., Putra, S.Y., & Li, W. (2005). Impacts of density and typology on design strategies and visual quality of urban environment. *Proceedings of Map Asia 2005 Conference in Jakarta*. – pp. 331-338 (Text in Chinese with the English Extended summary).
31. Kostrikov, S., Pudlo, R., Bubnov, D., & Vasiliev, V. (2020). ELiT, Multifunctional Web-Software for Feature Extraction from 3D LiDAR Point Clouds. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(11), 650-685.
32. Fisher-Gewirtzman, D., Wagner, I.A. (2003). Spatial openness as a practical metric for evaluating built-up environments. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 30, 37-49.
33. Teller, J. (2003). A spherical metric for the field-oriented analysis of complex urban open spaces. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 30, 339-356.
34. Turner, A., Doxa, M., O'Sullivan, D., & Penn, A. (2007). From isovists to visibility graphs: a methodology for the analysis of architectural space. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28, 103-121.
35. Zvolinski, A. (2014). A day in a shadow of high-rise: 3D parameterization and use of public space around pzm /

- hotel radisson building complex in center of Szczecin. *Architecture et Artibus*, 1, 67-71.
36. Rana, S., & Batty, M. (2004). Visualising the structure of architectural open space based on shape analysis. *International Journal of Architectural Computing*, 18, 1123-1132.
 37. Xia, Z., & Qing, Z. (2004). 3D City Models Based Spatial Analysis to Urban Design. *Annals of GIS*, 10(1), 82-86.
 38. Czyska, K. (2015). Application of lidar data and 3D-city models in visual impact simulations of tall buildings. *Int. Arch. Photogramm. Remote Sens. Spat. Inf. Sci.*, 40, 1359-1366.
 39. Czyńska, K. Tall buildings and harmonious landscape // *Space and Form*, 13, 267-280.
 40. Gibson, J.J. (1986). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, 548.
 41. Franklin, W.R. (2002). Siting observers on terrain. In: Richardson D, van Oosterom P, eds. *Advances in Spatial Data Handling: 10th International Symposium on Spatial Data Handling*, Berlin, 109-120.
 42. Omer, I., & Goldblatt, R. (2007). The implications of inter-visibility between landmarks on wayfinding performance: An investigation using a virtual urban environment. *Computers, Environment and Urban Systems*, 31, 520-534.
 43. Batty, M., Rana, S. (2004). The automatic definition and generation of axial lines and axial maps. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28, 123-150.
 44. Kostrikov, S.V., Vasyliov, V.V., Pudlo, R.A., & Bubnov, D.Ie. (2020). Doslidzhennia miskoho seredovyscha cherez yoho vidtvorennya za dopomohoyu obrobky lidar-danykh. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference Region-2019: Optimal Development Strategy*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 24-28 [in Ukrainian].
 45. Fisher-Gewirtzman, D. (2018). Integrating 'weighted views' to quantitative 3D visibility analysis as a predictive tool for perception of space. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, Vol. 45, no. 2, 345-366.

Надійшла до редколегії 15.04.2021 р.

About the authors:

Sergiy Kostrikov – DSc (Geography), Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, sergiy.kostrikov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4236-8474>

Denys Serohin – PhD Student of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, den.seryogin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0169-4468>

Vitaliy Berezhnoy – PhD (Geography), Individual entrepreneur in Computer programming and consultancy, vberezhnoy1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9288-3554>

Об авторах:

Сергей Костриков – доктор географических наук, профессор кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, площадь Свободы, 4, г. Харьков, 61022, Украина, sergiy.kostrikov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4236-8474>

Денис Серёгин – аспирант кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, площадь Свободы, 4, г. Харьков, 61022, Украина, den.seryogin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0169-4468>

Виталий Бережной – кандидат географических наук, ФЛП, vberezhnoy1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9288-3554>

УДК 338.48-4-056.24

DOI: 10.26565/2076-1333-2021-30-02

Олександр Бейдик

д. геогр. н., професор кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, 72311, Україна
e-mail: aabeydik@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5862-4604>

Олеся Топалова

к. геогр. н., доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Гетьманська 20, м. Мелітополь, Запорізька область, 72311, Україна
e-mail: lesatopalova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5109-9491>

АДАПТИВНИЙ ТУРИЗМ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

В статті схарактеризовано сучасний досвід організації послуг для осіб з інвалідністю на європейському та національному туристському ринку. Адже інвалідність людини є явищем соціальним, уникнути його не може жодна країна, і тому пріоритетним є формування політики щодо надання допомоги особливій категорії населення. Розкрито той факт, що саме туризм, який є однією з важливих форм соціальної реабілітації та адаптації маломобільної категорії населення до умов зовнішнього середовища, не може залишитись непоміченим владою та суспільством.

Проаналізовано європейський туристський ринок послуг з адаптивного туризму, де до загального туристського простору залучені особи з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями, а розробка спеціальних туристських програм з урахуванням доступності для неповносправних осіб створює рівні можливості для реалізації прав кожної людини на відпочинок. Визначено, що туризм для такої категорії людей у нашій країні є одним із нових напрямів діяльності, його соціальна значущість зумовлена, зокрема, тим, що відносна та абсолютна кількість осіб із різними видами фізичних та психофізичних обмежень безперервно зростає. Зважаючи на недосконалість системи медичного обслуговування, зростання кількості ДТП, бойові дії на Сході України, збільшення чисельності осіб з інвалідністю, виникає гостра потреба в організації спеціалізованих заходів щодо соціальної та фізичної реабілітації. Для особливої категорії населення в Україні туризм не завжди є доступним видом діяльності.

Національна сфера туризму фактично не готова до надання туристських послуг людям з особливими потребами, рекреаційні зони не пристосовані до їх можливостей і вимог, бракує відповідних методик, досвіду вузькоспеціалізованих фахівців. Потужна база туристських ресурсів України залишається частково недоступною для відвідування особами з інвалідністю. Аналіз досвіду європейських країн, які мають туристичні зони, туристичні маршрути, об'єкти, що відповідають спеціальним архітектурним нормам, дозволить нам створити «доступну» туристичну інфраструктуру.

Ключові слова: адаптивний туризм, маломобільна категорія населення, абілітація, реабілітація, доступні туристські маршрути, туристсько-рекреаційні ресурси.

Александр Бейдик, Олеся Топалова. АДАПТИВНЫЙ ТУРИЗМ: ЕВРОПЕЙСКИЙ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ

В статье охарактеризован современный опыт организации услуг для лиц с инвалидностью на европейском и национальном туристическом рынке. Ведь инвалидность человека есть явление социальное, избежать его не может ни одна страна, и поэтому приоритетным является формирование политики по оказанию помощи особой категории населения. Раскрыт и тот факт, что именно туризм является одной из важных форм социальной реабилитации и адаптации маломобильной категории населения к условиям внешней среды, не может остаться незамеченным властью и обществом.

Проанализирован европейский туристский рынок услуг в сфере адаптивного туризма, где в туристское пространство вовлечены лица с ограниченными физическими и психофизическими возможностями, а разработка специальных туристских программ с учетом доступности для инвалидов создает равные возможности для реализации прав каждого человека на отдых. Определено, что туризм для такой категории людей в нашей стране является одним из новых направлений деятельности, его социальная значимость обусловлена, в частности, тем, что относительное и абсолютное количество лиц с различными видами физических и психофизических ограничений непрерывно растет. Несмотря на несовершенство системы медицинского обслуживания, рост численности ДТП, боевые действия на востоке нашей страны, численность лиц с инвалидностью постоянно растет, а значит, растет потребность в организации специализированных мероприятий по социальной и физической реабилитации. Туризм в Украине далеко не в полной мере является доступным видом деятельности для особой категории населения.

Туристская сфера Украины практически не готова к оказанию туристских услуг людям с особыми потребностями, рекреационные зоны не приспособлены к их возможностям и требованиям, не хватает соответствующих методик, опыта специалистов. Мощная база туристских ресурсов Украины остается частично недоступной для посещения лицами с инвалидностью. Анализ опыта европейских стран, которые имеют туристические зоны, туристические маршруты, объекты, соответствующие специальным архитектурным нормам, позволит нам создать «доступную» туристическую инфраструктуру.

Ключевые слова: адаптивный туризм, маломобильная категория населения, абилитация, реабилитация, доступные туристские маршруты, туристско-рекреационные ресурсы.

Alexandr Beydik, Olesia Topalova. ADAPTIVE TOURISM: WORLD AND NATIONAL EXPERIENCE

The modern experience of the organization of the services for the people with disabilities in the world and the national tourist market has been characterized in the article. After all, the person disability is a social phenomenon, no country can avoid it, and therefore, the priority is the formation of the policy as for the providing of the help to a special category of the population. The fact that tourism is one of the important forms of the social rehabilitation and the adaptation of the low-mobility category of the population to the conditions of the environment, which can be unnoticed by the authorities and the society.

Today, the significant changes are occurred in the tourist markets of many countries such as the people with disabilities and people with the limited physical and the psychophysical abilities are involved to the general tourist space, and the development of the special tourist programs considering the accessibility for the people with disabilities creates the equal capabilities for the realization of the rights of every people to the rest. Tourism for this category of the people in our country is one of the new directions of the activity, its social significance is due, in particular, to the fact that the relative and the absolute number of the people with the different types of the physical and the psychophysical disabilities increases constantly. Due to the imperfection of the system of the health care, the increase of the number of the traffic accidents, the operation in the east of our country, the number of the people with the disabilities increases constantly, and therefore, growing demand in the organization of the specialized measures as for the social and the physical rehabilitation. Tourism in our country is not fully accessible type of the activity for the special category of the population. The tourist sphere of Ukraine is practically not ready to the providing of the tourist services to the people with the special demands, the recreational zones are not adapted to their abilities and the requirements, there is a lack of the methods and the experience of the specialists.

The powerful base of the tourist resources of Ukraine remains partially inaccessible for the visiting of the people with disabilities. The analysis of the experience of the countries which have the tourist zones, the tourist routes, the objects which correspond to the special architectural standards will be allowed creating "accessible" tourist infrastructure.

Keywords: adaptive tourism, low-mobility category of population, habilitation, rehabilitation, accessible tourist routes, tourist and recreational resources.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства туризм як вид активної діяльності, по-перше, спрямований на задоволення потреб в пізнанні навколишнього середовища, історії, культури, традицій, побуту, духовних і релігійних особливостей різних країн, їх народів та сприяння фізичного розвитку населення; по-друге, є важливою складовою сфери економіки багатьох країн та регіонів, що сприяє їх соціально-культурному та економічному розвитку. На туристських ринках багатьох країн Європи зараз відбуваються певні зміни: до загального туристського простору долучаються особи з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями, розробка спеціальних туристських програм, що враховують територіальну доступність, створює рівні можливості для реалізації прав кожної людини на відпочинок. Для повного розуміння причин появи феномену адаптивного туризму розглянемо історію його становлення та розвитку, що безпосередньо пов'язано з організацією його інвалідного напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 1957 р. в західних джерелах інформації В. Ханзикером був запропонований термін «соціальний туризм» – група взаємовідношень і феноменів у туризмі, яким притаманне включення до процесу подорожі бідних чи, по-іншому, ущемлених елементів суспільства». У 1989 р. Скотт Райан (один із пропагандистів та засновників доступного туризму) вводить термін «інклюзивний туризм», позиціонуючи його як туризм, доступний для всіх, незалежно від постійних або тимчасових обмежень фізичних можливостей, і це, насамперед, соціальна інтеграція [3].

У зарубіжних наукових виданнях О. Кеннон та Д. Симпсон використовують термін «доступний туризм» – комплекс туристських послуг, спеціально адаптованих до потреб людей з обмеженими фізичними можливостями [1].

Значна кількість публікацій, які розкривають сутність поняття туризму для осіб з інвалідністю, базуються на дослідженнях Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), Європейської мережі доступ-

ного туризму, Європейського інституту дизайну для всіх та ін. Слід відзначити ставлення ЮНВТО щодо принципів, інструментарію та кращих практик доступного туризму для всіх у вигляді п'яти модулів – розроблення спеціалізованого туристського продукту, послуг і середовищ на основі принципів універсального дизайну [12]. Сутністю та принципом універсального дизайну присвячено багато праць зарубіжних вчених, зокрема, американського архітектора Р. Мейса [15]. У цьому ж напрямі виділяють роботи угорського вченого М. Жарновські, присвячені доступному і «срібному» туризму в ЄС [16].

В сучасній науковій літературі та інших джерелах інформації поняття «туризм для людей із різними фізичними та психофізичними вадами» має такі синоніми – «інвалідний туризм», «туризм для людей з обмеженими життєвими можливостями», «туризм глухих», «туризм сліпих», «реабілітаційний туризм», «корекційно-освітній туризм», «безбар'єрний туризм», «туризм для всіх», «рекреаційний туризм» тощо. Так, Н.М. Сажнева та І.А. Арсененко визначають цей вид туризму як «туризм інвалідів та осіб з фізичними вадами» – вид туристичної діяльності, подорож для якої використовуються відповідним чином обладнані готелі й транспортні засоби (мають спеціальне обладнання для прийому та обслуговування осіб з фізичними вадами, розумово відсталих, сліпих, глухих), розробляються спеціальні програми, пропонуються тури на лікування. З ними працює спеціально підготовлений персонал, є автобус на 45 місць з ліфтом підйомником, складні ліжка, інвалідні візки, спеціальне меню зі шрифтом Брайля [13].

На основі спеціальних досліджень Н.П. Крачилом було наголошено, що заняття туризмом значно скорочують серцево-судинні захворювання, психічні розлади, захворювання органів дихання та кістково-м'язової системи [11].

В роботах М.Б. Біржакова зазначено, що для особливих туристів в європейських країнах вже багато років функціонують спеціалізовані готелі, інформаційні центри, автобуси, облаштовані підйомника-

ми для осіб з обмеженнями рухового апарату. В музеях незрячим дітям дозволяють торкатись статуй та статуєток. Для глухонімих супровід, екскурсії та богослужіння здійснюють спеціалісти, які володіють мовою жестів [6].

М.П. Кляп та Ф.Ф. Шандор в роботі «Сучасні різновиди туризму» визначають туризм для осіб з фізичними вадами (туризм для сліпих, туризм для глухонімих, туризм для людей з обмеженими можливостями, інвалідний туризм, реабілітаційний туризм, корекційно-освітній туризм, доступний туризм), як різновид туризму, спрямований на задоволення рекреаційних потреб осіб з обмеженими можливостями. А туризм для осіб похилого віку (туризм третього віку, туризм літніх людей, пенсійний туризм), як різновид туризму, що має на меті задоволення рекреаційних потреб вікової категорії старше 55 років [9].

У 1995 р. С.П. Євсєєв вводить в науковий обіг поняття «адаптивний туризм» – туризм для інвалідів та осіб з відхиленням за станом здоров'я, як новий вид адаптивної рухової рекреації, фізичної реабілітації, оздоровлення та соціальної інтеграції зазначеної категорії людей. Основою дефініції С.П. Євсєєва є адаптивна рухова рекреація – розширене відтворення фізичних та духовних сил за рахунок рухової діяльності під час проведення туристських заходів, спрямованих на задоволення потреб людей із обмеженими фізичними можливостями в активному відпочинку, змістовному дозвіллі та всебічному вдосконаленні, що безпосередньо пов'язана з рекреацією та реабілітацією [8].

А.М. Ахметшин небезпідставно стверджує, що адаптивний туризм – метод реабілітації та оздоровлення інвалідів та людей похилого віку, а на думку Є.А. Сігїди, адаптивний туризм – реабілітаційний напрям розвитку туристських послуг [1, 14].

Стилий огляд зазначених векторів базової термінології, уведеної в науковий обіг, показує певну тотожність сутнісного наповнення дефініцій. На нашу думку, посиленої уваги заслуговує визначення адаптації як процесу пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища; пристосування будови і функцій організму людини до умов навколишнього середовища. Це є підґрунтям для уточнення термінологічного значення поняття «адаптивний туризм». Пропонуємо таку його редакцію: адаптивний туризм – вид туристської діяльності, розрахований на людей з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями, який сприяє адаптивній руховій рекреації, фізичній реабілітації, оздоровленню та соціальній інтеграції особливої маломобільної категорії населення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що дослідженню цього суспільно-географічного явища присвячений ряд наукових публікацій зарубіжних та вітчизняних авторів, у царині адаптивного туризму відчувається помітна відсутність теоретичних і практичних розробок, а відтак і впровадження їх результатів в суспільне життя. В науковій літературі на даний момент не існує сучасного комплексного дослідження європейського та національного ринку надання послуг для людей із фізичними та психофізичними

вадами. Зазвичай, у статтях та наукових роботах вітчизняних науковців піднімається проблематика окремих складових – класифікація психофізичних вад, «доступні» маршрути тощо.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення європейського досвіду організації туризму для осіб з інвалідністю та аналіз сучасного стану адаптивного туризму в Україні. Для досягнення поставленої мети нами вирішено наступні завдання: розглянуто європейський досвід організації інвалідного туризму та виконано детальний аналіз надання туристських послуг для осіб з інвалідністю на національному туристському ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше згадування про туризм інвалідів починається з визнання прав людини з кінця 1950-х – початку 1960-х рр. На початку 1950-х рр. у Раді Європи почала працювати комісія з вирішення завдань щодо створення середовища проживання, яке б відповідало потребам людей з інвалідністю. Подальше формування цієї галузі зумовлено суспільними запитами, особливо це пов'язано з появою після Другої світової війни значної кількості осіб із різними фізичними вадами. Процес облаштування навколишнього середовища для інвалідів здійснювався двома шляхами: 1) супровід інваліда; 2) розвиток інфраструктури і технічних пристосувань для максимального самообслуговування. У перше десятиріччя роботи ООН щодо вирішення питань інвалідів (1945-1955 рр.) значна увага приділялася їх соціальному забезпеченню, це стосувалося тільки людей з фізичними вадами (наприклад, сліпих). Пізніше ООН зосередила увагу на заходах щодо запобігання інвалідності та реабілітації. Були встановлені міжнародні програми прогресу в цій галузі, яким сприяла Всесвітня програма дій щодо інвалідів, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1982 р. Програма дій і Міжнародний рік інвалідів ознаменували початок нового етапу, в якій поняття «інвалід» визначається як функція відносин між інвалідами та їх оточенням [4]. Обов'язковою умовою при цьому є знищення існуючих бар'єрів та досягнення повної участі інвалідів у житті суспільства. У цій програмі підкреслювалося право інвалідів на рівні з іншими громадянами можливості та поліпшення умов їх життя, економічного та соціального розвитку. Крім того, вперше «інвалідність» була визначена як функція стосунків між інвалідами та суспільством.

З 1980 р. по 1985 р. близько \$1,1 млн. було інвестовано в 51 проєкт з питань підтримки осіб з інвалідністю. У 1987 р. у Стокгольмі було проведено Глобальну нараду експертів для визначення основних положень Всесвітньої програми дій щодо інвалідів. На цій нараді було запропоновано розробити філософську концепцію з метою визначення пріоритетних заходів, в основу якої було покладено визнання прав інвалідів. 16 грудня 1992 р. Генеральна Асамблея ООН закликала держави-члени ООН проводити щороку (3 грудня) заходи, присвячені Міжнародному дню інвалідів. Діяльність ООН була сфокусована на визначенні специфіки потреб дітей-інвалідів. У цьому ж році було проголошено Азійсько-Тихоокеанське десятиріччя інвалідів (1993-2002 рр.).

Протягом цього десятиріччя було створено ряд реабілітаційних програм та заходів щодо запобігання інвалідності та залучено до участі в них понад 70% кардіологічних хворих в Європі (Німеччини, Великої Британії, Швеції, Швейцарії), в Іспанії та Греції – близько 5%, а в Україні – лише 2%.

Понад 20 років розвитку туризму для особливих людей сприяє міжнародна туристська організація (SATH), яка проводить щорічні конгреси, випускає щомісячний журнал, співпрацює з урядами окремих держав, координує процес розробки стандартів туристського обслуговування осіб з «особливими» проблемами. До складу SATH входять некомерційні та громадські організації з різних країн та організації, що представляють різні сфери туристського бізнесу. Штаб-квартира SATH знаходиться в США (м. Нью-Йорк), кількість членів SATH постійно зростає. На сьогодні SATH є членом Всесвітньої туристської організації, що свідчить про інтеграцію туризму для людей із обмеженими фізичними можливостями в світову систему туризму.

Некомерційна асоціація «Європейська мережа з доступного туризму» (ENAT) в Європі забезпечує доступність туристських послуг для людей з обмеженими можливостями. Вона являє собою великий інтернет-ресурс [7], що об'єднує різних учасників європейського ринку туристських послуг, аналітиків, які пропонують об'єктивну оцінку цих послуг, освітні установи у сфері туризму, що дозволяють отримати інформацію про важливі туристські маршрути для інвалідів.

В 1991 р. Генеральна асамблея UNWTO (Всесвітня туристська організація) прийняла резолюцію «Створення умов для розвитку туризму осіб з обмеженими можливостями в 1990-ті роки» (Creating Tourism Opportunities for Handicapped People in the Nineties). Текст цієї резолюції був оновлений в 2005 р. у Дакарі (Сенегал), де туризм для неповносправних осіб був проголошений як «Туризм, доступний для всіх». Декларація щодо організації туристських подорожей була прийнята на 18 сесії Генеральної Асамблеї в Астані (Казахстан) в 2009 р., де ЮНВТО закликала держави-члени зробити свої туристські об'єкти та установи доступними для людей з обмеженими фізичними можливостями, публікувати об'єктивну інформацію про існуючі служби прийому для людей з обмеженими фізичними можливостями та про проблеми, з якими вони можуть зіткнутися під час подорожі [12].

На сучасному етапі розвитку туризму для інвалідів у Європі прикладом доступності для туристів із обмеженими фізичними можливостями є Німеччина. Під скляним куполом рейхстагу ще на початку ХХІ ст. кручені сходи замінили на пандус для зручного підймання на оглядовий майданчик. Інвалідам Німеччини доступні культурно-дозвільні об'єкти (кіно-театри, театри, цирк тощо). Вокзали, аеропорти та інші види транспорту облаштовано для потреб осіб з інвалідністю. В Ерфурті на 120-метровому мості, який забудований житловими будинками, є спеціальний транспорт для перевезення інвалідів. Регулярно проводяться екскурсії «на дотик» та організуються програми для осіб з вадами слуху. Особливис-

то організації туризму для інвалідів-«візочників» є навчання їх професії екскурсорода та подальше працевлаштування, що сприяє їх інтеграції у соціальне життя міста. Туристів-інвалідів приймають готелі Mercure, InterCity, Pullman, які спеціально облаштовані для прийому такої категорії туристів. У самому місті та його околицях можливі прогулянки на велосипедах або комбінація транспортних засобів: велосипед та інвалідний візок. Гасло, започатковане мешканцями Ерфурта – «Туризм доступний для всіх» – підтримано іншими містами Німеччини.

Північно-Східна провінція Іспанії (Каталонія) вже багато років є справжнім курортом для осіб із обмеженими можливостями. Під їх потреби адаптовано міський транспорт та центральні вулиці. Влада Каталонії приділяє значну увагу розвитку доступного туризму – створена спеціалізована інфраструктура, розробляються та видаються спеціалізовані каталоги, проводяться спеціалізовані заходи – в т.ч. туристські та спортивні, центральні вулиці облаштовано рампами, автобуси адаптовані до потреб «особливих» туристів, у готелях є спеціальні номери для осіб з інвалідністю, а станції метро облаштовані обладнанням для перевезення пасажирів з інвалідністю. Агенції з туризму заключають спеціальні контракти для співпраці з іншими провінціями та країнами, наприклад, із Францією, де вже діють спеціалізовані туристські маршрути (в Піренейських горах). Проекти, спрямовані на адаптування туристських та культурних об'єктів до можливостей осіб з інвалідністю, дозволили збільшити туристські потоки та сприяли комфортному життю каталонців з обмеженими можливостями. Слід зазначити, що в розвинутих країнах доступ людей з інвалідністю до туристської інфраструктури та об'єктів екскурсійного показу гарантований завдяки потужному технологічному прогресу. Країни, що розвиваються, помітно відстають у цьому питанні, що унеможливує повноцінну участь інвалідів у житті суспільства.

В Україні туризм для осіб з інвалідністю стає частиною фізкультурного руху, який почав розвиватися з 1989 р., і в той же час створюються соціальні інститути та спеціалізована інфраструктура, що обслуговують незначну кількість осіб з ознаками інвалідності. Поряд із цим розробляються спеціальні програми: «Освіта», «Україна ХХІ століття», «Діти України» тощо. В Законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.) вказується на необхідність створювати умови для вільного доступу осіб з інвалідністю до житлових і виробничих будинків, споруд, громадського транспорту, для вільного пересування в населених пунктах. На основі визначених правових документів в Україні розробляються дослідження, пропозиції та обґрунтування перспектив розвитку туризму для осіб з обмеженими можливостями на загальнодержавному та регіональному рівнях (унаслідок чого в 1992 р. було створено систему державних центрів реабілітації і спорту інвалідів, що нараховували тоді близько 600 штатних працівників).

Важливим поштовхом для масового розвитку спортивного руху (в т.ч. туризму) за участі людей із різними формами обмежень була постанова Кабінету

Міністрів України «Про комплексну програму вирішення проблем інвалідності» (1993 р.) та створення Українського центру фізичної культури та спорту інвалідів «Інваспорт» та його 27 регіональних відділень. На сучасному етапі розвитку адаптивного туризму в Україні проблемами інтеграції інвалідів у різні сфери суспільного життя займаються громадські об'єднання: «Зелений Хрест» (м. Львів), Львівська асоціація розвитку туризму, Національна Асамблея інвалідів України, Всеукраїнська профспілкова організація працеспроможних інвалідів.

Під час організації туризму для осіб з інвалідністю українські туристичні компанії планують відвідування туристських об'єктів заздалегідь, але й під час проходження маршруту виникають формажорні обставини або з'являється можливість відвідати додаткові туристські об'єкти. Практика показує, якщо організатори незнайомі з умовами доступності об'єкту, у туристів з інвалідністю можуть виникнути проблеми [10]. Як приклад, нижче наведений перелік музеїв України, які вирізняються високим рівнем організації екскурсійних послуг для осіб з інвалідністю:

– в Києві в «Музеї народної архітектури та побуту» для людей з особливими потребами (інвалідів) – один день на місяць безкоштовний; екскурсійне обслуговування у складі групи людей-інвалідів також безкоштовне, але це повинне бути узгоджене з керівництвом музею; інваліди з порушенням слуху приїждять до музею із сурдоперекладачем; інваліди-«візочники» можуть вільно пересуватись територією заповідника;

– в «Музеї народної архітектури та побуту» у Львові особлива категорія людей (діти-сироти, інваліди I групи і супроводжуюча особа, постраждалі на ЧАЕС) має можливість відвідування музею безкоштовно; інваліди на візочках мають можливість вільно пересуватись територією музею, потреби в облаштуванні пандусів немає; екскурсійні групи інвалідів з листом від організації, що привозить їх до музею за згодою адміністрації, обслуговується безкоштовно; крім того, музейні працівники проводять пересувні виставки в закладах, де є така категорія людей, як інваліди;

– на Кіровоградщині, у Державному музеї-заповіднику І. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія» стежини пристосовані для того, щоб проїхати інвалідним візочком, потреби у спеціальних пандусах немає; доторкнутися до минулого, до літературної спадщини видатного українського драматурга інваліди I та II групи можуть безкоштовно; екскурсійні групи осіб з інвалідністю обслуговуються також безкоштовно;

– у Національному історико-культурному заповіднику «Чигирин» (Черкаська обл.) інваліди I та II групи відвідують заповідник і усі його об'єкти – безкоштовно; при адміністративній будівлі та музеях заповідника у 2007 р. вигодили пандуси для вільного пересування людей-інвалідів у візочках (адміністрація заповідника, посилаючись на Указ Президента України від 1 червня 2005 року № 900 «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними мож-

ливостями» зробила доступними свої музейні установи для людей з руховими обмеженнями);

– у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику (Хмельницька обл.) для інвалідів I та II групи вхід у музей-заповідник безкоштовний, екскурсійні групи інвалідів за листом від організації, що привозить інвалідів до музею, за згодою адміністрації музею обслуговуються безкоштовно;

– Луцький історико-культурний заповідник (Волинська обл.) був створений на базі комплексу історичних архітектурних споруд Старого Луцька до усіх пам'яток заповідника доступ для інвалідів безкоштовний, екскурсійне обслуговування у складі групи людей-інвалідів також безкоштовне, але люди у візочках не мають можливості потрапити на верхні галереї замку;

– у національному заповіднику «Хортиця» (Запорізька обл.) обслуговувалось з екскурсіями понад 400 осіб на рік з обмеженими фізичними можливостями; майже стільки ж людей-інвалідів відвідують індивідуально Музей та історико-культурний комплекс «Запорозька Січ», що розташований в 300-х метрах від музею історії козацтва.

На сучасному етапі розвитку адаптивного туризму мережа туристсько-екскурсійних маршрутів для маломобільної категорії населення формується в Національних природних парках (НПП) України. Це пов'язано із виконанням основного завдання НПП України, що полягає в управлінні рекреаційною (туристською) діяльністю, зокрема відвідуванням території. Здійснення адаптивно-туристської діяльності на територіях НПП може бути покладене на спеціалізовані державні та комерційні (а також спільні) структури, наприклад, туристські фірми. Відзначимо, що продукція НПП – особливий вид товару (послуги), реалізація якого може належати пріоритетна роль у формуванні їх фінансових ресурсів. Мережа туристських маршрутів для маломобільної групи населення виконує не тільки культурно-пізнавальну та оздоровчу функцію, а й реабілітаційну. Для створення в НПП України відповідних умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних ландшафтних комплексів й об'єктів на їх території виділені зони регульованої та стаціонарної рекреації. У зоні регульованої рекреації проводиться короткостроковий (вікендовий) відпочинок та оздоровлення населення з особливими потребами, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць. У цій зоні дозволяється відповідне обладнання туристських маршрутів й екологічних стежок. Тут заборонено промислове рибальство і мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних ландшафтів розміщеної по сусідству заповідної зони. У зоні стаціонарної рекреації допускаються довготривалі відпочинок, організований туризм, санаторно-курортне лікування та проведення реабілітаційних заходів. У зоні стаціонарної рекреації багатьох НПП України вже діють «доступні» туристські маршрути, наприклад, екологічна етнографічна стежка «Великий Степ» та кінний маршрут «Запоріжжя заповідне» (НПП «Приазовсь-

кий», НПП «Великий Луг», Запорізька область), велосипедний маршрут «Мале коло» та водний маршрут «Чарівний світ Полісся» (Шацький НПП та НПП «Прип'ять-Стохід», Волинська область) та ін. (рис. 1).

Аналіз картосхеми перспективних та діючих туристсько-екскурсійних маршрутів для маломобільної групи населення на територіях НПП України пока-

зав, що сьогодні, фактично, в кожному НПП України діють пішохідні, водні, велосипедні та кінні маршрути, їх кількість незначна, але фактично в кожному НПП в перспективі створення низки доступних туристських маршрутів, а визначення їх спрямування та тематики залежить від ресурсного потенціалу НПП.

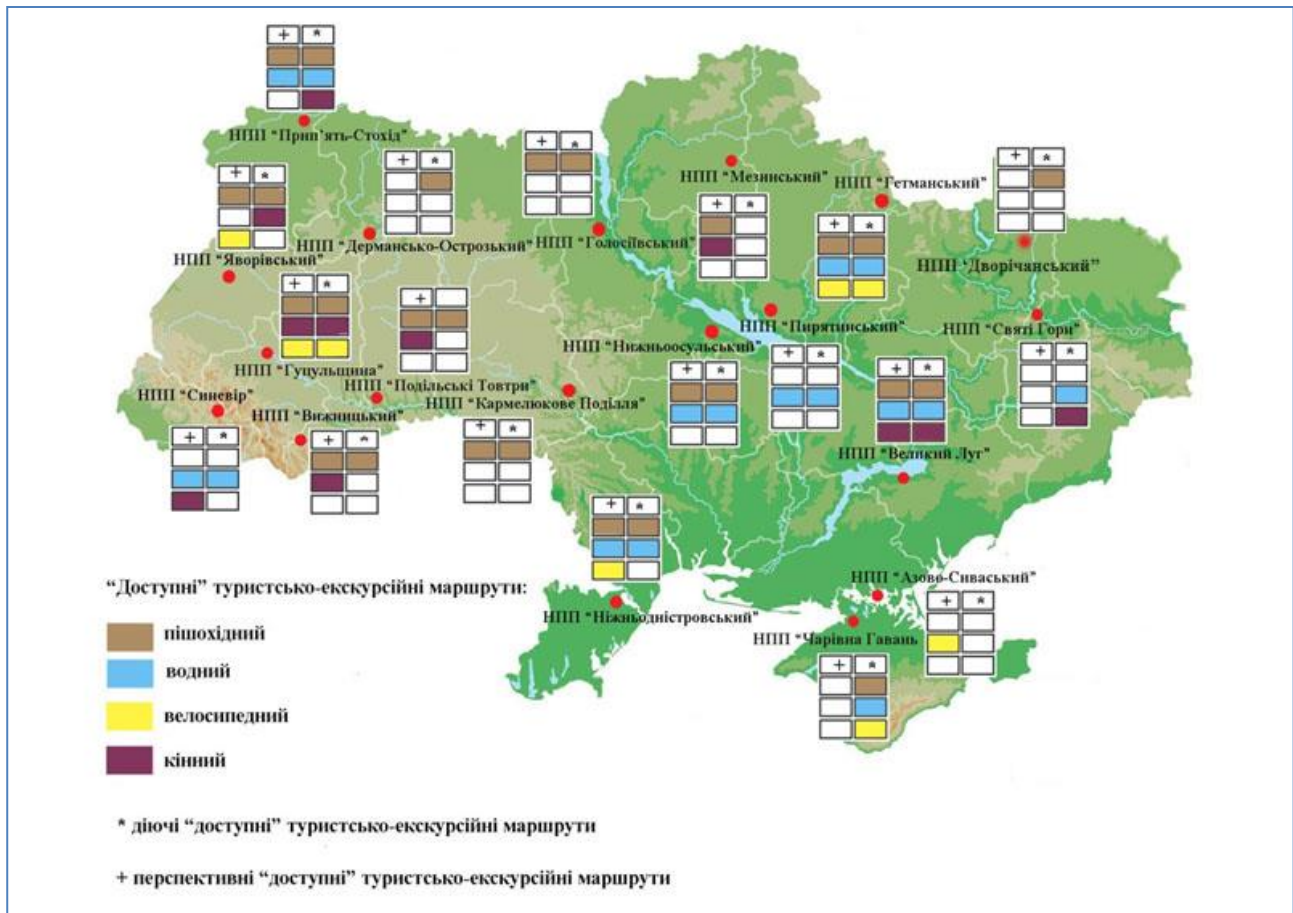

Рис. 1. Перспективні та діючі туристсько-екскурсійні маршрути для маломобільної групи населення на територіях НПП України[3]

Висновки. Дослідження феномену «адаптивний туризм» потребує використання базових науково-теоретичних положень соціальної географії, а також ідей та концепцій, розроблених у сучасній туристичній науці та ряду наукових методів: аналітичного, синтетичного, системного аналізу, порівняльно-географічного та методу моделювання.

Аналіз європейського досвіду організації адаптивного туризму свідчить про те, що його специфіка визначається сукупністю компонентів «доступності» рекреаційно-туристських об'єктів – останні виступають елементами його функціональної та територіальної структур (які, в свою чергу, відповідають за виявлення та особливості використання туристсько-рекреаційних ресурсів і спеціалізованої інфраструктури) та спрямовані на задоволення туристських потреб осіб з обмеженими можливостями на шляху досягнення туристсько-адаптивного ефекту. Використання та впровадження європейського досвіду до-

зволить визначити очікувані тренди та промоніторити відповідні виклики для окреслення перспектив розвитку адаптивно-інвалідного туристського сегменту на національному туристському ринку.

На часі, основним чинником формування реабілітаційно-туристської адаптивної системи в Україні є соціально-демографічний чинник (група показників маломобільної категорії населення), якому притаманні зміни структури населення, а побічними виступають природно-географічні, культурно-історичні, політико-інституційні та інфраструктурні чинники.

Аналіз діючих та перспективних туристських маршрутів, які доступні особам з інвалідністю та розташовані на територіях НПП України, вказує, що значна кількість туристських об'єктів на даний час або частково недоступна для відвідування особами з обмеженими фізичними вадами, або недоступна взагалі.

Список використаних джерел:

1. Ахметшин А.М. Туризм как нетрадиционный метод реабилитации и оздоровления инвалидов и пожилых людей в условиях рыночной экономики / А.М. Ахметшин. – Уфа: БРО ВОИ, 2000. – 92 с.
2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Палітра, 1997. – 86 с.
3. Бейдик О.О. Адаптивний туризм: передумови та перспективи розвитку, лідери Духу і Волі: навч. посіб. / О.О.Бейдик, О.І. Топалова. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. – 402 с.
4. Бейдик О.О. Лідери Духу та Волі в житті, мистецтві та літературі: навч. посіб. / О.О. Бейдик. – К.: Принт-Сервіс, 2018. – 280 с.
5. Бейдик О.О. Трансформація регіонального туризму за умов децентралізації (на прикладі Запорізької області) / О.О. Бейдик, О.І. Топалова, Л.А. Прохорова / Український географічний журнал. – 2019. – № 3. – С. 37-42. <https://doi.org/10.15407/ugz2019.03.037>
6. Биржаков М.Б. Введение в туризм: учебн. / М.Б. Биржаков. – СПб.: «Издательский дом Герда», 2006. – 512 с.
7. Європейська асоціація доступного туризму (ENAT) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.accessibletourism.org/>
8. Евсеев С.П. Технологии физкультурно-спортивной деятельности в адаптивной физической культуре / С.П. Евсеев, О.Э. Аксенов. – М.: Советский спорт, 2007. – 296 с.
9. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
10. Концепція ООН про права інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/ru/web/compass/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities>
11. Крачило Н.П. География туризма / Н.П. Крачило. – К.: Вища школа. Головное изд-во, 1987. – 208 с.
12. Рекомендації по доступному туризму на основі резолюції A/RES/637(XX) Генеральної Асамблеї ЮНВТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.disright.org/sites/default/files/source/12.12.2016/yunvto_rekomendacii_po_dostupnomu_turizmu.pdf
13. Сажнева Н.М. Рекреаційна географія та туризм (словник-довідник сучасних термінологічних понять): навч. посіб. / Н.М. Сажнева, І.А. Арсененко. – Мелітополь. – Люкс, 2007. – 254 с.
14. Сигида Е.А. Адаптивний туризм – социальное направление развития туристических услуг / Е.А. Сигида / Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса. – 2011. – № 4. – С. 38-42.
15. Molly Story, James Mueller, Ron Mace, The Universal Design File: Designing for People of All Ages and Abilities, 1998. – 242 p.
16. Zsarnoczky M. Accessible Tourism in the European Union [Electronic resource]. – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/320226151_Accessible_Tourism_in_the_European_Union

References:

1. Ahmetshin, A.M. (2000). Turizm kak netradicionnyj metod rehabilitacii i ozdorovleniya invalidov i pozhylyh lyudej v usloviyah rynochnoj ekonomiki [Tourism as an unconventional method of rehabilitation and health improvement of disabled and elderly people in a market economy], BRO VOI, Ufa, 92 p. [in Russian].
2. Beidyk, O.O. (1997). Slovyk-dovidnyk z geografii turyzmu, rekreologii ta rekreatsijnoi geografii [Dictionnaire-directory of geography of tourism, recreation and recreation geography], Palitra, Kyiv, 86 p. [in Ukrainian].
3. Beidyk, O.O., & Topalova, O.I. (2017). Adaptivnyi turyzm: peredumovy ta perspektivy rozvytku, lidery Dukhu i Voli [Adaptive tourism: preconditions and prospects of development, leaders of Spirit and Will]. Kherson, OLDI-PLYUS, 402 p. [in Ukrainian].
4. Beidyk, O.O. (2018), Lidery Duxuta i Voli v zhytti, mystecztvi ta literaturi [Leaders of Spirit and Will in life, art and literature]. – PrintService, Kyiv 280 p. [in Ukrainian].
5. Beidyk, O.O., Topalova, O.I., & Prokhorova, L.A. (2019). Transformatsiya regionalnogo turyzmu za umov detsentralizatsii (na prykladi Zaporizkoi oblasti) [Transformation of regional tourism under conditions of decentralization (on the example of Zaporizhia region)]. *Ukrainian Geographical Journal*, 3, 37-42 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ugz2019.03.037>
6. Byrzhakov, M.B. (2006). Vvedenie v turizm [Introduction to tourism]. Petersburg, Gerda Publishing House, 512 p. [in Russian].
7. Evropeyska asotsiatsiya dostupnogo turyzmu (ENAT) [European Association for Affordable Tourism (ENAT)] Retrieved from <https://www.Accessibletourism.org/> [in Ukrainian].
8. Evseev, S.P., & Aksenov O.E. (2007). Tekhnologii fizkulturno-sportyvnoy deyatel'nosti v adaptivnoy fizicheskoy kulture [Technologies of physical culture and sports activity in adaptive physical culture], Soviet grade, 296 p. [in Russian].
9. Klyap, M.P., & Shandor, F.F. (2011). Suchasni riznovydy turyzmu [Modern varieties of tourism]. Kyiv, Knowledge, 334 p. [in Ukrainian].
10. Kontseptsiya OON pro prava invalidiv [The OON concept of the rights of persons with disabilities]. Retrieved from <https://www.coe.int/ru/web/compass/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities> [in Ukrainian].
11. Krachilo, N.P. (1987). Geografiya turizma [Geography of tourism]. Kyiv, Higher school, 208 p. [in Russian].
12. Rekomendatsii po dostupnomu turyzmu na osnovi rezolyutsii A/RES/637(XX) Generalnoi Assamblei YUNVTO [Recommendations on accessible tourism based on UNWTO General Assembly resolution A / RES / 637 (XX)]. –

- Retrieved from http://www.disright.org/sites/default/files/source/12.12.2016/yunvto_rekomendacii_po_dostupnomu_turizmu.pdf [in Ukrainian].
13. Sazhnieva, N.M., & Arsenenko, I.A. (2007). *Rekreatsiyna geografiya ta turyzm (slovyk-dovidnyk suchasnykh terminologichnykh ponyat) [Recreational geography and tourism (dictionary-reference book of modern terminological concepts)]*. Melitopol, Suite, 254 p. [in Ukrainian].
 14. Sigida, E.A. (2011). *Adaptivnyi turizm – sotsialnoe napravlenie razvitiya turistsheskikh uslug [Adaptive tourism – the social direction of development of tourist services]*. *Bulletin of the Association of Universities of Tourism and Service*, 38-42 [in Russian].
 15. Molly Story, James Mueller, & Ron Mace (1998). *The Universal Design File: Designing for People of All Ages and Abilities*, 242 p.
 16. Zsarnoczky, M. (2017). *Accessible Tourism in the European Union*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/320226151_Accessible_Tourism_in_the_European_Union

Надійшла до редколегії 30.04.2021 р.

About the authors:

Alexander Beydik – DSc (Geography), Professor of the Department of Tourism, Socio-Economic Geography and Local History, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str. 20, Melitopol, Zaporizhzhya region, 72311, Ukraine, aabeydik@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5862-4604>

Olesia Topalova – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Tourism, Socio-Economic Geography and Local History, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Getmanska street 20, Melitopol, Zaporizhzhya region, 72311, Ukraine department of tourism, socio-economic geography and local history, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str. 20, Melitopol, Zaporozhe region, Ukraine 72311, lesatopalova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5109-9491>

Об авторах:

Александр Бейдык – доктор географических наук, профессор кафедры туризма, социально-экономической географии и краеведения, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, ул. Гетманская, 20, г. Мелитополь, Запорожская область, 72311, Украина, aabeydik@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5862-4604>

Олеся Топалова – кандидат географических наук, доцент кафедры туризма, социально-экономической географии и краеведения, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, ул. Гетманская, 20, г. Мелитополь, Запорожская область, 72311, Украина, lesatopalova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5109-9491>

Ганна Кучерява*к. геогр. н., доцент кафедри психології, педагогіки і туризму**Київський національний лінгвістичний університет,**вул. Велика Васильківська, 73, Київ, 03680, Україна**e-mail: annakucheryava12@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1742-0605>***ТУРИСТИЧНИЙ БРЕНДИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ
ТУРИСТИЧНИМИ ДЕСТИНАЦІЯМИ**

У статті розкрито сутність туристичного брендингу як сучасного інструменту управління туристичними дестинаціями. Встановлено, що в умовах посиленої конкуренції на світовому ринку туристичних послуг саме маркетингові засоби просування туристичних дестинацій дозволяють ефективно впливати на цільові аудиторії, результатом чого є збільшення кількості туристів та доходів від туризму, що має загальний позитивний соціально-економічний ефект. Розглянуто сутність туристичних дестинацій, підходи до їх визначення, наведені приклади дестинацій за розмірами території. Вказується, що саме фактор привабливості є визначальним у конкуренції між ними. Встановлено відмінності між поняттями «бренд туристичної дестинації» та «бренд території».

Доведено, що впровадження цілеспрямованих територіальних брендингових технологій сприяє підвищенню привабливості туристичних дестинацій для споживачів туристичних послуг, інвесторів та місцевих мешканців, впливає на розвиток різних сфер їхньої життєдіяльності. Використання технологій брендингу в туристичній галузі має велике значення, оскільки дозволяє ідентифікувати дестинацію серед інших подібних суб'єктів, підкреслити її унікальність. Доведено, що необхідною умовою позиціонування туристичної дестинації на світовій туристичній арені є формування та просування її специфічного привабливого образу. Наведені приклади успішної реалізації концепції туристичного брендингу дестинації. Окреслені завдання національного туристичного брендингу України та досягнення країни у цьому напрямі.

Запропоновані етапи туристичного брендингу дестинації, що включають ідентифікацію конкурентних переваг, їх оцінку з позиції споживача, формування ідеї та концепції брендингу дестинації, визначення способів просування бренду, моніторинг та оцінку ефективності брендингу туристичної дестинації, усунення недоліків та ребрендинг.

Ключові слова: туристична дестинація, бренд, туристичний брендинг, національний туристичний продукт, конкурентні переваги.

Anna Kucheryava. TOURIST BRANDING AS A TOOL FOR TOURIST DESTINATION MANAGEMENT

В статье раскрыта сущность туристического брендинга как современного инструмента управления туристическими дестинациями. Установлено, что в условиях возрастающей конкуренции на мировом рынке туристических услуг именно маркетинговые средства продвижения туристических дестинаций позволяют эффективно влиять на целевые аудитории, результатом чего является увеличение количества туристов и доходов от туризма, что имеет общий положительный социально-экономический эффект. В работе дано определение туристической дестинации, приведены примеры дестинаций в зависимости от размера территории. Подчеркивается, что именно фактор привлекательности является определяющим в конкуренции между ними. Выявлены различия между понятиями «бренд туристической дестинации» и «бренд территории».

Использование технологий брендинга в туристической отрасли имеет большое значение, поскольку дает возможность идентифицировать дестинацию среди других подобных субъектов, подчеркнуть ее уникальность. Доказано, что необходимым условием позиционирования туристической дестинации на мировой туристической арене является формирование и продвижение ее специфического привлекательного образа. Представлены примеры успешной реализации концепции туристического брендинга дестинации. Обозначены задачи национального туристического брендинга Украины и имеющиеся достижения страны в этом направлении.

Предложены этапы туристического брендинга дестинации, которые включают идентификацию конкурентных преимуществ, их оценку с позиции потребителя, формирование идеи и концепции брендинга дестинации, определение способов продвижения бренда, мониторинг и оценку эффективности брендинга туристической дестинации, устранение недостатков и ребрендинг.

Ключевые слова: туристическая дестинация, бренд, туристический брендинг, национальный туристический продукт, конкурентные преимущества.

Hanna Kucheryava. TOURIST BRANDING AS A TOOL FOR TOURIST DESTINATION MANAGEMENT

The article reveals the essence of tourist branding as a modern tool for managing tourist destinations. It is established that in an increasingly competitive environment in the world market of tourist services marketing means of promotion of tourist destinations allow influencing effectively the target audience, which resulted in an increase in the number of tourists and incomes from tourism. The paper examines the essence of tourist destinations, approaches to their definition provides examples of destinations in terms of the size of the territory. It is pointed out that it is the attractiveness factor that is decisive in the competition between them. It is pointed out that the attractiveness factor is the determining factor in the competition between them. Differences between the concepts of "brand of a tourist destination" and "brand of a territory" have been established.

It is proved that the implementation of targeted territorial branding technologies helps to increase the attractiveness of tourist destinations for consumers of tourist services, investors, and local residents, and it influences the development of various spheres of their life. The usage of branding technologies in the tourism industry is of great importance, since it enables identifying a destination among other similar entities, emphasizing its uniqueness. It is proved that a necessary condition for positioning a tourist destination

in the world tourist arena is the formation and promotion of its specific attractive image. The given examples show the successful implementation of the concept of tourist branding of the destination. The objectives of the national tourist branding of Ukraine and the country's existing achievements in this direction have been defined.

It has been proposed the stages of destination tourism branding, including the identification of competitive advantages, their assessment from the consumer's perspective, the formation of the idea and the concept of the destination branding, the definition of ways how to promote the brand, monitoring, and evaluation of the effectiveness of the tourist destination branding, elimination of shortcomings and rebranding.

Keywords: tourist destination, brand, tourist branding, national tourist product, competitive advantages.

Постановка проблеми. Актуальні проблеми управління туристичними дестинаціями пов'язані з необхідністю створення ефективного дієвого інструментарію забезпечення їх конкурентоспроможності в сучасних умовах. Питання полягає не лише у використанні наявних конкурентних переваг, таких як географічне положення, туристсько-рекреаційний потенціал, інфраструктурне забезпечення тощо, а й у знаходженні нових можливостей поліпшення позицій на світовому ринку туристичних послуг та утримання їх.

Виклики сьогодення ставлять нові вимоги щодо успішного управління розвитком туристичних дестинацій. Вдале своєчасне застосування сучасних маркетингових інструментів просування територій дозволяє знайти різноманітну цільову аудиторію та швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища. Одним з таких інструментів є туристичний брендинг, який покликаний розкривати всю унікальність та неповторність країни та її регіонів. Переваги маркетингових методів в управлінні туристичними дестинаціями полягають у їхній меншій вартості у порівнянні з іншими стратегічними заходами, а результати їх використання можна отримати за значно коротший період часу. Сформований національний туристичний бренд є запорукою підвищення привабливості як всієї країни в цілому, так і окремих місць, що позитивно відображається на розвитку внутрішнього туризму та місцевого туристичного бізнесу. Тому дослідження туристичного брендингу як інструменту управління туристичними дестинаціями набуває особливої актуальності.

Аналіз попередніх досліджень. Прискорений розвиток світової туристичної індустрії зумовлює підвищення конкуренції між туристичними дестинаціями, що проявляється у намаганні привернути увагу з боку споживачів туристичних послуг, а також потенційних інвесторів. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів теми брендингу територій та дестинацій присвячені праці багатьох науковців, оскільки ці питання не втрачають актуальності тривалий час, а інтерес до даного напрямку лише зростає.

Серед науковців, які вперше розкрили специфіку сучасного брендингу країн в умовах глобалізації, обґрунтували важливість використання маркетингу в якості інструменту просування територій, слід назвати Ф. Котлера, К. Асплунда, Д. Хайдера та І. Рейна [16]. Також відомим дослідником у цій сфері є С. Анхольт [1, 2, 12, 13]. Він розробив концепцію конкурентної ідентичності, яку представив у вигляді шестикутника, що включає шість елементів сучасного бренду території – туризм, експортний бренд, політика, бізнес та інвестиції, культура, люди. Анхольт С. запропонував поняття «брендинг місць» і «конкурентна ідентичність території», а також сис-

тему оцінки результатів національного брендингу «Anholt Nations Brand Index». Крім цього, суттєвий внесок у дослідження брендингових технологій та їх використання в територіальному брендингу зробили К. Блейн, Е. Стюарт, Дж. Річі [3], А. Бредлі, Т. Холл, М. Харрісон [4], К. Дінні [5], Кавараціс М. [8], Керр Г. [10], С. Ханна і Дж. Роулі [6] та ін.

Переосмислення теоретичних основ розуміння брендингу місць представлено в праці М. Кавараціса, Г. Варнаби, Г.Дж. Ешворта [9]. У цій роботі автори досліджують низку вирішально важливих питань та демонструють, як брендуювання місць буде більше сприяти культурному, економічному та соціальному розвитку в майбутньому.

У роботі Ф. Кефера [7] висвітлені актуальні тенденції розвитку брендів та управління містами, регіонами, країнами та окремими напрямками.

Дослідженню питань сутності, формування, розвитку та просування туристичного бренду країн присвячені також роботи вітчизняних науковців. Зокрема, у праці М. Осипчук [22] здійснено оцінку національних брендів країн Центрально-Східної Європи, проаналізовані зв'язки між індексами національного бренду, туристичними прибутками та доходами від туризму у цих країнах.

Сутність поняття «туристична дестинація» та ефективність маркетингової політики на регіональному ринку розглянуті О. Музиченко-Козловською. Оцінку маркетингової діяльності, на думку автора, слід проводити на основі комплексного підходу, а туристичні дестинації розглядати з позиції споживача, оскільки вони є таким самим товаром, як і інша продукція у сучасному маркетингу. У роботі також запропоновано методіку оцінки ефективності туристичного брендингу дестинацій, що включає п'ять етапів, а саме: позиціонування туристичної дестинації; формування програми її туристичного брендингу; визначення показників оцінювання туристичного брендингу дестинації; оцінювання ефективності туристичного брендингу дестинацій; корегування та регулювання програмних заходів [19].

У роботі О. Ніколайчук [20] представлена оцінка ефективності політики брендингу туризму в Центральній та Східній Європі, підкреслено роль держави у просуванні національного туристичного продукту.

Наукова праця Н. Леоненко [18] розкриває сучасні стратегічні засади формування туристичного бренду країни, заснованого на державних цінностях, тенденціях світового туристичного бізнесу та дослідженні туристичного потенціалу України.

Аналіз історичного становлення теорії та практики територіального брендингу представлений у науковій роботі О. Олефіренка та М. Карпищенко [21]. Авторами сформульовані пропозиції щодо

створення ефективної стратегії позиціонування бренду Сумської області з урахуванням особливостей регіону та його конкурентних переваг.

Гайворонська І. у роботі [14], досліджуючи брендинг дестинації у процесі відтворення регіонального туристичного продукту, зазначає, що власне бренд дестинації є одним з найважливіших її нематеріальних активів. У роботі також доведено, що у процесі брендингу важливою складовою є цілепокладання, що передбачає збалансування цілей усіх груп зацікавлених сторін.

Питання туристичного брендингу, управління туристичними дестинаціями також широко представлені у роботах таких науковців як: Н. Корж, Д. Басюк [15], А. Мазаракі, Т. Ткаченко, С. Мельниченко [28], А. Парфіненко [27] тощо.

Отже, як показують дослідження, тема брендингу, зокрема туристичних дестинацій, представляє значний інтерес та має тенденцію до наростання. Однак, незважаючи на достатньо глибокі та вагомі наукові здобутки з теоретичних питань, що розкривають концепцію туристичного брендингу, а також практичні аспекти формування та просування брендів різних міст і регіонів світу, проблема комплексного підходу до брендингу в аспекті управління розвитком туристичних дестинацій досі залишається невирішеною.

Метою даної статті є розкриття особливостей туристичного брендингу як інструменту управління туристичними дестинаціями та підвищення їх привабливості і конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах високої конкуренції на світовому ринку туристичних послуг особливо важливим постає завдання ефективного управління туристичними дестинаціями, спираючись на їх унікальність та автентичність. Власне унікальність території розглядається як важливий фактор підвищення її конкурентоспроможності та формування позитивного іміджу. Враховуючи те, що сама філософія туризму останнім часом суттєво змінилася, а у мотивації та поведінці туристів спостерігаються нові прояви, пов'язані з вибором індивідуальної траєкторії подорожей та пошуком нових емоційних вражень від поїздок, саме просування туристичних дестинацій крізь призму їх специфічності та неповторності має стати основою туристичного брендингу.

Говорячи про туристичну дестинацію, варто згадати, що це територія туристичного призначення, місце, куди спрямовані туристичні потоки завдяки наявності атракційних туристсько-рекреаційних ресурсів, якісної туристичної інфраструктури, в першу чергу засобів розміщення та закладів харчування, а також вдалого транспортного сполучення із зовнішніми туристичними ринками та налагодженої системи комунікацій всередині самої дестинації. Туристична дестинація є місцем, де відвідувач перебуває понад однієї доби з туристичною метою. Вона має межі (фізичні та адміністративні), імідж та репутацію, що впливають на форму її управління.

Вперше поняття «туристична дестинація» було використано Н. Лейпером [11]. Пізніше воно було уточнено іншими науковцями, зокрема, В. Альтхоф

тракує дестинацію як певне місце призначення чи регіон, причому у якості дестинації він розглядає замські території для прогулянок, місця для проведення вільного часу, окремі регіони, адміністративно-територіальні одиниці тощо. Ткаченко Т. розглядає туристичну дестинацію як об'єкт (місто, регіон, район, місцевість, місце, заклад), що володіє туристично-рекреаційними ресурсами (унікальними або специфічними), які є привабливими для подорожуючих, доступними завдяки наявності необхідної інфраструктури (зручності, послуги), доведені до споживача у формі сформованого та підготовленого до продажу туристичного продукту сучасними засобами маркетингових комунікацій (наявність логотипу, торгової марки тощо) у системі важелів інтегрованого управління суб'єктами господарювання [26].

Дослідження показало, що у цілому єдиного підходу до визначення поняття «туристична дестинація» у науковій літературі немає. Систематизація основних визначень сутності туристичної дестинації дозволила виділити чотири підходи – географічний або ресурсно-територіальний, в основі якого у якості ключового елемента дестинації розглядається її ресурсний (туристсько-рекреаційний) потенціал; економіко-управлінський підхід, згідно з яким туристична дестинація являє собою особливий економічний простір та об'єкт управління, що об'єднує різнопланові суб'єкти комерційної та некомерційної діяльності; маркетинговий підхід розглядає туристичну дестинацію з позиції туристичного продукту, який має особливі властивості та повинен відповідати сучасним запитам споживачів і запропонований для продажу у формі комплексу матеріальних і нематеріальних атракцій; соціально-культурний підхід у вивченні туристичних дестинацій спирається на традиції, звичаї, погляди і суспільні норми поведінки громади, яка приймає туристів. Тобто дестинація є комбінацією туристсько-рекреаційних ресурсів, культури, історії, мови, поведінкових практик, відтак значно складніше реагує на зміни [15].

Туристичні дестинації досить різноманітні, їх класифікують за багатьма ознаками. Найбільш детальна типологія туристичних дестинацій запропонована Т. Ткаченко [26]. Зокрема, за розмірами виділяють такі туристичні дестинації:

- макрорегіон, що об'єднує декілька країн (наприклад, Близький Схід, Західна Європа, Карибський басейн та ін.);
- країна (Франція, Мексика, Таїланд, Саудівська Аравія та ін.);
- адміністративно-територіальна одиниця країни (провінція, штат, область, емірат та ін.);
- конкретний регіон всередині країни (Фландрія, Баварія, Нормандія, Уельс та ін.);
- місто або населений пункт (Париж, Нью-Йорк, Амстердам, Стамбул, Дубаї та ін.);
- туристичний об'єкт – унікальний центр тяжіння (Ніагарський водоспад, Велика Китайська стіна, гора Фудзіяма та ін.).

Головною передумовою конкуренції між дестинаціями є їх туристична привабливість. З одного боку, з метою отримання нових позитивних вражень та емоцій туристи обирають ту туристичну дестинацію,

в якій вони ніколи не були, а з іншого – надають перевагу вже знайомим туристичним destinations, тим самим виключаючи ризик бути незадоволеним місцем відпочинку та отриманими туристичними послугами. Одним із завдань управління туристичними destinations є збереження потоку туристів, які неодноразово їх відвідували, а також знаходження нових складових, які б привертали увагу потенційних відвідувачів. Ними можуть бути атракційні природні та соціально-економічні об'єкти, специфічні риси культури та менталітету місцевого населення, видовищні розважальні шоу, унікальні місця, пов'язані з життям та діяльністю видатних людей та ін.

Говорячи про туристичний бренд, слід зазначити, що це сукупність емоційних та раціональних уявлень, що є результатом зіставлення всіх ознак країни, власного досвіду та інформації, що впливають на створення певного образу (за визначенням Всесвітньої туристичної організації).

Діяльність із формування, створення і просування бренду туристичної destinations називають туристичним брендингом. Це найефективніший інструмент позиціонування території, покращення її туристичної та інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності. Процес створення та просування бренду туристичної destinations є одним зі способів формування іміджу й підвищення її впізнаваності серед споживчих груп, а відтак є інструментом управління її розвитком.

Розрізняють бренди товарів, послуг, територій (місць) та туристичних destinations. Бренди товарів та послуг орієнтовані на споживача, задовольняючи при цьому його потреби і бажання. У разі зниження попиту на товар виробники можуть змінити його дизайн або меседж. Бренд послуги залежить від особливостей комунікації клієнтів та співробітників компаній, які надають ці послуги.

Концепція комплексного територіального брендингу передбачає цілісне уявлення про територію (місце) з її політичними, соціально-економічними, екологічними, культурологічними, ментальними особливостями [14]. Відтак бренд певного місця є комплексним утворенням, що включає декілька складових. Водночас бренд туристичної destinations не є синонімом бренду території (місця), оскільки туристична destinations є місцем з туристичним призначенням, а її бренд націлений на конкретного споживача туристичних послуг та туристичного продукту в цілому. На відміну від бренду товару чи послуги, який може бути достатньо легко змінений, бренд туристичної destinations досить стабільний, включає матеріальні та нематеріальні елементи. У межах конкретної destinations можуть формуватися суббренди – бренд туристичних ресурсів (природних пам'яток, бальнеологічних ресурсів, об'єктів природно-заповідного фонду, об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО тощо), подій, наприклад, місця проведення фестивалів, спортивних змагань або інших розваг, що сприяє формуванню відповідного виду туризму. Певний атрибут бренду destinations повинен стати базисом стратегії її просування та орієнтації на визначений сегмент специфічної цільової групи спожи-

вачів туристичного продукту.

Зазвичай, брендинг туристичних destinations застосовують на макрорівні для підвищення привабливості країни для туристів. Створення ефективного туристичного бренду є інструментом посилення конкурентоспроможності країни на світовому туристичному ринку, результатом чого є збільшення обсягу туристичних потоків у країну та приріст доходів від туризму. Маючи різноманітні туристсько-рекреаційні ресурси, унікальні історико-архітектурні пам'ятки та розвинену інфраструктуру, багато держав світу асоціюються з відпочинком та розвагами, тобто є туристично привабливими. Водночас брендинг міст є складовою більш широкої мережі туристичного брендингу.

Туристичний брендинг необхідний всім destinations, незважаючи на їх популярність серед туристів. Такі відомі туристичні destinations як, наприклад, Туреччина, Таїланд, Велика Британія, Франція, Мексика та ін. дбають про підтримку свого бренду та належне його «звучання» в інформаційному просторі, використовуючи такі атрибути та характеристики destinations, як природно-ресурсний потенціал, історичне минуле, туристичну інфраструктуру, систему розваг та атракцій, стан навколишнього середовища, загальну атмосферу destinations, що формує символічні асоціації. Зокрема, активну роботу в цьому напрямі проводить Велика Британія. Сьогодні просуванням країни, як туристичної destinations, займається національне туристичне агентство «VisitBritain», яке відповідальне за промоцію Великої Британії у всьому світі. Агентство має власний сайт <https://www.visitbritain.com>, де представлена найактуальніша інформація, яка необхідна туристам під час планування подорожі до Великої Британії. Крім цього, інформація про країну подана через призму національних брендів, таких як королівська родина, англійський сніданок тощо. Потенційним туристам пропонується здійснити подорожі місцями, які пов'язані з відомими особистостями або відвідати місця зйомок популярних фільмів [17].

Власне рекламна кампанія Великої Британії «GREAT Britain campaign» розпочалася ще у 2012 році і вважається однією з найвдалиших, у порівнянні з попередніми спробами відкрити Велику Британію для відвідувачів. Головною її метою було змінити уявлення про країну як про монархію з незмінними традиціями, продемонструвати світові нову, креативну, інноваційну Британію, спонукаючи мешканців інших держав відвідати цю країну. Слоган рекламної кампанії – «Bringing the best of Britain to the world» («Найкраще з Британії – усім країнам світу») якнайкраще демонструє бажання британців продемонструвати свою індивідуальність, тим самим збільшити кількість туристів та доходи від туризму в країні. Результати реалізації зазначеної кампанії гарно демонструє динаміка туристичних прибуттів до країни. Так, починаючи з 2012 р., кількість іноземних туристів, які відвідали Велику Британію, суттєво збільшилася та досягла у 2019 р. 40,9 млн осіб, що на 25,7 % більше, ніж у 2010 р. (рис. 1).

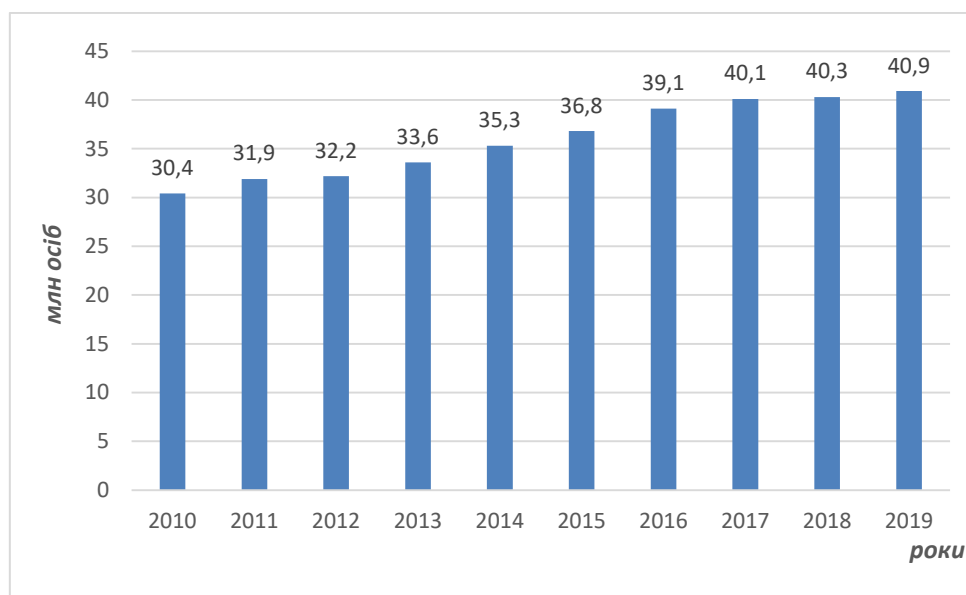

Рис. 1. Динаміка кількості туристичних прибуттів до Великої Британії за період 2010 – 2019 рр.
(побудовано за даними [24])

Також яскравим прикладом успішної роботи з реалізації концепції національного брендингу та рекламування національного туристичного продукту є діяльність Польської туристичної організації [23]. Ця державна інституція вже тривалий час займається промоцією Польщі як туристичного напрямку, налагоджує співпрацю з туристичними організаціями інших держав, туроператорами та турагентами з метою просування іміджевих та рекламних кампаній, бере участь у міжнародних туристичних виставках та ярмарках, організовує конференції та семінари, наці-

лені на просування туристичного бренду Польщі.

Свої представництва Польська туристична організація має у 14 країнах світу, у т. ч. і в Україні, яке працює з 2007 р. в Києві. Вона пропагує активний, діловий, спа-туризм у Польщі, демонструючи туристичні цінності польських міст і регіонів, у т. ч. пам'ятники світової спадщини ЮНЕСКО.

Про зростання популярності Польщі серед туристів свідчить динаміка туристичних прибуттів до країни (рис. 2). Так, у 2019 р. країну відвідали 21,2 млн осіб, що на 41 % більше, ніж у 2010 р.

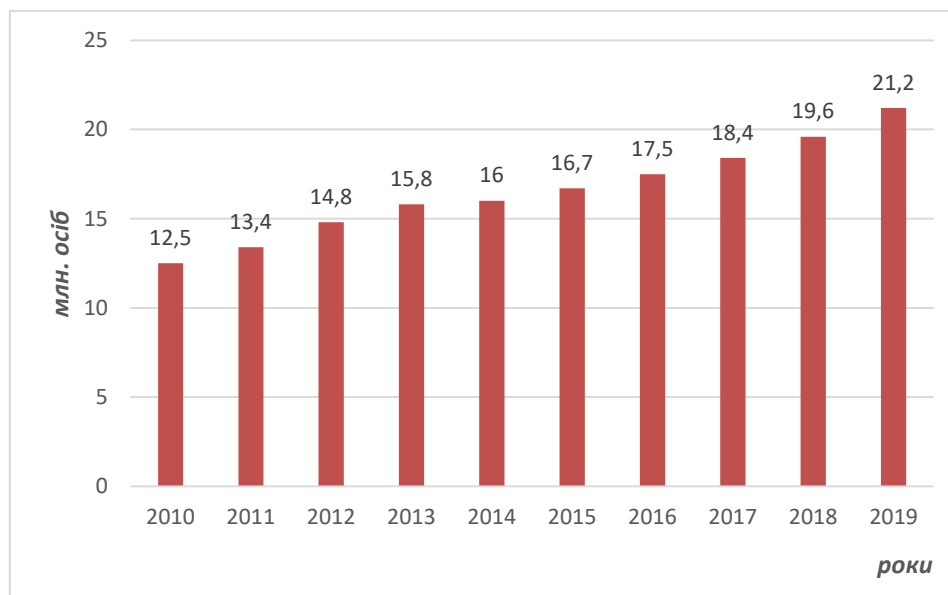

Рис. 2. Динаміка кількості туристичних прибуттів до Польщі за період 2010 – 2019 рр.
(побудовано за даними [24])

Збільшення кількості туристичних прибуттів у Польщі можна пояснити диверсифікацією сучасного туристичного продукту. Сьогодні країна пропонує туристам великий спектр туристичних атракцій, се-

ред яких гірськолижні курорти, відпочинок на узбережжі Балтійського моря, культурно-пізнавальні тури історичними регіонами країни, тури вихідного дня, паломництво по знакових місцях та ін. Причому

вартість туристичних послуг у Польщі у докарантинний період була значно меншою, ніж в сусідніх європейських країнах. Крім цього, в Польщі активно розвивається внутрішній туризм. Рекламне гасло «Добре, бо польське» застосовується як до багатьох польських товарів, так і для популяризації туризму в країні.

Досліджуючи питання брендингу України як туристичної дестинації, встановлено, що завдання просування країни на світовій туристичній арені закріплені в офіційних державних документах. Зокрема, у Стратегії розвитку туризму і курортів на період до 2026 року передбачено формування позитивного іміджу України як привабливої туристичної дестинації шляхом розробки та реалізації маркетингової стратегії просування національного турпродукту та промоції офіційного туристичного бренду країни [25]. Результатом реалізації зазначеної стратегії має стати зростання кількості іноземних туристів у країні, збільшення інвестицій в індустрію гостинності у цілому, розвиток індустрії МІСЕ-туризму міжнародного рівня, збільшення кількості згадок про Україну як про туристичний напрям у міжнародних засобах масової інформації та у Інтернет-просторі, формування позитивного образу про країну та зміцнення бажання повернутися повторно.

Спираючись на кращі світові практики, активну роботу в Україні у напрямі реалізації державної політики у сфері туризму та просування туристичного

образу і бренду країни за кордоном сьогодні проводить Державне агентство розвитку туризму України, яке ініціювало низку проєктів, серед яких найпопулярнішими є «Мандруй Україною», «Туристичні магніти» тощо. За ініціативи агентства проводиться міжнародна інформаційна кампанія з просування України – Visit Ukraine – Summer in Ukraine, яка спрямована на поширення серед іноземців інформації про організацію літнього відпочинку в Україні. Проєкт вже активно втілюється через закордонні дипломатичні представництва України та включає промоційне відео, кампанії іноземними мовами в соцмережах, а також тематичну сторінку Visit Ukraine на офіційному сайті України UKRAINE.UA. Результатом реалізації цієї кампанії вже є збільшення іноземних туристів, зокрема з країн Перської затоки – Саудівської Аравії, Катару та Оману, яких Україна приваблює помірними кліматичними умовами, унікальною культурою та національною кухнею, цікавим історичним минулим. Крім цього, вагомим чинником зростання кількості туристів з країн Близького Сходу є налагодження прямого авіасполучення з Україною, лібералізація перетину державного кордону, відкритість країни для відвідувачів.

Аналіз вітчизняних та закордонних розробок в галузі брендингу туристичних дестинацій дозволяє запропонувати етапи брендингу як інструменту управління туристичними дестинаціями (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи брендингу туристичної дестинації

I етап	Ідентифікація туристичної дестинації: <ul style="list-style-type: none"> - визначення територіальних меж; - виявлення особливих рис, конкурентних переваг, сильних та слабких сторін; - визначення самобутності території.
II етап	Оцінка туристичної дестинації з позиції туристичного продукту, тобто з погляду споживача: <ul style="list-style-type: none"> - знаходження особливих ресурсів та можливостей, здатних задовольнити потреби туристів у враженнях, емоціях; - оцінка потреб і поведінкового вибору потенційних клієнтських груп; - сегментування ринку туристичних послуг і визначення цільових ринків.
III етап	Формування ідеї та концепції бренду туристичної дестинації: <ul style="list-style-type: none"> - порівняльна оцінка поточного та бажаного станів брендів дестинації; - визначення місії та цілей бажаного бренду; - створення унікального, легко впізнаного образу дестинації на міжнародному туристичному ринку; - створення візуально-мовного виразу (логотипу та слогана).
IV етап	Просування бренду туристичної дестинації: <ul style="list-style-type: none"> - формування організаційно-правової бази управління брендом туристичної дестинації; - визначення державних та регіональних органів влади, відповідальних за просування бренду; - забезпечення поінформованості про туристичну дестинацію шляхом присутності у світовому та загальнодержавному медіа-просторі; - проведення постійних та систематичних заходів, спрямованих на популяризацію та просування бренду; - налагодження маркетингових комунікацій, зокрема проведення виставково-ярмаркових, рекламних, розважальних та інших подієвих заходів; - популяризація дестинації на рівні державних програм та громадських зв'язків.
V етап	Моніторинг та оцінка ефективності брендингу туристичної дестинації
VI етап	Корегування та удосконалення бренду туристичної дестинації відповідно до виявлених недоліків, ребрендинг

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що туристичний брендинг сьогодні ефективно використовується в управлінні туристичними destinations та спрямований не лише на створення бренду, а і його популяризацію серед туристів. Саме брендинг має стати тим інструментом, завдяки якому можна змінити позицію країни на світовому туристичному ринку, демонструючи локальні унікальні відмінності території. Сформований привабливий образ країни

позитивно працює як в рамках міжнародних відносин, так і підвищує патріотичність місцевих мешканців.

На часі актуальною залишається проблема вдосконалення технології туристичного брендингу, розробка механізмів його моніторингу та оцінки ефективності, що потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. 1-st edition. Palgrave Macmillan, 2007. 160 p.
2. Anholt S. Places: Identity, Image and Reputation. Palgrave Macmillan, 2009. 256 p.
3. Blain C., Stuart E.L., Ritchie J.R.B. Destination branding: Insights and practices from destination management organisations. *Journal of Travel Research*. 2005. Vol. 43, № 4, pp. 328-338.
4. Bradley A., Hall T., Harrison M. Selling cities: Promoting new images for meeting tourism. *Cities*. 2002. Vol. 19, No. 1, pp. 61-70.
5. Dinnie K. Place branding: Overviews of emerging literature. *Place Branding*. 2004. Vol. 1, №1, pp. 106-110.
6. Hanna S., Rowley J. An analysis of terminology use in place branding. *Place Branding and Public Diplomacy*. 2008. volume 4, p. 61-75.
7. Kaefer F. An Insider's Guide to Place Branding: Shaping the Identity and Reputation of Cities, Regions and Countries (Management for Professionals). Springer International Publishing, 2021. 289 p.
8. Kavaratzis M. From city marketing to city branding: Toward a theoretical framework for developing city brands. *Place Branding*. 2004. Vol. 1, № 1, pp. 58-73.
9. Kavaratzis M., Warnaby G., Ashworth G. An Insider's Guide to Place Branding: Comprehensive Brand Development for Cities and Regions. Springer International Publishing Switzerland, 2015. 248 p.
10. Kerr G. From destination brand to location brand. *Journal of Brand Management*. 2006. Vol. 13, № 4-5, pp. 276-283.
11. Leiper N. The framework of tourism. *Annals of Tourism Research*. 1979. № 6. P. 390-407.
12. Анхольт С. Брендинг: дорога к мировому рынку. М.: Кудиц-Образ, 2004. 272 с.
13. Анхольт С. Создание бренда страны. *Брендменеджмент*. 2007. № 1. С. 50-52.
14. Гайворонська І.В. Брендинг дестинації у процесі відтворення регіонального турпродукту. *БІЗНЕСІНФОРМ*, 2019. № 2. С. 121-132.
15. Корж Н.В., Басюк Д.І. Управління туристичними дестинаціями: підручник. Вінниця: «ПП«ГД Едельвейс і К», 2017. 322 с.
16. Котлер Ф., Асплунд К., Рейн И., Хайдер Д. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы. СПб.: Издательство: «Стокгольмская школа экономики», 2005. 382 с.
17. Кучерява Г., Козак Т. Розвиток туризму у Великій Британії: особливості та перспективи. *Часопис соціально-економічної географії*. 2019. Вип. 27. С. 70-80.
18. Леоненко Н.А. Стратегічні засади формування державного туристичного брендингу в Україні. *Механізми державного управління*. 2019. № 4 (23). С. 66-73.
19. Музиченко-Козловська О.В. Методика оцінювання туристичного брендингу дестинацій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Логістика. 2016. № 846. С. 120-125.
20. Ніколайчук О. Політика туристичного брендингу для просування національного туристичного продукту: досвід країн Центрально-Східної Європи. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 2(63) С. 64-77.
21. Олефиренко О., Карпищенко М. Проблемы теории и практики брендинга территорий на примере концепции формирования бренда Сумской области. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2011. № 4. Т. II. С. 30-40.
22. Осипчук М. Брендинг як інструмент підвищення ефективності функціонування туристичної дестинації. *Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць*. 2011. Вип. 2 (67). С. 144 – 155.
23. Польська туристична організація. URL: www.polscha.travel (дата звернення: 20.04.2021).
24. Світовий атлас даних. URL: <https://knoema.ru/atlas/Великобритания#Туризм> (дата звернення: 20.04.2021).
25. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p#Text> (дата звернення: 14.04.2021 р.)
26. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. 463 с.
27. Туристичний імідж регіону: монографія / за ред. А. Парфіненка. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 312 с.
28. Туристські дестинації (теорія, управління, брендинг): монографія / А.А. Мазаракі, Т.І. Ткаченко, С.В. Мельниченко та ін. ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. 388 с.

References:

1. Anholt, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. 1-st edition. Palgrave Macmillan.
2. Anholt, S. (2009). *Places: Identity, Image and Reputation*. Palgrave Macmillan.
3. Blain, C., Stuart, E.L. & Ritchie J.R.B. (2005). Destination branding: Insights and practices from destination management organisations. *Journal of Travel Research*, 43/4, 328-338.
4. Bradley, A., Hall, T. & Harrison, M. (2002). Selling cities: Promoting new images for meeting tourism. *Cities*.19/1, 61-70.
5. Dinnie, K. (2004). Place branding: Overviews of emerging literature. *Place Branding*, 1, 106-110.
6. Hanna, S. & Rowley, J. (2008). An analysis of terminology use in place branding. *Place Branding and Public Diplomacy*, 4, 61-75.
7. Kaefer, F. (2021). *An Insider's Guide to Place Branding: Shaping the Identity and Reputation of Cities, Regions and Countries (Management for Professionals)*. Springer International Publishing.
8. Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: Toward a theoretical framework for developing city brands. *Place Branding*, 1, 58-73.
9. Kavaratzis, M., Warnaby, G. & Ashworth, G. (2015). *An Insider's Guide to Place Branding: Comprehensive Brand Development for Cities and Regions*. Springer International Publishing Switzerland.
10. Kerr, G. (2006). From destination brand to location brand. *Journal of Brand Management*, 4-5, 276-283.
11. Leiper, N. (1979). The framework of tourism. *Annals of Tourism Research*, 6, 390-407.
12. Ankholt, S. (2004). Branding: doroga k mirovomu rynku [Branding: the road to the world market]. Moscow: Kudits-Obraz [in Russian].
13. Ankholt, S. (2007). Sozdanie brenda strany [Creating a country brand]. *Brand management*, 1, 50-52 [in Russian].
14. Haivoronska, I.V. (2019). Brendynh destynatsii u protsesi vidtvorenniya regionalnoho turproduktu [The Branding of Destination in the Process of Reproduction of a Regional Tourist Product]. *Businessinform*, 2, 121-132 [in Ukrainian].
15. Korzh, N.V. & Basyuk, D.I. (2017). *Upravlinnya turystychnymy destynatsiyamy: pidruchnyk [Management of tourist destinations: a textbook]*. Vinnytsya: P.E. TD Edelweiss and K. [in Ukrainian].
16. Kotler, F., Asplund, K., Raine, I. & Haider, D. (2005). *Marketing mest. Privlechenie investitsiy, predpriyatiy, zhitel'ey i turistov v goroda, kommuny, regiony i strany Evropy [Place marketing. Attracting investments, enterprises, residents and tourists to cities, communes, regions and European countries]*. SPb. Publisher: «Stockholm School of Economics» [in Russian].
17. Kucheriava, H. & Kozak, T. (2019). Rozvytok turyzmu u Velykiy Brytanii: osoblyvosti ta perspektyvy [The development of tourism in Great Britain: peculiarities and prospects]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii – Human Geography Journal*, 27, 70-80 [in Ukrainian].
18. Leonenko, N.A. (2019). Stratehichni zasady formuvannya derzhavnogo turystychnoho brendynhu v Ukraini [Strategic principles of formation of state tourism branding in Ukraine]. *Mekhanizmy derzhavnogo upravlinnya – Mechanisms of public administration*, 4 (23), 66-73 [in Ukrainian].
19. Muzychenko-Kozlovska, O.V. (2016). Metodyka otsynuyvannia turystychnoho brendynhu destynatsii [Methodology of evaluation tourism branding of destinations]. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*. *Logistics*, 846, 120-125 [in Ukrainian].
20. Nikolaychuk, O. (2020). Polityka turystychnoho brendynhu dlya prosuvannya natsionalnoho turystychnoho produktu: dosvid krain Tsentralno-Skhidnoi Evropy [Tourist branding policy for promoting national tourist products: Central East European countries experience]. *Halyskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 2 (63), 64-77 [in Ukrainian].
21. Olefirenko, O. & Karpishchenko, M. (2011). Problemy teorii i praktiki brendinga territoriy na primere kontseptsii formirovaniya brenda [Theoretical and practical problems of territorial branding at the example of Sumy region brand forming.]. *Marketing and innovation management*, 4 (II), 30-40 [in Russian].
22. Ospyshuk, M. (2011). Brendynh yak instrument pidvyshchennya efektyvnosti funktsionuvannya turystychnoi destynatsii [Branding as a tool to increase the efficiency of a tourist destination]. *Doslidzhennya mizhnarodnoi ekonomiky – International Economics Research*, 2(67), 144-155 [in Ukrainian].
23. Polska turystychna orhanizatsiya [Polish tourist organization]. Retrieved from www.polscha.travel [in Ukrainian].
24. Svitovyi atlas danykh [World data atlas]. Retrieved from <https://knoema.ru/atlas/Великобритания#Туризм> [in Ukrainian].
25. Stratehiya rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku [The strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026]: Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-r#Text> [in Ukrainian].
26. Tkachenko, T.I. (2009). *Stalyi rozvytok turyzmu: teoriya, metodologiya, realii biznesu: monografiya [Sustainable development of tourism: theory, methodology, business realities: monograph]*. K.: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].
27. Parfinenko, A. (2011). *Turystychnyi imidzh regionu [Tourist image of the region]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].

28. Mazaraki, A., Tkachenko, T., & Melnychenko, S., et al. (2013). Turystski destynatsii (teoriya, upravlinnya, brendynh) [Tourist destinations (theory, management, branding)]. Mazaraki, A. (Ed.). K.: Kyiv. Nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 24.03.2021 р.

About the authors:

Hanna Kucheriava – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Tourism, Kyiv National Linguistic University, Velyka Vasylkivska st., 73, Kyiv, 03680, Ukraine, annakucheryava12@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1742-0605>

Об авторах:

Анна Кучерявая – кандидат географических наук, доцент кафедры психологии, педагогики и туризма, Киевский национальный лингвистический университет, ул. Большая Васильковская, 73, г. Киев, 03680, Украина, annakucheryava12@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1742-0605>

Наукові повідомлення

UDC 908:338.48:37.01(477.4)

DOI: 10.26565/2076-1333-2021-30-04

Liudmyla Niemets

*DSc (Geography), Professor, Head of the Department of Human Geography and Regional Studies,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: ludmila.nemets@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9943-384X>*

Ievgeniia Telebienieva

*PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: telebenyaev@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7013-8836>*

Iryna Skryl

*PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: skril403@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2010-0872>*

Taras Pohrebskyi

*PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Economic and Social Geography,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Volya Avenue, 13, Lutsk, 43025, Ukraine
e-mail: pogrebskyi.taras@vnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2290-134X>*

PECULIARITIES OF LOCAL LORE AND TOURIST ACTIVITY WITH PUPIL AND STUDENT YOUTH IN KHARKIV REGION

In the modern socio-political life of Ukraine, the role of local lore is noticeably growing, which is aimed at preserving centuries-old cultural traditions, restoring the historical memory of the people, educating the patriotism of the citizens of an independent sovereign state. Socio-political, economic, environmental changes in the life of our country, which is being intensively reformed, affect on the younger generation. Therefore, the involvement of pupils and students in an interesting, useful and creative life by means of tourism and local lore is a socially necessary function, which is aimed at developing in accordance with the requirements of the time harmoniously developed creative personality. Various forms of work provide a comprehensive nature of tourism and local lore activities in the education, upbringing and rehabilitation of students, it provides ample opportunities for creative activities - sports, science, art, technical, social and pedagogical.

The article considers the theoretical and methodological aspects of the organization and conduct of local lore and tourism work in out-of-school education institutions. The role and place of local lore and tourism activities in working with pupils and students on the example of Kharkiv region are indicated. The role of special out-of-school education institutions, in particular of the region in the avant-garde activity of this direction is substantiated. These are the centers of scientific, educational, methodical work first of all. Also in the article features of the organization of tourist and local lore activity of youth are noted. Forms of local lore activity among student youth are considered. The main directions of work with youth in Kharkiv region are investigated, on the example of the Municipal institution "Kharkiv regional station of young tourists" of the Kharkiv regional council. The activity of circles of tourist and local history and local lore directions in Kharkiv region is analyzed. The role and significance of tourist and local lore activities for the younger generation are determined.

Keywords: local lore, tourist activity, local lore expedition, excursion, mass tourist and local lore events, Kharkiv region.

Людмила Немець, Євгенія Телебнієва, Ірина Скриль, Тарас Погребський. ОСОБЛИВОСТІ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У сучасному суспільно-політичному житті України помітно зростає роль краєзнавства, яке спрямоване на збереження багатовікових культурних традицій, відновлення історичної пам'яті народу, виховання патріотизму громадян незалежної суверенної держави. Соціально-політичні, економічні, екологічні зміни в житті нашої країни, що інтенсивно реформуються, впливають на підростаюче покоління. Тому залучення учнівської та студентської молоді до цікавого, корисного і творчого життя засобами туристсько-краєзнавчої діяльності є соціально необхідною функцією, яка спрямована на розвиток відповідно вимог часу гармонійно розвинутої творчої особистості. Різноманітні форми роботи забезпечують комплексний характер туристсько-краєзнавчої діяльності у навчанні, вихованні й оздоровленні учнів, в ній закладені широкі можливості для творчої самодіяльності – спортивної, наукової, художньої, технічної, соціальної та педагогічної.

В статті розглянуто теоретичні та методичні аспекти організації та проведення краєзнавчо-туристичної роботи в закладах позашкільної освіти. Зазначено роль і місце краєзнавчо-туристичної діяльності в роботі з учнівською та студентською молоддю на прикладі Харківської області. Обґрунтовано роль спеціальних закладів позашкільної освіти, зокрема області в авангардній діяльності цього спрямування. Це центри наукової, освітньої, методичної роботи в першу чергу. Також в

статті зазначено особливості організації туристсько-краєзнавчої діяльності молоді. Розглянуто форми краєзнавчої діяльності серед учнівської молоді. Досліджено основні напрями роботи з молоддю в Харківській області на прикладі Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради. Проаналізовано діяльність гуртків туристсько-краєзнавчого та краєзнавчого напрямів в Харківській області. Визначено роль та значення туристсько-краєзнавчої діяльності для підрастаючого покоління.

Ключові слова: краєзнавство, туристична діяльність, краєзнавча експедиція, екскурсія, масові туристсько-краєзнавчі заходи, Харківська область.

Людмила Немец, Евгения Телебенева, Ирина Скрыль, Тарас Погребский. ОСОБЕННОСТИ КРАЕВЕДЧЕСКО-ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕНИЧЕСКОЙ И СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

В современной общественно-политической жизни Украины заметно возрастает роль краеведения, которое направлено на сохранение многовековых культурных традиций, восстановление исторической памяти народа, воспитание патриотизма граждан независимого суверенного государства. Социально-политические, экономические, экологические изменения в жизни нашей страны, интенсивно реформируется, влияют на подрастающее поколение. Поэтому привлечение учащихся и студенческой молодежи к интересной, полезной и творческой жизни средствами туристско-краеведческой деятельности является социально необходимой функцией, которая направлена на развитие в соответствии с требованиями времени гармонично развитой личности. Различные формы работы обеспечивают комплексный характер туристско-краеведческой деятельности в обучении, воспитании и оздоровлении учащихся, в ней заложены широкие возможности для творческой самодетальности - спортивной, научной, художественной, технической, социальной и педагогической.

В статье рассмотрены теоретические и методические аспекты организации и проведения туристско-краеведческой работы в учреждениях дополнительного образования. Указано роль и место туристско-краеведческой деятельности в работе с учащимися и студенческой молодежью на примере Харьковской области. Обоснована роль специальных учреждений внешкольного образования, в частности области в авангардной деятельности этого направления. Это центры научной, образовательной, методической работы в первую очередь. Также в статье указано особенности организации туристско-краеведческой деятельности молодежи. Рассмотрены формы краеведческой деятельности среди учащейся молодежи. Исследованы основные направления работы с молодежью в Харьковской области, на примере коммунального заведения «Харьковская областная станция юных туристов» Харьковского областного совета. Проанализирована деятельность кружков туристско-краеведческого и краеведческого направлений в Харьковской области. Определена роль и значение туристско-краеведческой деятельности для подрастающего поколения.

Ключевые слова: краеведение, туристическая деятельность, краеведческая экспедиция, экскурсия, массовые туристско-краеведческие мероприятия, Харьковская область.

Introduction. Tourism as a multifaceted multifunctional phenomenon is a way of interaction between man, culture and nature: a person learns about the world around him, gets acquainted with the cultural heritage, joins national traditions, customs and is formed as an intellectual and nationally conscious person. Tourist and local lore trips enrich a person's worldview, allow to get to know yourself, your homeland, your country better. The importance of local lore activities in this process is extremely great, especially in working with students, because on this basis, feelings of love for the homeland, mental characteristics and so on.

Local lore as a synthetic branch of knowledge in the complex study of the region consistently builds theoretical and methodological principles of research, expands the source base, strengthens the connection with related scientific disciplines. It has methodological, ideological, humanistic and applied functions and has the opportunity to unite active circles of the public in a broad movement to research and promote various aspects of life in the region. In the future, the competencies of environmental protection and ecological behavior are formed.

Tourist and local lore work is an objective need of the society to connect the educational process with topical issues of socio-economic construction, cultural and spiritual revival of the people of Ukraine with the preparation of young people for socially useful work and labor activity [24]. Education in higher educational institutions involves the creation of conditions that would ensure students acquisition of knowledge about the essence of statehood, develop a positive attitude to their country, their people, promote awareness and

appreciation of future historical and modern history of the country, its cultural heritage, skills and mastery of a particular activity.

The Department of Human Geography and Regional Studies of the Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism of V. N. Karazin Kharkiv National University has been cooperating closely with municipal institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists" for many years, in particular with the head of the local lore department Iryna Skryl. Within the specialty 014.07 Secondary education (Geography), educational and professional program "Geography, economics and local lore and tourism work") the department has signed agreements on cooperation with municipal institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists", in particular an agreement on internships for students studying in the specialty 014.07 Secondary education (Geography), educational and professional program "Geography, economics and local lore and tourism work").

During the meetings and master classes held for students of the specialty 014.07 Secondary education (Geography), educational and professional program "Geography, economics and local lore and tourism work") on the basis of municipal institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists" are discusses such issues as the peculiarities of local lore and tourism activities with students, features of extracurricular activities at school and employment prospects in institutions of this professional direction.

Thus, education is considered as a process of acquisition by students of higher educational institutions of a set of necessary qualities and their active

reproduction in their own life, including in future professional activities. Thus, raising to a qualitatively new level of tourist and local lore activity today is an effective means of combining education and upbringing of the younger generations with the cultural and spiritual revival of the people.

Analysis of previous research. The basics of local lore as a science began to be considered at the beginning of the 18th century, which contributed to the formation of the local lore movement in Ukraine. However, the emergence of tourist and local lore trips and research began from the moment of knowledge of the ancient human habitat. K. Dubnyak [1], O. Kolotukha [5], M. Kosylo [7], V. Korneev [6], V. Obozny [12, 13] and others made a significant contribution to the development of tourist and local lore work.

Since the 90s of the twentieth century on the problems of tourist local lore were published a number of works of scientific, popular science and educational nature. However, its further development is hampered by the undeveloped theoretical and methodological principles of scientific identification in this area. Its functions and problems have not been defined, it has not been clarified what exactly combines tourist local lore with the general one and what its specifics are.

At one time, local historian K. Dubnyak emphasized that "local lore is not only a method of visual study of natural and economic sciences, but also a pedagogical course of elementary school geography, an independent well-defined range of systematic knowledge with its own methodology" [1].

Thus, local lore is considered an information component of school geography, which feeds geography with many facts and scientific data. On local lore material the first geographical concepts are best perceived and formed.

Geographical local lore has a scientific direction, because for the first time students get acquainted with scientific concepts and terms: "local lore", "local lore principle", "geographical and historical local lore" and so on. Thus, geographical local lore is a developmental educational field that activates cognitive activity, develops educational interest in the subjects of the natural-geographical cycle, forms a citizen of his region and Ukraine, educates and develops a creative personality [25].

Methodological aspects of modern school local lore are widely covered in the works of V. Korneev [8], M. Kostritsa [9], V. Obozny [17] and other researchers.

According to V. Obozny, school local lore is a multifaceted educational, research and socially useful activity of schoolchildren organized in the process of complex study of the native land organized under the guidance of a teacher [12].

P. Tronko, believed that local lore is a science subject of which is the study of the native land: socio-economic, political, historical and cultural development of the neighborhood, village, city, district, region, natural conditions, etc. [17].

Palade, Alexandra; Brătucu, Gabriel; Demeter, Timea; Opreș, Mădălina-Adina (Stănilă) reveal the features of the higher education system in Romania, in particular aspects of local lore and tourism work with

student youth [15].

Sardarov Osman and his colleagues in scientific works reveal a very relevant topic of today, namely the criteria and features of training to work with students [16].

Nowdays, scientists face the task of scientific understanding of the existing practice of tourist and local lore, theoretical justification of the emergence and development of tourist local lore as a direction of general local lore of Ukraine. Also, the analysis and dissemination of pedagogical experience in conducting tourism and local lore work with pupils and students remains insufficiently covered today.

Purpose and objectives. This publication embodies an attempt to identify the features of local lore and tourism activities with students in Kharkiv region. To achieve the research goal, the following tasks have been identified: to analyze previous research on this topic, to consider the legal framework for the development of local lore and tourism in Ukraine, to reveal the social essence of local lore and tourism work with students, to analyze the current state of local lore and tourism work in Ukraine and Kharkiv region, to identify problems and to justify ways of improving the local lore and tourism.

Presentation of the main research material. Local lore is considered as a structural component of geography itself, and is a part of the methodology of teaching geography, where it is expressed in the form of local lore principle and local lore approach. Local lore is both a field of scientific knowledge and a sphere of practical activity. The essence of local lore is a detailed and comprehensive study of a particular area, the area in which a person lives [1].

Depending on the contingent of researchers, there are: school local lore (acquaintance of schoolchildren with the sights of their native land, the possibility of their study), university local lore (as a separate subject in the educational process), public local lore (associations, local lore clubs, organization of meetings, lectures). Forms of local lore activities are excursions, visits to museums, local lore expeditions. As a significant part of local lore is based on direct observations, excursions, expeditionary research, ie active movement in the territory, this activity can be considered as one of the forms of tourist activity.

Tourist local lore is defined as the study of the relationship of natural and social phenomena of the native land with the scientific, educational purpose, which is carried out by means of tourism; study of history, geography, industry, agriculture, ethnography, geology, archeology, culture, in order to organize tourist and excursion activities among the population [7].

In Ukraine, the most common local lore activities among young students thanks to educational institutions that organize and direct it to the broad involvement of the younger generation. Clubs of tourist and local lore profile work in institutions of general, secondary and out-of-school education (centers of children's and youth creativity, houses of schoolboys, regional stations of tourists). Secondary schools also pay great attention to local lore and tourism activities of schoolchildren.

Academician P. Tronko emphasizes, "that local lore itself should become the basis for conducting

educational and upbringing work among student youth in our country" [17]. The principle of local lore contributes to the study of the history of the region, native language, monuments of nature and culture, song and poetic heritage, traditions, customs, rituals of the region, national clothes, folk architecture and life, crafts. And this is the basis of patriotic education and the formation of a nationally conscious personality.

The essence of local lore work in an educational institution is to find, justify and reveal (especially in relationships and interdependencies) the whole set of aspects concentrated in a particular area and thus give a comprehensive genetic picture of the life of this area in the natural history and socio-economic plans [20].

The principle of local lore has a significant potential in educational and upbringing work with students due to the mass, accessibility, social orientation, active forms of conduct. Therefore, the promotion of local lore, development and implementation of new programs for the development of tourism and local lore should become one of the priorities of public policy.

The basic, profile, organizational and methodological centers for the development of local lore are the centers of tourism and local lore of student youth and stations for young tourists. They cooperate widely with other educational institutions, thus involving young students in local lore work.

The main tasks of tourism centers are the implementation of state policy in the field of education through tourism, local lore, sports, excursions, creating conditions to meet the needs of students in organizing their health, meaningful leisure and recreation, providing methodological and practical assistance to educational institutions on implementing forms and methods of tourism-local work with students in the practice of educational work. The main activities of the centers of tourism and local lore and the station of young tourists are sports tourism, local lore, recreation and rehabilitation of children and youth, methodical work and more.

The Law of Ukraine "On Extracurricular Education" [4] is one of the main documents that regulates tourism and local lore and which indicates the direction and involvement of pupils, students, listeners in active activities to study the history of the native land and environment, world civilization, geographical, historical, ethnographic objects and phenomena of social life, mastering practical skills in tourism and local lore.

Local lore activity among student youth is divided into mass, group, individual. Mass forms of local lore activities are competitions, conferences, tournaments, quizzes, activities of local lore clubs, creation of museum expositions. Group forms are local history trips, hikes, expeditions, excursions, etc. Common to all active forms of local lore is their general direction. Local lore activities are classified by purpose, form, areas of local lore, duration, number of participants, intensity, means of transportation, contingent of participants. The university has a fairly widespread tourist and local lore work under the direction of the Kharkiv Regional Station of Young Tourists. This paper analyzes the experience of such work in Kharkiv region.

The center of organizational and methodical, mass

tourist and local lore work with students is the Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists" of the Kharkiv Regional Council According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1157 of August 14, 2017 "On approval of the list of the largest out-of-school educational institutions of state and communal ownership of the Ministry of Education and Science of Ukraine" [10] the Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists" is the largest among out-of-school educational institutions of this type. Priority areas of the institution are the development of tourism, improving the forms of local lore, children's health, excursions, work with gifted children, training of tourism staff to work with young students, career guidance activities.

In Kharkiv region, the network of specialized tourist and local lore institutions, in addition to Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists", includes Chuguiv Center for Tourism and Local Lore of Chuguiv City Council, Valkiv district center of tourism, local lore and excursions of students of Valkiv district council. In addition, tourism and local lore are part of a system of complex out-of-school education institutions - palaces, centers, houses of children's and youth creativity. To involve students in tourism and local lore activities, various organizational forms are used - group work, hikes, expeditions, mass events and more.

According to Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists", in 2019 in Kharkiv region there were 683 clubs, of which 320 - local lore, 175 - tourism and sports, 149 - military and patriotic profile (figure 1) [18].

Analyzing the data of figure 1, the following trends can be traced. Compared to 2010, there is a gradual decrease in the total number of circles of tourism and local lore, and if in the period from 2010 to 2015 the decrease was 2.8%, then in the next 5 years - by 12.0%. It should be noted that this is an all-Ukrainian trend and it is related to several factors: the reduction in the number of school-age children, the reduction and optimization of out-of-school educational institutions in connection with decentralization, and so on. The advantage of the number of local lore clubs over the tourist and sports one is almost doubled. In 2015, the number of military-patriotic circles more than tripled. It can be assumed that some local lore and tourist and sports clubs have been re-profiled.

Local lore groups work in different areas of local lore: geographical, geological, ecological, historical, archaeological, ethnographic, literary, as well as groups of activists of school museums, young guides (figure 2).

The Ministry, recognizing the right of local authorities to independently distribute available financial and material resources taking into account local budget revenues and own priorities, shares the concerns of citizens and does not support the practice of financing extracurricular education institutions on a final basis, as extracurricular education according to the Law of Ukraine is an integral part of the education system and creates additional opportunities for the spiritual, intellectual and physical development of children and adolescents [3].

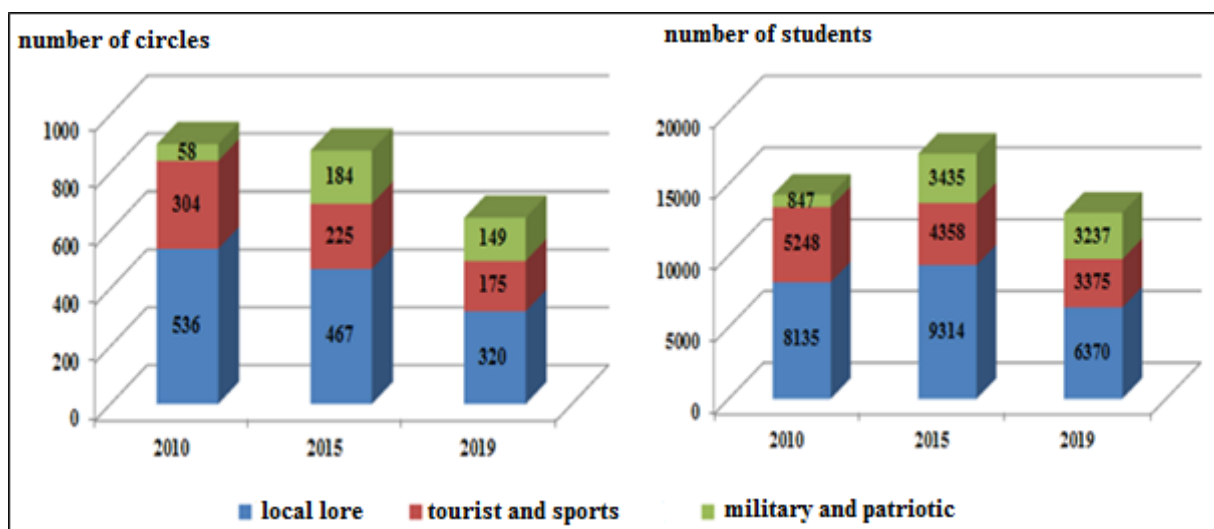

Fig. 1. Distribution of circles (and students) of tourist and local lore direction by profile in 2010, 2015, 2019 in Kharkiv region (built by the authors according to the data [18])

Out-of-school education institutions, in which out-of-school education is mainly obtained, are institutions with a strong educational environment in which a child's personality is formed and his original professional qualities are developed.

The closure of out-of-school educational institutions deprives children, including children with special needs, of exercising their rights to meaningful leisure and the development of their abilities and talents.

In addition, the actions of local authorities are often inconsistent with Part 2 of Article 9 of the Law of Ukraine "On Extracurricular Education", which stipulates that state policy in extracurricular education is aimed at maintaining and developing municipal extracurricular educational institutions without the right to re-profile, subordinate, merge, transfer of premises, equipment, machinery for rent, concession, alienation (sale) of land, property [4].

Due to the decentralization reform, some territorial communities cannot maintain out-of-school education institutions, so the tourist and local lore circles of Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists" open on the basis of general secondary education institutions of regional communal property, educational institutions of districts, cities and united territorial communities.

As of December 1, 2020, there are 110 groups of tourist and local lore profile in Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists", in which 2032 students study. Circles of the station work on the basis of the institution, institutions of general secondary education of regional communal property, educational institutions of districts, cities, united territorial communities and the city of Kharkiv [18].

In the 2020/2021 academic year, students from 7 districts of Kharkiv region, 9 districts of Kharkiv, 24 united territorial communities study in the circles of Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of

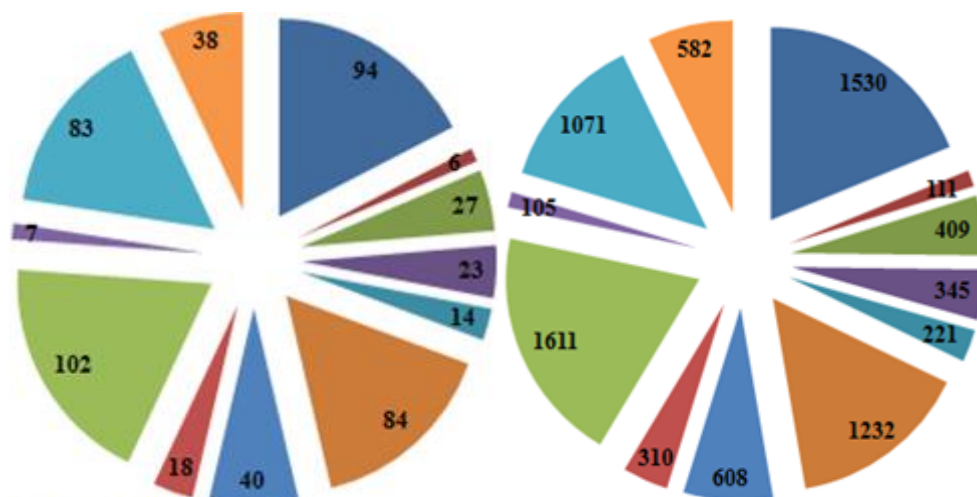
Young Tourists" [18]. 65% of children from the total number of pupils are students of rural secondary schools.

In order to realize the right of children with special educational needs to out-of-school education, development of their abilities and talents, groups of tourist and local lore profile work on the basis of special and sanatorium institutions of general secondary education.

Thus, the experience of Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists" shows that in the new realities of the administrative system it is possible to find ways to further strengthen the position of tourism and local lore in extracurricular education.

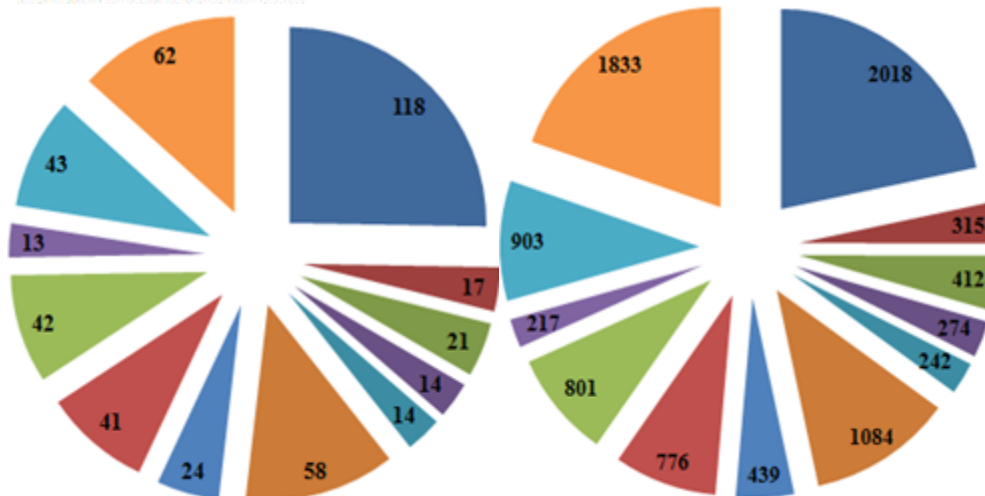
One of the interesting forms of local lore is excursions. Excursion is the most accessible and mass form of tourist and local lore activity [1]. The concept of "excursion" is interpreted differently by different authors. According to B. Emelyanov, "the excursion is a purposeful visual process of learning about the world around man, a process that is built on previously selected objects in the wild". Excursion as a type of tourist and recreational activity is interpreted as a process of visual cognition of the world around (features of nature, modern and historical events, elements of life) [2].

O. Kolotukha defines the concept of "excursion" with student youth: tourist and local history trip lasting up to 24 hours, which involves visiting precisely selected sites to meet the informational, spiritual and cognitive needs of student youth [5]. Excursions with schoolchildren are conducted for direct acquaintance with the nature and activity of the population, history of the native land. According to the content, the excursions are divided into two subgroups - sightseeing excursions (local history tours that raise a wide range of issues in various fields) and thematic (historical, natural, industrial, literary, art, architectural, religious, geological).

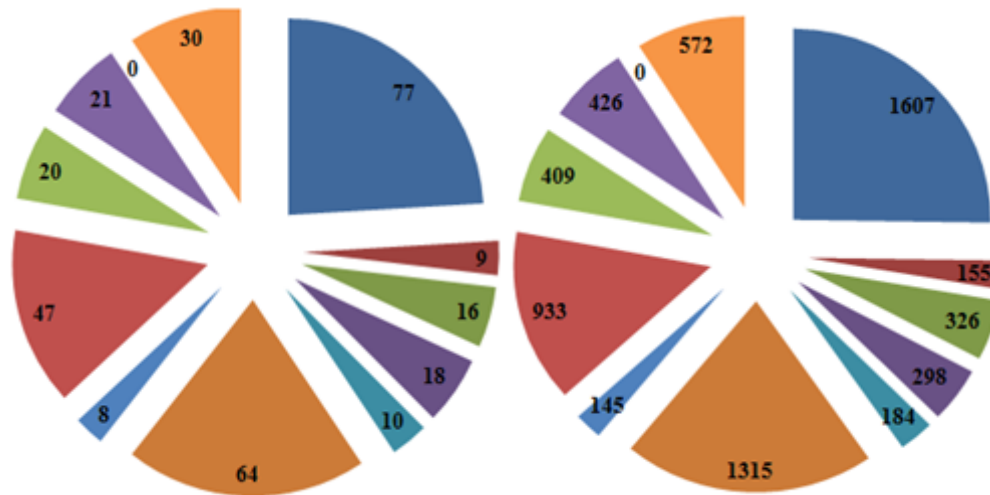
number of circles in 2010

number of students in 2010

number of circles in 2015

number of students in 2015

number of circles in 2019

number of students in 2019

■ local historians	■ archaeological local lore	■ ethnographic local lore
■ literary local lore	■ geological local lore	■ ethnographic
■ school museum activists	■ geographical local lore	■ ecological local lore
■ young guides	■ decorative and applied direction	■ basics of research activities

Fig. 2. Number of circles (and students) of local lore in Kharkiv region in 2010, 2015, 2019 (built by the authors according to the data [18])

In order to increase the level of patriotic education of student youth, to involve them in the study of historical, cultural and natural sites of Slobozhanshchyna, the staff of Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists" conducted bus educational and thematic excursions. In 2019, 193 excursions were conducted, which 7720 pupils and students visited [18]. The most popular are excursion routes in Kharkiv, as well as to Poltava, Dnipro, Svyatogorsk, Skovorodynivka, Opishnya, Gogolevo.

In 2019, during the holidays, 770 students of educational institutions of Kharkiv region organized tourist trips to the cities of Lviv (250 people),

Mukachevo (151 people), Chernivtsi (94 people), Kyiv (79 people), Odesa (120 people), Uman (50 persons), Chernihiv (20 persons), Lutsk (26 persons). Teachers of educational institutions of Kharkiv, Zolochiv, Pervomaisky districts, Merefyanskaya united territorial community, Industrial, Slobidsky, Kyiv, Kholodnohirsky districts of the city of Kharkiv took an active part in involving children in excursion activities. The total number of excursions with students of Kharkiv region is given in the table 1 [18].

Unfortunately, due to quarantine restrictions related to the pandemic, extensive sightseeing activities were virtually non-existent in 2020 and 2021.

Table 1

Conducting excursions, trips to educational institutions (excluding hikes and expeditions) in 2019 in Kharkiv region (built by the authors according to the data [18])

Kind of excursion, trip	Excursions, trips to establishments are carried out			
	general secondary education		extracurricular education	
	number of events	number of participants	number of events	number of participants
Local one-day (within the settlement, district)	1078	20143	338	8462
One-day within the region	436	8162	95	2643
Multi-day in Ukraine	97	2894	38	732
Multi-day outside Ukraine	3	115	3	56

Conclusions. In the current conditions of Ukraine's development, the problems of forming comprehensively educated, patriotically educated people who know their history and culture well, appreciate the achievements of their ancestors and realize the importance of caring for nature are extremely urgent. In the light of the national revival of Ukraine, tourism and local lore is the main core of work with the younger generation. An important element of the organization of tourist and local lore work of pupils and students is the search for the optimal combination of different forms and methods of involving young people in active cognitive activity. The most comprehensive local lore study of the territory of the native land, the region and the Motherland itself is able

to provide a solid basis for the formation of a holistic personality with the desire to build their state. Various forms of organization of tourist and local lore work, and especially such as excursions and expeditions, allow to get as much as possible to get acquainted with history, geography and culture of the country and act as effective means of scientific growth and patriotic education.

Further development of tourism and local lore activities of young people in Ukraine requires the application of non-traditional innovative methods to the organization of industry management at the state level and their introduction in the activities of educational institutions.

Список використаних джерел:

1. Дубняк К.В. Що таке краєзнавство [Текст] / К.В. Дубняк // Історія української географії. – 2005. – Вип. 12. – С. 44-47.
2. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: Учебник. – 3-е изд., перер. и дополн. / Б.В. Емельянов. – М.: Советский спорт, 2000. – 224 с.
3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Закон України «Про позашкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
5. Колотуха О.В. Дитячо-юнацький туризм в Україні як територіальна соціально-економічна система: проблеми та перспективи розвитку: автореф. дис.... канд. геогр. наук, спец. 11.00.02 – економічна та соціальна географія / Олександр Васильович Колотуха. – К., 2005. – 20 с.
6. Корнеев О.В. Роль і значення географічного краєзнавства в підручниках географії [Текст] / О.В. Корнеев // Географія. – 2009. - № 5 (129). – С. 17-19.
7. Косило М. Позашкільна туристсько-краєзнавча робота / Михайло Косило // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. - № 36. – С. 12-13.
8. Кушнарєнко Н.М. Краєзнавчі електронні ресурси на бібліотечних сайтах в Інтернеті / Н.М. Кушнарєнко //

- Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.М. Кушнаренко. – К., 2007. – С. 231-241.
9. Лист Міністерства освіти і науки України від 28.08.2020 № 6/1054-20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loippo.lviv.ua/files/MINISTERSTVO_navc_material/2020-2021/6_1054-20.pdf
 10. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1157 від 14 серпня 2017 року «Про затвердження переліку найбільших позашкільних навчальних закладів державної та комунальної форми власності системи Міністерства освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/nakaz-mon-ukrayini-vid-14082017-1157-pro-zatverdzhennya-pereliku-najbilshih-pozashkilnih-navchalnih-zakladiv-derzhavnoyi-ta-komunalnoyi-formi-vlasnosti-sistemi-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini>
 11. Niemets L. Current state of child and youth tourism development in Ukraine (on the example of the Kharkiv oblast) / Niemets L., Telebienieva Ie., Pohrebskyi T., Scryl I., Kucheriava H. // 37th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) (Cordoba, Spain 30 April 2021).
 12. Обозний В.В. Краєзнавство. Навчальний посібник-практикум. – К.: НПУ, 2004. – 254 с.
 13. Обозний В.В. Теоретико-методологічні засади краєзнавчо-туристичної роботи у позашкільних навчальних закладах / Основи еколого-натуралістичної освіти. – К., ВПЦ «Київський університет», 2005. – С. 466-487.
 14. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 15. Palade, Alexandra; Brătucu, Gabriel; Demeter, Timea; Opreș, Mădălina-Adina (Stănilă). Analysis of the higher education system in Romania. *Romanian Journal of Marketing*, oct-dec 2013, Issue 4, p. 9-15. 7 p.
 16. Sardarov O., Abdikarimova M., Makogonov A., Ageleuova A., Abdimanapov B. Training of specialists in children and youth tourism in the Republic of Kazakhstan. *Theory and methodology of physical culture. Founders: Kazakh Academy of Sports and Tourism (Almaty) ISSN: 2306-5540. 4(58). pp.164-170. 2019.*
 17. Тронько П.Т. Сучасні завдання краєзнавства на межі тисячоліть // Краєзнавство. – 2002. – Вип. 1. – С. 7-10.
 18. Харківська обласна станція юних туристів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://st.kharkov.ua/>.
 19. Шацька М. Туристично-краєзнавча діяльність оздоровлення дітей і молоді / М. Шацька // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2010. - № 28. – С. 10-12.
 20. Швець М. Туристсько-краєзнавча робота у навчальних закладах/ М. Швець// Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. - № 28. – С. 5-7.
 21. Шищенко П. Сутність географічного краєзнавства [Текст] / П. Шищенко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2000. – № 42. – С. 1-2.

References:

1. Dubniak, K.V. (2005). Shcho take krayeznavstvo. *Istoriya ukrainskoi geografii*, 12, 44-47 [in Ukrainian].
2. Emelyanov, B.V. (2000). *Ekskursovedenie: Uchebnik* (3 ed.). Moscow: Sovetskiy sport [in Russian].
3. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine on Education]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu» [Law of Ukraine On extracurricular education]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> [in Ukrainian].
5. Kolotukha, O.V. (2005). *Dytyacho-yunatskiy turizm v Ukraini yak terytorialna sotsialno-ekonomichna systema: problemy ta perspektivy rozvytku (Extended abstract of Candidate`s thesis)*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kornieiev, O.V. (2009). Rol i znachennya geografichnoho krayeznavstva v pidruchnykakh geografii. *Geografiya*, 5 (129), 17-19 [in Ukrainian].
7. Kosylo, M. (2009). Pozashkilna turystsko-krayeznavcha robota. *Krayeznavstvo. Geografiya. Turizm*, 36, 12-13 [in Ukrainian].
8. Kushnarenko, N.M. (2007). Krayeznavchi elektronni resursy na biblioteknykh saytakh v Interneti. *Bibliotekne krayeznavstvo: pidruchnyk* (pp. 231-241). Kyiv [in Ukrainian].
9. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 28.08.2020 № 6/1054-20 [Letter of The Ministry of Education and Science of Ukraine dated 28.08.2020 № 6/ 1054-20]. Retrieved from http://loippo.lviv.ua/files/MINISTERSTVO_navc_material/2020-2021/6_1054-20.pdf [in Ukrainian].
10. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1157 vid 14 serpnia 2017 roku «Pro zatverdzhennya pereliku naibilshykh pozashkilnykh navchalnykh zakladiv derzhavnoi ta komunalnoi formy vlasnosti systemy Ministerstva osvity i nauky Ukrainy». Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/nakaz-mon-ukrayini-vid-14082017-1157-pro-zatverdzhennya-pereliku-najbilshih-pozashkilnih-navchalnih-zakladiv-derzhavnoyi-ta-komunalnoyi-formi-vlasnosti-sistemi-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini> [in Ukrainian].
11. Niemets, L., Telebienieva, Ie., Pohrebskyi, T., Scryl, I., & Kucheriava, H. (2021). Current state of child and youth tourism development in Ukraine (on the example of the Kharkiv oblast). *37th International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*.
12. Oboznyi, V.V. (2004). *Krayeznavstvo: Navchalnyi posibnyk-praktykum*. Kyiv: NPU [in Ukrainian].
13. Oboznyi, V.V. (2005). *Teoretyko-metodologichni zasady krayeznavcho-turystychnoi roboty u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh. Osnovy ekologo-naturalistychnoi osvity*, 466-487 [in Ukrainian].
14. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
15. Palade, A., Bratucu, G., Demeter, T., & Opris, S. (2013). Analysis of the higher education system in Romania. *Romanian Journal of Marketing*, 4, 9-15.

16. Sardarov, O., Abdikarimova, M., Makogonov, A., Ageleuova, A., & Abdimanapov, B. (2019). Training of specialists in children and youth tourism in the Republic of Kazakhstan. *Theory and methodology of physical culture*, 4(58), 164-170.
17. Tronko, P.T. (2002). Suchasni zavdannya krayeznavstva na mezhi tysiacholit. *Krayeznavstvo*, 1, 7-10 [in Ukrainian].
18. Kharkivska oblasna stantsiya yunych turystiv. Retrieved from <http://st.kharkov.ua/> [in Ukrainian].
19. Shatska, M. (2010). Turystychno-krayeznavcha diyalnist ozdorovlennya ditey i molodi. *Krayeznavstvo. Geografiya. Turyzm*, 28, 10-12 [in Ukrainian].
20. Shvets, M. (2009). Turystsko-krayeznavcha robota u navchalnykh zakladakh. *Krayeznavstvo. Geografiya. Turyzm*, 28, 5-7 [in Ukrainian].
21. Shyshchenko, P. (2000). Sutnist geografichnoho krayeznavstva. *Krayeznavstvo. Geografiya. Turyzm*, 42, 1-2 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 25.04.2021 р.

Про авторів:

Людмила Немець – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна, ludmila.nemets@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9943-384X>

Свєнєнєя Тєлєбєнєвє – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна, telebenvaev@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7013-8836>

Ірина Скриль – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна, skril403@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2010-0872>

Тарас Погребський – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії, Волинський національний університет імені Лєси Українки, просп. Воли, 13, м. Луцьк, 43025, Україна, pogrebskyi.taras@vnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-2290-134X>

Об авторах:

Людмила Немец – доктор географических наук, профессор, заведующая кафедрой социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, 61022, Украина, ludmila.nemets@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9943-384X>

Евгения Телебенева – кандидат географических наук, доцент кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, 61022, Украина, telebenvaev@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7013-8836>

Ирина Скрыль – кандидат географических наук, доцент кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, 61022, Украина, skril403@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2010-0872>

Тарас Погребский – кандидат географических наук, доцент кафедры экономической и социальной географии, Волынский национальный университет имени Леси Украинки, просп. Воли, 13, г. Луцк, 43025, Украина, pogrebskyi.taras@vnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-2290-134X>

UDC 331.556(477)

DOI: 10.26565/2076-1333-2021-30-05

Angela Mykhailiuk

PhD Student of the Department of Economic and Social Geography,
Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenko str., 41, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: kovalska_angelika_romanivna@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8141-9238>

Ivan Rovenchak

DSc (Geography), Professor of the Department of Economic and Social Geography,
Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenko str., 41, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: ir_pavuk@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1286-4581>

**CAUSES AND CONSEQUENCES OF EXTERNAL LABOR MIGRATION IN UKRAINE
(ON THE EXAMPLE OF IVANO-FRANKIVSK REGION)**

Migration processes of the XXI century have a significant impact on the development of civil society in Ukraine, as they are characterized by large scale. These processes affect the formation of socio-demographic, economic, political and cultural spheres. In Ivano-Frankivsk region, as in the border area, they are quite dynamic. Coverage of migration processes, in particular, labor migration, during the economic crisis, social instability and hostilities in the country and served as a study of the chosen topic of scientific publication. Based on the methods of analysis and synthesis, the main causes and consequences of migration processes in Ivano-Frankivsk region are analyzed. The authors noted the influence of geographical, social and personal factors on the intensification of external migration, and also noted that the economic factor is predominant.

In the scientific work for the first time a thorough analysis of the financial condition of citizens of Ukraine in the calculation of the level of the minimum wage in Ivano-Frankivsk region and within Ukraine, in general. Wages were also compared and their differences between Ukraine and a number of European countries, in particular, in Germany, Poland, the Czech Republic, Hungary, and Lithuania. The number of migrants by all types of migration flows during the last year within the Ivano-Frankivsk region is graphically represented by gender. It is established that the majority of migrants are women.

Also an important place in the study was the analysis of migration from 2002 to 2019. In the article highlighting the dynamics of these processes, a comparative analysis of the definition of migration. The authors propose the main steps to improve migration policy, namely: the formation of a clear regional program in the field of migration processes, which will ultimately form the basis for sustainable economic development of the region, wage growth (including minimum wage), increase the employed population (respectively, reducing the number of unemployed), as well as replenishment of local budgets through taxes. The current state of external migration within Ivano-Frankivsk is analyzed. It was revealed that against the background of complex socio-economic reforms in the region there was a reduction in the migration flow of the local population in Ivano-Frankivsk region.

Keywords: external migration, labor migration, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, labor force.

**Анжела Михайлюк, Іван Ровенчак. ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ
(НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Міграційні процеси ХХІ століття мають вагомий вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні, оскільки характеризуються великими масштабами. Ці процеси впливають на формування соціально-демографічної, економічної, політичної та культурної сфер. В Івано-Франківській області, як у прикордонній території, вони досить динамічні. Висвітлення міграційних процесів, зокрема, зовнішньої міграції, в період економічної кризи, соціальної нестабільності та воєнних дій на території держави й послужило вибором теми наукової публікації. На основі методів аналізу й синтезу проаналізовано головні причини та наслідки міграційних процесів в Івано-Франківській області. Відзначено вплив географічного, соціального факторів й особистого характеру на активізацію зовнішньої міграції, а також зазначено, що переважаючим є економічний фактор.

У науковій праці вперше проведений ґрунтовний аналіз рівня заробітної плати в Івано-Франківській області та у межах України загалом. Також проведено порівняння заробітних плат та визначено їх різницю між Україною та рядом Європейських країн, зокрема у Німеччині, Польщі, Чехії, Угорщині, Литві. Графічно представлено за гендерною ознакою кількість мігрантів за всіма видами міграційних потоків протягом минулого року у межах Івано-Франківської області. Встановлено, що більшу частину мігрантів представляють жінки. Висвітлено динаміку міграційного руху населення з 2002 року по 2019 рік, представлено компаративний аналіз визначення міграції. Запропоновані основні кроки для покращення міграційної політики, а саме: формування чіткої регіональної програми в сфері міграційних процесів, що складатиме основу для стійкого розвитку економіки регіону, зростання заробітних плат, збільшення кількості зайнятого населення (відповідно, зменшення кількості безробітних), а також поповнення місцевих бюджетів за рахунок сплати податків.

Встановлено, що причинами дефіциту робочої сили в Івано-Франківській області є збільшення трудової міграції за кордон, диспропорції між попитом і пропозицією у розрізі професій та видів діяльності, середньорічний розмір прожиткового мінімуму, а також гендерна нерівність міграційного приросту серед жінок та чоловіків, у бік збільшення перших. Встановлено, що основними ризиками для зовнішньої трудової міграції є: нелегальна працевлаштованість за кордоном (за усною домовленістю, перебування по туристичній візі тощо), що часто призводить до неналежної оплати праці, призупинення безвізу підтримує імідж країни. Виявлено, що на тлі складних соціально-економічних реформ відбулося скорочення міграційного потоку місцевого населення в Івано-Франківській області. З'ясовано, що трудові мігранти, перебуваючи за кордоном, інвестують економіку області та країни, в основному в освіту та в будівництво.

Ключові слова: зовнішня міграція, трудова міграція, Івано-Франківська область, Україна, робоча сила.

Анжела Михайлюк, Иван Ровенчак. ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УКРАИНЕ (НА ПРИМЕРЕ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

Миграционные процессы XXI века оказывают значительное влияние на развитие гражданского общества в Украине, поскольку характеризуются большими масштабами. Эти процессы влияют на формирование социально-демографической, экономической, политической и культурной сфер. В Ивано-Франковской области, как в приграничной территории, они достаточно динамичны. Освещение миграционных процессов, в частности, внешней миграции, в период экономического кризиса, социальной нестабильности и военных действий на территории государства и послужило выбором темы научной публикации. На основе методов анализа и синтеза проанализированы основные причины и последствия миграционных процессов в Ивано-Франковской области. Отмечено влияние географического, социального факторов и личного характера на активизацию внешней миграции, а также отмечено, что преобладающим является экономический фактор.

В научной работе впервые проведен обстоятельный анализ финансового состояния граждан Украины по уровню минимальной заработной платы в Ивано-Франковской области и в Украине в целом. Также проведено сравнение заработных плат и определена их разница между Украиной и рядом европейских стран, в частности в Германии, Польше, Чехии, Венгрии, Литве. Графически представлено по гендерному признаку количество мигрантов по всем видам миграционных потоков в течение прошлого года в пределах Ивано-Франковской области. Установлено, что большую часть мигрантов представляют женщины. Освещена динамика миграционных процессов с 2002 года по 2019 год, представлен компаративный анализ определения миграции. Предложены основные шаги для улучшения миграционной политики, а именно: формирование четкой региональной программы в сфере миграционных процессов, что будет составлять основу для устойчивого развития экономики региона, рост заработных плат, увеличение количества занятого населения (соответственно, уменьшение количества безработных), а также пополнение местных бюджетов за счет уплаты налогов.

Установлено, что причинами дефицита рабочей силы в Ивано-Франковской области являются увеличение трудовой миграции за границу, диспропорции между спросом и предложением в разрезе профессий и видов деятельности, среднегодовой размер прожиточного минимума, а также гендерное неравенство миграционного прироста среди женщин и мужчин, в сторону увеличения первых. Установлено, что основными рисками для внешней трудовой миграции являются: нелегальная трудоустроенность за рубежом (по устной договоренности, пребывание по туристической визе и т.д.), часто приводит к ухудшению оплаты труда, приостановление безвиза подрывает имидж страны. Выявлено, что на фоне сложных социально-экономических реформ произошло сокращение миграционного потока местного населения в Ивано-Франковской области. Выяснено, что трудовые мигранты, находясь за границей, инвестируют экономику области и страны, в основном в образовании и в строительстве.

Ключевые слова: внешняя миграция, трудовая миграция, Ивано-Франковская область, Украина, рабочая сила.

Formulation of the problem. The study of migration processes is the subject of current scientific discourses, especially on issues of multiculturalism and integration of migrants in the world, European and national societies. For example, the integration of migrants at the individual, institutional, organizational levels is influenced by their behavior (desire, awareness of the need) to adapt to society, in particular, the cultural and / or religious characteristics of the recipient country. Therefore, these issues are covered by experts in various fields of science, in particular: culturology, geography, economics, and others. This interest in the study of migration processes is associated with a comparative (comparative-evolutionary) analysis of the term "migration", its genesis, the main causes and consequences.

Against the background of socio-economic world and national crises, administrative and legal reforms, political instability, warfare and annexation of the territories of Ukraine, migration processes require a mechanism for their regulation. State regulation of these processes will make it possible to influence the quantitative indicators of human resources, preservation and reproduction of material and raw material potential, increase national competitiveness, sustainable economic development, etc.

Analysis of recent research and publications. A considerable amount of scientific work is devoted to the study of migration processes. For example, Malinowska O. (2018) presented an overview of the current migration situation in the world and in Ukraine [6]. She analyzed the factors and consequences of international migration, its importance for development and security, as well as noted the main directions of migration policy, illustrating the experience of foreign countries. Particular

attention is paid to the formation and development of migration policy of Ukraine, the prospects for its further improvement.

In a collective monograph edited by Sadova U.Ya. (2015) highlights scientific approaches to the study of socio-cultural consequences of migration processes [9]. The typological forms of migration regimes of population reproduction in the part of regional migration management are systematized, the unifying goals of behavioral models of self-organization of migrants are pointed out, the project of the model of "migration profile of the region" is offered. The need for state regulation of migration activity of the population in the conditions of spreading polyethnic societies is proved. The necessity of popularization of the modernization doctrine of economic benefits of territorial social systems in the model of "migration-development" processes is substantiated. The experience of European and world countries, organizations in the disclosure of migration processes, problematic and promising aspects is extremely important. Representatives of the Bergen Summer Research School focused on methods, dilemmas and risks in migration and their impact on the formation of migration policy. Researchers analyze statistics on the intensification of international migration in European countries and the world to assess the extent of the process. Their purpose is to inform about possible new migration flows, demonstrating certain trade-offs regarding their settlement.

The International Organization for Migration (IOM) has focused its work on regulating interstate mechanisms of global migration processes [7]. IOM recommends: abolishing the quota principle of granting immigration permits; Disseminate information on migration routes and the consequences of illegal border crossings in coun-

tries at risk of migration; opportunities to receive assistance from migrants from international and non-governmental organizations, as well as to conduct a new All-Ukrainian census to expand the range of approaches to assess migration processes, as well as to conduct research on a systematic basis. O. Bakewell, A. Kubal and S. Pereira devoted their scientific work to the study of the main causes of migration [20]. Hein de Haas (2010) is devoted to the study of the theoretical foundations of the internal dynamics of migration processes. Maidanik I.P. (2020) initiates a discussion on the temporal attributes of foreign employment of Ukrainians [5]. The author identifies the main parameters of the flow of time, based on a combination of temporal logic and migration processes – these are: age, causality (causality), chronology, duration, rhythm, dynamics and synchronicity. In her work, she explores the foreign employment of the Ukrainian population, in particular through the application of the theory of labor motivation / J. Atkinson to analyze the causes of international labor migration of Ukrainians, calculate the quantitative impact of labor migration and fertility, determine the main profiles of returnees through the prism of Zh-P terminology Caesarino. L.I. Tsybalyk and K.V. Ovcharenko also dealt with the issue of labor migration, who considered the interdependence of labor migration and economic development of Ukraine [17].

The authors identified the factors that stimulated the development of migration processes in the country, as well as the consequences of emigration, analyzed quantitatively the dynamics of domestic workers, the solvency of citizens and the market of goods and services. L.S. Mosory, where attention is paid to the causes of natural and migratory movements of the population and their consequences [8]. The author analyzed the demographic situation in Ivano-Frankivsk region, namely the natural and migratory movement of the population. The paper focuses on the patterns of dynamics of the main demographic parameters of the region during 2010-2015, as well as changes in the structure of the population in connection with migration processes. The reasons of demographic changes and their consequences in the further development of the region are determined. It is also worth noting the study of the impact of migration processes on the socio-economic development of the Carpathian region in the works of S.M. Likhohat, T.G. Vasylytsiv, V.Ya. Bidniak.

However, the changes of recent years that have taken place in almost all spheres of life have necessitated a new approach to the disclosure of labor migration as a large-scale population movement that significantly affects the national economy, bringing both pros and cons, the country's image, identifies the need for a new government policy on external labor migration in conditions of quarantine, socio-economic crisis and warfare.

The purpose of the article. From the point of view of suspending, in connection with the pandemic, the intensification of labor migration in Ukraine (2020 - 2021) during the deepening socio-economic crisis, potential in terms of new challenges, finding leverage for their rational use. The purpose of this work is to analyze the causes and consequences and determine the dynamics of labor migration in Ukraine and within the Ivano-

Frankivsk region, in particular, to determine the nature of its impact on the socio-economic development of the country.

The initial data for statistical analysis were the materials of the State Migration Service of Ukraine [2] of the Main Department of Statistics in Ivano-Frankivsk region [1], as well as the International Organization for Migration [7].

Presentation of the main material. In different years, scientists have sought a common approach to deriving a single definition of "labor migration". However, it is impossible to give an unambiguous answer, so we will analyze this term in two directions: geographically and legally.

A broader interpretation of the term "labor migration" in the scientific light was proposed by O.A. Rovenchak, who pointed out that labor migration is the migration of people who, due to the deteriorating economic situation, move for a while to get a job and send family money or make savings to support their livelihood after returning home [12].

Regarding the legislative direction, labor migration is defined in the Law of Ukraine "On External Labor Migration", where Part 2 of Art. 1 states that external labor migration is the movement of citizens of Ukraine associated with crossing the state border, in order to carry out paid activities in the host country [11].

Also, Rovenchak O. considers synonymous with labor migration is the term economic migration by which he means - crossing domestic and international borders in search of work, to buy or sell goods, invest and other activities that have economic goals or motives [12].

Given the working conditions abroad, quite often, the employment of emigrants is illegal. As a result of such action there is a late payment of wages, it is unlikely to receive it in general and / or underestimated compared to citizens of the country. Labor migration is also characterized by forced employment and border crossings. Coercion can have different kinds of genesis (political, military, religious, etc.), but the most characteristic paradox for the third millennium is human trafficking. Therefore, according to the authors, the term labor migration needs to be clarified. We propose the following definition: labor migration: - crossing the administrative and / or state border for an indefinite period of time for employment (both legal and non-legal, voluntary, compulsory (carried out if necessary, for example, by order of the authorities) or forced) for economic, social, personal or other interests.

Intensive labor migration is generally observed in countries experiencing a prolonged economic crisis. Thus, in Ukraine with the onset of the economic crisis (2014), which intensified the aggression of the Russian Federation (Ukrainian-Russian war in the east, annexation of Crimea), there was a significant reduction in exports, outflow of foreign capital, stagnation of the banking sector and inflation. , despite the decrease in its index from 113.7 in 2017 to 105 in 2020 compared to Poland 102.0 and 103.4, respectively. Another factor in the decline of the economy is the quarantine restrictions imposed by the Government of Ukraine through COVID-19, which reduce or deprive a person of income.

Analyzing foreign scientific works, we find a corre-

lation between the size of wages and the number of migrant workers. For example, in the history of Europe, in particular in Poland, after the Second World War, the largest migration of the XXI century took place – in 2004. From 2004 to 2017, the number of migrants from Poland grew steadily, the fastest since joining the EU in 2004. From 2004 to 2005, the number of migrants from Poland increased by almost 0.5 million (450 thousand), and from 2005 to 2010 – by 550 thousand. In subsequent years – from 2010 to 2017, the number of Polish migrants increased significantly at a slower pace – from 25,000 (increase from 2016 to 2017) to 124,000 (2013-2014) [27].

In 2017, the number of migrants from Poland was a record 2,540,000. The following year, it decreased by 85 thousand. – to 2 million 455 thousand, and in the next (2019) it decreased by another 40 thousand. people – up to 2 million 415 thousand people. In total, the number of

migrants from Poland has decreased by 125,000 over the last two years. The largest number of them were in the following countries: Germany, Great Britain, Holland.

Turning to specific figures, the average total gross monthly salary in Poland in 2004 was PLN 2,183 (EUR 539) [26]. The median total monthly salary in 2005 was PLN 2,500 (and was 14% higher than in 2004. Compared to 2019, according to the Central Statistical Office, it is PLN 5,229.44, and in May 2021 – PLN 5,637 (1,230 Compared to salaries in the recipient countries: in Germany – 3450 euros [22], in the UK – 1950 pounds sterling (2260 euros) per month [18]. So, Poles go to work in countries where there is a higher wage.

Given the natural resource potential of Ivano-Frankivsk region and sectoral specialization, the number of working population, the average wage in comparison with Ukraine as a whole is much lower (Fig. 1).

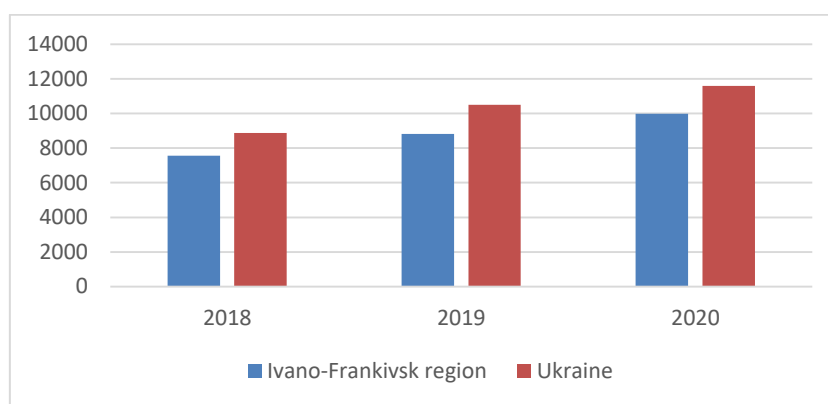

Fig. 1. Average wages in Ukraine and Ivano-Frankivsk region (in UAH)

It should be noted that citizens of Ukraine who perform similar work abroad (for example, in Poland, the Czech Republic, Germany) receive a much higher salary than in Ukraine. As a result, the unattractiveness of work in Ukraine intensifies external labor migration. the ratio of the minimum wage to the average monthly at 50% at the end of the year [16]. The ratio of the minimum wage (UAH 4,723) to the average (UAH 11,579) in June 2020 was 40.8%, with the ratio recommended by the International Labor Organization and the World Bank at 50-60%.

According to the International Organization labor, the size of the Ukrainian minimum wage for 2020 is the lowest national minimum wage rate in Europe, and its level is insufficient to meet the basic needs of workers and their families [9].

The minimum wage in Ukraine for 2020 (in euros) is about 150 euros. At the same time, this figure is 1,584 euros in Germany, 611 euros in Poland, 607 euros in Lithuania, 575 euros in the Czech Republic, and 487 euros in Hungary (Fig. 2).

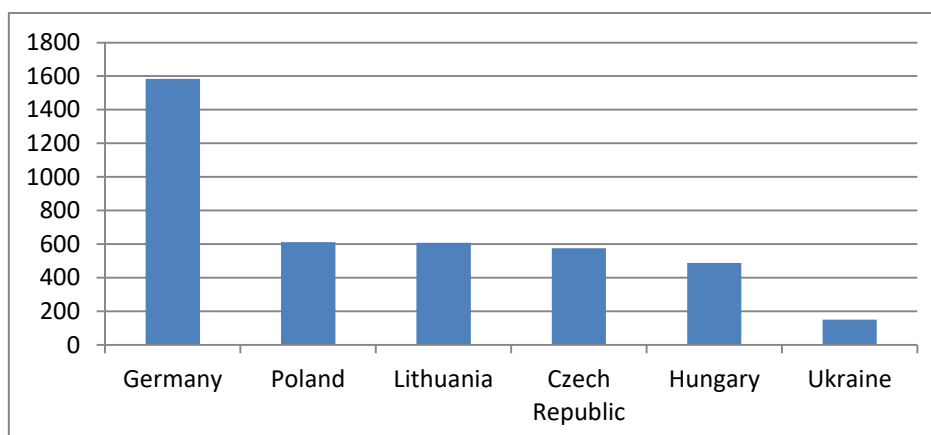

Fig. 2. The minimum wage in Ukraine as compared to other countries of reference (in euros) in 2020

The main countries where Ukrainian labor migrants go are Poland, Italy, the Czech Republic, and Germany. According to the IOM study on labor migration in 2017, the scale of labor migration and the number of potential labor migrants (as a percentage of the total population) in Ivano-Frankivsk region is 16%, and in Ukraine in general 12% [7]. However, in 2019, according to the IOM study on labor migration, the scale of labor migration and the number of potential labor migrants in Ukraine was 14%, which shows only an increase in this trend.

In 2019, the number of labor migrations within Ivano-Frankivsk region increased, which led to a shortage of labor in the region. The main reasons for this phenomenon were:

- a significant number of the region's population who went to work abroad (in Poland, the Czech Republic) due to higher wages. Thus, in 2019 the number of Ukrainian labor migrants in Poland was estimated at almost 1 million people, and a total of 3.2 million. Of which, as of 2020, returned about 500 thousand migrant workers (the main reason - Covid - 19);

- disparities between labor supply and demand in terms of occupations and activities.

A significant proportion of migrant workers are currently in short supply. Thus, due to the low interest of young people in obtaining working professions, as evidenced by the reduction in the number of students and vocational education institutions, there is a shortage of workers due to the natural release of older workers. According to the SSSU labor force survey in 2018, the share of young people (persons aged 15–34) among persons with vocational education was 26% compared to the share of 41% of older people (50–70 years) [3]. The International Monetary Fund in a report on Ukraine from January 2019 estimated the number of Ukrainian labor

migrants at 3.2 million. At the same time, various sources publish different figures on the number of migrant workers from Ukraine from 1.3 million people [15] to 6.5 million people [2].

In 2019, the Cabinet of Ministers of Ukraine, based on the analysis of migration statistics, named the figure of 4 million Ukrainians (almost 10% of the population), who since 2010 left Ukraine and did not return. According to the UN Department of Economic and Social Affairs' report on global migration in 2019, almost 5 million Ukrainians now live outside Ukraine.

Interstate migration in Ivano-Frankivsk region as of 2019 was as follows: the number of arrivals is 895, and the number of departures - 952 [1]. Thus, the migration reduction of the population in Ivano-Frankivsk region is -57 people.

According to the Main Department of Statistics in Ivano-Frankivsk Oblast, the differentiation of living standards for 2010–2019 has improved. The population with average per capita equivalent total income per month, below the statutory subsistence level since 2010 has been steadily declining and reached 0 in 2019. The average annual subsistence level (on average per person per month, UAH) is growing, but remains low compared to European countries.

The number of migrants for all flows in 2019 in Ivano-Frankivsk region was distributed as follows: women go abroad 23.4% more often than men. Moreover, the migration increase of men is 70 people per 7186 arrived men (about 1%), and the migration increase of women is 198 people per 9194 people (about 2.2%) (Fig. 3).

It is worth noting the migration trends in the region. The main trend is towards migration growth (2008–2018), however, in 2002–2007 and in 2019 there was a migration reduction (Fig. 4).

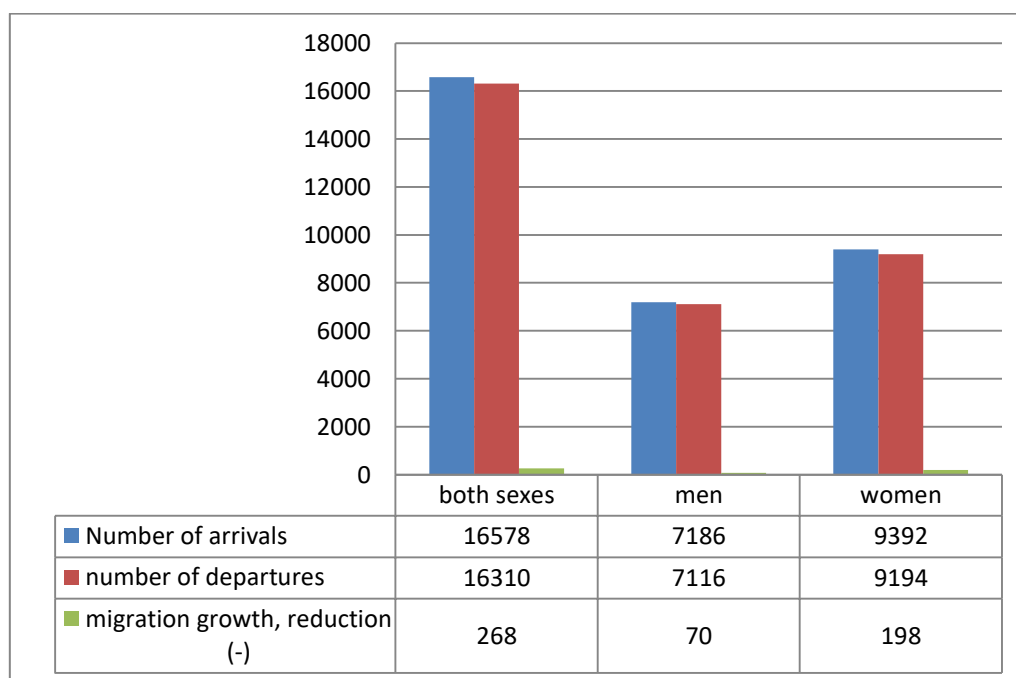

Fig. 3. Number of migrants in all flows in Ivano-Frankivsk region in 2019

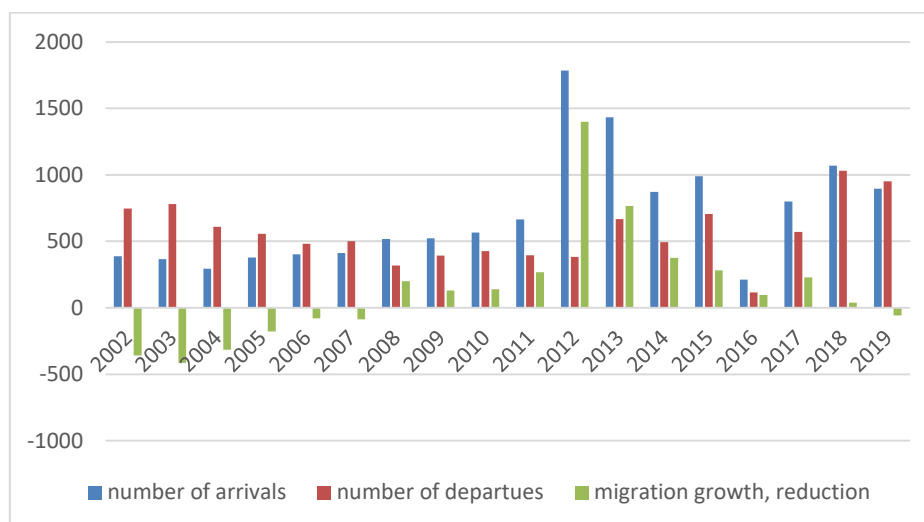

Fig. 4. Migration movement of the population in Ivano-Frankivsk region in 2002–2019

External migration carried out illegally harms the interests and image of the state of Ukraine. In recent years, the number of Ukrainians violating EU migration legislation has increased significantly, namely the number of citizens working abroad without proper permits, ie, by verbal agreement with the employer and the migrant.

In 2017, 17.9% of identified migrants did not have no legal status abroad, 5.5% worked with only a tourist visa, for 4.8% the legal status remained unclear, which for the most part probably means its absence. In addition to the threats posed by illegal migrants, this poses a risk to Ukraine's image, a visa-free regime with the EU, as there is a visa-free suspension procedure, which is launched, among other things, in the event of a sharp increase in the number of violators.

Due to external migration, Ukrainians send a lot of money from abroad, which is an important advantage for the economy. According to updated data of the National Bank in 2017, remittances to Ukraine from abroad amounted to approximately \$ 9.3 billion [9]. This amount is more than five times higher than foreign direct investment in the same year. The National Bank estimated them at \$ 1.8 billion.

In total, in 2015–2017, migrant workers transferred \$ 23.8 billion to Ukraine [3]. This is more than all the country's foreign exchange reserves, which at the beginning of 2018 amounted to 18.8 billion dollars. The volume of private remittances to the country is constantly growing, and in 2018 they were comparable to 8.4% of GDP. It is important to do everything possible to invest this money in children's education and real estate in our country, to become a powerful investment resource.

The formation of a clear regional policy in the field of migration is the basis for sustainable development of the region.

Therefore, in our opinion, the prerequisites for labor migration in Ivano-Frankivsk region are: a) geographical location, namely (border neighborhood with EU member state - Romania along 50 km of the strip, as well as territorial proximity to the borders with Poland, Hungary, Slovakia and Moldova). This provision provides simpli-

fied conditions for external migration; b) visa-free regime with EU countries.

Among the reasons for labor migration in Ivano-Frankivsk region are:

1. Economic (rising unemployment, fluctuations in the hryvnia against the US dollar, etc.);
2. Social (insecurity or minimal social benefits, low level of social insurance and social guarantees, change of living environment, for example, from the outskirts to the city center, family reunification, etc.);
3. Personal (insignificant prospects for business development, lack of personal interest, uncertainty in the future, etc.);
4. Innovative (settlement of new neighborhoods, newly created neighborhoods);
5. Expulsion (relocation of, for example, illegal immigrants and citizens of countries - forcibly displaced persons, etc.);
6. Scientific and educational (study abroad, internships, teaching in universities, etc.);
7. Other reasons (religious, cultural, etc.).

However, the main reason for labor migration of Ukrainians abroad is low wages and working conditions in national public and private enterprises.

External labor migration has a dual nature, namely its impact on the state: positive and negative.

Positive impact of labor migration of Ukrainians abroad is:

- increase in household income;
- improvement in the labor market;
- increase in income from foreign transfers;
- new skills and qualifications of immigrants;
- investing in the national economy.

Negative impact of labor migration of Ukrainians abroad is:

- violation of the demographic structure of the population in Ukraine, the region;
- threat to the solvency of retirement;
- loss of educated, mobile labor;
- financial and material costs for the education of emigrants;
- difficulties in employing professionals.

The formation of a clear regional policy in the field

of labor migration is basis for sustainable development of the region. Defining the main development programs of the region, raising wages, stabilizing the economy is

the main task for our government to reduce the level of external migration, and until these problems are solved, our citizens will continue to remain migrant workers.

Список використаних джерел:

1. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ifstat.gov.ua/>
2. Державна міграційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dmsu.gov.ua/>
3. Інфляційний звіт Національного банку України від 30 січня 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2020-Q1.pdf?v=4 (дата звернення: 01.03.21 р.)
4. Кохан Н. Зовнішня трудова міграція: проблеми та реалії сьогодення / Наталія Кохан // Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації: Матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. – 2020. – С. 43-45.
5. Майданік І.П. Темпоральні характеристики зовнішньої трудової міграції в Україні / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К. 2020. 255 с.
6. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія / О.А. Малиновська. – К.: НІСД, 2018. – 472 с
7. Міжнародна організація з міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://iom.org.ua/ua>
8. Мосора Л.С. Природний і міграційний рух населення в Івано-Франківській області: причини та наслідки / Молодий вчений. № 5 (32). травень, 2016 р. С. 115-119.
9. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього»; наук. ред. У.Я. Садова. – Львів, 2015. – 252 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).
10. Пікулик О.І. Причини, особливості та наслідки трудової міграції в Україні. Мукачівський державний університет. Економіка і суспільство. 2019 р. № 20. С. 48-50.
11. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015р. № 761-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-VIII#Text>
12. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять / О. Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. - № 2. – С. 127-139.
13. Скільки заробляють в ЄС: Євростат оприлюднив найвищі та найнижчі мінімальні зарплати [Електронний ресурс] // Високий Замок. – 402. – Режим доступу до ресурсу: <https://wz.lviv.ua/article/405715-skil-ki-zaroblyayut-evropejtsi-evrostat-oprilyudniv-najvishchi-ta-najnizhchi-minimal-ni-zarplati-v-es>.
14. Титаренко Л.М. Міграція населення з України: оціночна характеристика у контексті євроінтеграційних процесів / Л.М. Титаренко // Академічна й університетська наука: результати та перспективи : зб. наук. пр. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 груд. 2020. – Полтава: Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2020. – С. 67-71.
15. Укрстат / Демографічна та соціальна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_m/reg_zpm_u/arh_zpm_u.htm
16. Федерація професійних спілок України. Прес-конференція. Підвищення мінімальної заробітної плати: Поziція профспілок [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-divyalnosti/informatsijna-robota/18831-pres-konferentsiya-pidvishchennya-minimalnoji-zarobitnoji-plati-pozitsiya-profspilok.html>.
17. Цимбал Л.І., Овчаренко К.В. Економічний вплив трудової міграції на економіку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/4.pdf
18. Average Salary and Wage in the UK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.jobted.com/salary>
19. Average Salary and Wage in the UK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/1369183X.2010.489361>
20. Bakewell O., Kubal A., Pereira S. Introduction: Feedback in Migration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137539212_1
21. Bergen Summer Research School [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.uib.no/en/rs/bsrs/122403/studying-migration-processes-and-practices>
22. Gehalt nach Beruf [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://steuerschroeder.de/Steuerrechner/Gehaltsrechner.html?gclid>
23. Global processes on migration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iom.int/global-processes-migration>
24. Główny Urząd Statystyczny [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zadluzenia.com/srednia-krajowa-2019>
25. Hein de Haas (2010). The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry, Journal of Ethnic and Migration Studies, 36:10, 1587-1617, DOI: 10.1080/1369183X.2010.489361 –
26. Ile zarabiali Polacy w 2004 roku? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ile-zarabiali-Polacy-w-2004-roku-1254645.html>

27. Olbrycht P. Migracje zarobkowe polaków – przeszłość i terażniejszość // zeszyty naukowe ruchu studenckiego. Nr 2 (2014). P. 19-33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wojsko-polskie.pl/awl/u/3e/b7/3eb7a8cc-bcd8-4d1d-9107-6be9d5265f99/6_pawel_olbrycht.pdf

References:

1. Main Department of Statistics in Ivano-Frankivsk region. Retrieved from <https://www.ifstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. State Migration Service of Ukraine. Retrieved from <https://dmsu.gov.ua/>. [in Ukrainian].
3. Inflation report of the National Bank of Ukraine, January 30, 2021 Retrieved from https://bank.gov.ua/admin/uploads/article/IR_2020-Q1.pdf?v=4 [in Ukrainian].
4. Kokhan, N. (2020). External labor migration: problems and realities of today. *Legal challenges of today: international migration in the context of globalization: Materials of International scientific-practical online conf.*, 43-45 [in Ukrainian].
5. Maidanik, I.P. (2020). Temporal characteristics of external labor migration in Ukraine. Institute of Demography and Social Research of M.V. Ptukha of the National Academy of Sciences of Ukraine, 255 [in Ukrainian].
6. Malynovska, O.A. (2018). Migration policy: global context and ukrainian realities. Nat. Institute for Strategic Studies. Kyiv: NISS, 471 p [in Ukrainian].
7. International Organization for Migration. Retrieved from <https://iom.org.ua/ua>.
8. Mosora, L.S. (2016). The natural and migratory movement of the population in the Ivano-Frankivsk region: causes and consequences. *Young Scientist*, 5 (32), 115-119 [in Ukrainian].
9. Sadova, U.Ya. (2015). Consequences of migration processes: new challenges and opportunities for the regions. *NAS of Ukraine, Institute of Regional Studies named after M.I. Dolishny*, Lviv, 252 p. [in Ukrainian].
10. Pikulyk, O.I. (2019). Causes, features and consequences of labor migration in Ukraine. *Mukachevo State University. Economy and society*, 20, 48-50 [in Ukrainian].
11. On external labor migration: Law of Ukraine of November 5, 2015 № 761-8. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-VIII#Text> [in Ukrainian].
12. Rovenchak, O. (2006). Definition and classification of migrations: approximation to operational concepts. *Political management*, 2, 127-139 [in Ukrainian].
13. How much do they earn in the EU: Eurostat has published the highest and lowest minimum wages. *High Castle*. Retrieved from <https://wz.lviv.ua/article/405715-skil-ki-zaroblyayut-evropejtsi-evrostat-oprilyudniv-najvishchi-ta-najnizhchi-minimal-ni-zarplati-v-es> [in Ukrainian].
14. Titarenko, L.M. (2020). Migration of the population from Ukraine: evaluation characteristics in the context of European integration processes. *Academic and University Science: Results and Prospects: Coll. Science. pr. XIII International. scientific-practical Conf., Dec. 10-11. 2020*. Poltava: Yuri Kondratyuk National University, 67-71 [in Ukrainian].
15. Ukrstat / Demographic and social statistics. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_m/reg_zpm_u/arh_zpm_u.htm [in Ukrainian].
16. Federation of Trade Unions of Ukraine. Press conference. Raising the minimum wage: Position of trade unions. *Federation of Trade Unions of Ukraine*. Retrieved from <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/informatsijna-robota/18831-pres-konferentsiya-pidvishchennya-minimalnoji-zarobitnoji-plati-pozitsiya-profspilok.html> [in Ukrainian].
17. Tsymbal, L., & Ovcharenko, K. (2020). Economic impact of labor migration on the economy of Ukraine. *Efektivna ekonomika*. Vol. 10. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8242>. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.2> [in Ukrainian].
18. Average Salary and Wage in the UK. Retrieved from <https://uk.jobted.com/salary>
19. Average Salary and Wage in the UK. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/1369183X.2010.489361>
20. Bakewell, O., Kubal, A., & Pereira, S. Introduction: Feedback in Migration. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137539212_1
21. Bergen Summer Research School. Retrieved from <https://www.uib.no/en/rs/bsrs/122403/studying-migration-processes-and-practice>
22. Gehalt nach Beruf. Retrieved from <https://steuerschroeder.de/Steuerrechner/Gehaltsrechner.html?gclid>
23. Global processes on migration. Retrieved from <https://www.iom.int/global-processes-migration>
24. Główny Urząd Statystyczny. Retrieved from <https://www.zadluzenia.com/srednia-krajowa-2019>
25. Hein de Haas (2010). The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1587-1617, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489361>
26. Ile earned Polacy in 2004? Retrieved from <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ile-zarabiali-Polacy-w-2004-roku-1254645.html>
27. Olbrycht, P. (2014). Migration of captive poles – past and terrain. *Zeszyty naukowe ruchu studenckiego*, 2, 19-33. Retrieved from https://www.wojsko-polskie.pl/awl/u/3e/b7/3eb7a8cc-bcd8-4d1d-9107-6be9d5265f99/6_pawel_olbrycht.pdf

Надійшла до редколегії 08.05.2021 р.

Про авторів:

Анжела Михайлюк – аспірантка кафедри економічної і соціальної географії, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна, kovalska_angelika_romanivna@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-8141-9238>

Іван Ровенчак – доктор географічних наук, професор кафедри економічної і соціальної географії, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна, ir_pavuk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-1286-4581>

Об авторах:

Анжела Михайлюк – аспірантка кафедры экономической и социальной географии, Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина, kovalska_angelika_romanivna@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-8141-9238>

Іван Ровенчак – доктор географических наук, профессор кафедры экономической и социальной географии, Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина, ir_pavuk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-1286-4581>

Liudmyla Hozhenko

*Teacher of Geography, State Vocational School «Nedrigailov Higher Vocational School»,
Schmidt str., 28, Nedrigailiv township, Sumy region, 42100, Ukraine
e-mail: goshenko555@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5166-1667>*

Sergii Siutkin

*PhD (Geography), Associate Professor of the Department of General and Regional Geography,
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Romenska st., 87, Sumy, 40002, Ukraine
e-mail: siutkin-sergivy@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0871-0993>*

**TERRITORIAL DIFFERENTIATION OF THE LANGUAGE SITUATION
IN SUMY REGION AS A FACTOR OF FORMATION OF REGIONAL IDENTITY**

The article considers the scientific and methodological principles of geographical study of the regional identity of the population, analyzes and assesses the current state of the language situation in the region and creates recommendations for the Ukrainianization of public life in the region. The main attention is paid to the study of the language situation in Sumy region by conducting questionnaires, analysis of markers of territorial identity and information flows. The relevance of this approach is explained by the role of language as one of the most important and stable ethnic characteristics. Gender and age of respondents, as well as place of residence (type of settlement) were taken into account. The key element of the article is the results of the study, which cover the spread of Ukrainian, Russian and surzhik (pidgin) in everyday life of the region, their level of awareness about Ukrainian language being a civic value, the desire to learn foreign languages as an indicator of geopolitical orientation. According to the results of the research, a series of maps and diagrams was created.

An important manifestation of regional identity is toponymy, the names of local media, businesses and brands, catering establishments, hotels, sports teams and others. Ukrainian language as a mother tongue predominates in most administrative units of Sumy region. At the same time, the real bilingualism of the region's residents has formed the phenomenon of the most widespread so-called surzhik (pidgin) in Ukraine. Sumy region is not an integral historical and geographical region, perhaps that is why it does not have a high level of regional identity. The absence of obvious manifestations of separatism ensures a certain political stability in the region.

The process of creating a Ukrainian political nation continues, so the recommendations for the Ukrainianization of public life are based on the analysis of existing practices, existing multimedia content in the actual "information war" and take into account the ethnogeographical specifics of the region, its border position and current socio-political situation.

Keywords: population, region, regional identity, self-identification, language situation, information war.

Людмила Гоженко, Сергій Сюткін. ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

В статті розглянуто науково-методичні засади географічного дослідження регіональної ідентичності населення, проведено аналіз і оцінку сучасного стану мовної ситуації в регіоні та сформульовано рекомендації щодо українізації суспільного життя регіону. Головна увага приділена вивченню мовної ситуації в Сумській області шляхом проведення анкетування, аналізу маркерів територіальної ідентичності та інформаційних потоків. Актуальність такого підходу пояснюється роллю мови як однієї з найважливіших та найстійкіших етнічних ознак. До уваги бралися стать і вік респондентів, а також місце проживання (тип населеного пункту). Ключовим елементом статті є результати дослідження, які охоплюють поширення української, російської мов та суржик у повсякденному житті жителів регіону, рівень усвідомлення ними української мови як громадянської цінності, бажання вивчати іноземні мови як показник геополітичної орієнтації населення області. За результатами дослідження створено серію картосхем і діаграм.

Важливим проявом регіональної ідентичності є топоніміка, назви місцевих засобів масової інформації, підприємств і торгових марок, закладів громадського харчування, готелів, спортивних команд тощо. Українська мова як рідна переважає в абсолютній більшості адміністративних одиниць Сумщини. Водночас реальна двомовність жителів області сформувала феномен найбільшого поширення на теренах України так званого суржик. Сумська область не являє собою цілісного історико-географічного регіону, можливо, саме тому не відрізняється високим рівнем регіональної ідентичності населення. Відсутність явних проявів сепаратизму забезпечує певну політичну стабільність в регіоні.

Процес творення української політичної нації триває, тому рекомендації щодо українізації суспільного життя базуються на аналізі існуючих практик, наявного мультимедійного контенту в умовах фактичної «інформаційної війни» та враховують етногеографічну специфіку регіону, його прикордонне положення і сучасну суспільно-політичну ситуацію.

Ключові слова: населення, регіон, регіональна ідентичність, самоідентифікація, мовна ситуація, інформаційна війна.

Людмила Гоженко, Сергей Сюткин. ТЕРИТОРИАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В СУМСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье рассмотрены научно-методические основы географического исследования региональной идентичности населения, проведены анализ и оценка современного состояния языковой ситуации в регионе и сформулированы рекомендации по украинизации общественной жизни в нем. Основное внимание уделено изучению языковой ситуации в Сумской области путем проведения анкетирования, анализа маркеров территориальной идентичности, а также информационных потоков. Актуальность такого подхода объясняется ролью языка как одного из наиболее важных и устойчивых этнических признаков. Во внимание принимались пол и возраст респондентов, а также место их проживания (тип населенного пункта). Ключевым элементом статьи являются результаты исследования, которые охватывают распространение украинского,

русского языков и суржика в повседневной жизни представителей региона, уровень ощущения ими украинского языка как гражданской ценности, желание изучать иностранные языки как показатель геополитической ориентации населения области. По результатам исследования создана серия картосхем и диаграмм.

Важным проявлением региональной идентичности является топонимика, названия местных средств массовой информации, предприятий и торговых марок, заведений общественного питания, гостиниц, спортивных команд. Украинский язык как родной лидирует в абсолютном большинстве низовых административных единиц Сумщины. В то же время реальное двуязычие жителей области сформировало феномен наибольшего распространения в Украине так называемого суржика. Сумская область не представляет собой целостный историко-географический регион, возможно, именно поэтому не отличается высоким уровнем региональной идентичности. Отсутствие явных проявлений сепаратизма обеспечивает определенную политическую стабильность в регионе.

Процесс создания украинской политической нации продолжается, поэтому рекомендации по украинизации общественной жизни базируются на анализе существующих практик и медийного контента в условиях фактической информационной войны и учитывают этногеографическую специфику региона, его приграничное положение и современную общественно-политическую ситуацию.

Ключевые слова: население, регион, региональная идентичность, самоидентификация, языковая ситуация, информационная война.

Defining of the problem. In recent years, the importance of the issue of national and regional identity has increased significantly. One of the indicators of identity is language. It is often through language or original dialect that people associate with a particular region or country. In the current situation, the language issue has acquired not only linguistic but also geopolitical meaning. In 2014, the so-called “language issues” served as a formal reason for the annexation of Crimea and the start of the armed conflict in eastern Ukraine, which continues up to date. At the same time, language is not only a formal indicator of belonging to a certain ethnic group or territory, but also an important factor in the formation of national and regional identity of the population. As political events in many countries show, including Ukraine, socio-political stability significantly depends on the nature of ethno-political processes, which in turn are determined by the objective realities of the territorial organization of the linguistic and ethnic part.

Analysis of recent research and publications. The study of the language factor in the formation of identity was conducted by E. Mamontova [5]. It is worth giving special attention to the publications of V. Lugovyi, A. Matvienko, Y. Perensky, O. Rafalskyi, M. Singaevska, M. Strikha, which show the development of state language policy in the educational and information space as one that most accurately allows to record, explore, and identify shortcomings and achievements of regional policy in Ukraine.

The study of the influence of the language factor on the degree of regional identity should be carried out in the framework of a comprehensive study of territorial identity. O.M. Hnatyuk and Y.B. Oliynyk [4] distinguish the following main groups of methodological approaches to the study of the territorial identity of the population:

Group I – the study of territorial identity as an element of spiritual culture;

Group II – the study of markers of territorial identity, namely artifacts and socio-facts that indicate the spatial structure of the territorial identity of the population and its content in a particular territory;

Group III – analysis of historical and geographical preconditions for the formation of this territorial identity.

These authors also highlight the cartographic method as traditional for geography and is designed to reflect the results of the main group of methods.

Group I includes two main research methods, such

as socio-geographical and content analysis of information flows.

The socio-geographical method involves the researcher receiving information directly from the inhabitants of the studied region through questionnaires, surveys, interviews, etc.

Analysis of the content of information flows involves working with local media, public statements of residents, including its authoritative representatives, comments from users in social media.

The study of markers of territorial identity (group II) allows us to distinguish the following two groups:

1) features of architecture, language, customs, traditional professions and crafts, character traits of the population, religious beliefs, folklore, structure of settlements planning, macrotoponymy, characteristic for this territory;

2) modern dynamic manifestations of territorial identity.

Analysis of historical and geographical preconditions for the formation of territorial identity includes the study of territorial and temporal conditions of social identity development within a defined territory and the study of the development of territorial identity in the past on historical-geographical (diachronic) sections.

Statement of the objective of the research. The objective of the research is to study the current language situation in Sumy region and develop recommendations for the “mild Ukrainization” of all areas of public life.

Presentation of main material.

The study of the territorial identity of the population includes the following stages:

1. Analysis of factors of development of territorial identity of the region.

2. Study of the territorial identity of the population of the region using the above methods.

3. Mathematical and statistical analysis of the obtained data.

4. Quality interpretation of the results obtained during mathematical and statistical analysis.

5. Analysis of the impact of territorial identity of the population on the development of the region.

6. Defining of recommendations to stakeholders to take into account the regional identity of the population in their activities [4].

The study of regional identity must be conducted comprehensively. The best results will be achieved by a

reasonable combination of methods depending on the objective of the research and the specifics of the study territory. The most relevant will be a combination of socio-geographical method, analysis of the content of information flows and research of modern manifestations of territorial identity of the region, as these methods will ensure the reliability of the results in terms of time dynamics and prospects assessment.

The usage of languages in the region is significantly influenced by the ethnic structure of the population. The ethnographic characteristics of the population are based on such concepts as ethnicity and subethnicity. The literal translation of the term "ethnicity" from the ancient Greek is "people". The authors prefer the term "ethnicity", because the term "people" is too ambiguous. It can be used to denote the population of the whole country (American or Russian people – these names do not carry an ethnic burden) and to denote the actual ethnic community (Ukrainian people, regardless of place of residence, in Canada, Russia, Kazakhstan, Poland or Ukraine).

Thus, "ethnicity is an established community of people, historically formed in a certain area and marked by common language, culture, life, mental composition, unity of ethnic identity, recorded in the self-identification, as well as awareness of the unity of ancestral origin and dissimilarity to other ethnic groups" [7, p. 44]. At the same time, the existence of the so-called "constructivist approach" should be recognized, according to which there are no real ethnic features, ethnicity is called a "mystical category", and it is worth taking into account only recognition of "oneself's – another's" and the antithesis of "we – they".

A very important feature of ethnic groups is the ability of these human groups to a stable, long-term existence through self-reproduction, including the reproduction of self-identification. In general, ethnic features are those features that have a tradition and comprehensiveness within an ethnic group, specific only to it, as well as clearly separate this ethnic group from others. Language is one of the most important and stable ethnic features.

Subethnicity is the inner part of the ethnicity, which differs in a certain territorial localization, cultural and domestic specifics, self-name, opposition to neighbours. Subethnicity is the main structural unit of the ethnicity.

Sumy region to some extent can be called as monoethnic region, because according to the 2001 census, there are 88.9% of Ukrainian population. The basis of the Ukrainian ethnicity in the Sumy region is a subethnic group of Sevryuks, who kept their self-name until the middle of the 17th century. The second largest ethnic group is Russians, who make up 9.4% of the population. Small groups of Russians live in Putyvl (where their share grows to 51.6%) and Velykopysarivka (26.7%) districts. Russians make up 12-13% of the population in Sumy, Hlukhiv and Trostyanets districts. Goryuny, a very peculiar and rather isolated small subethnicity, live on the territory of Putyvl and partly Bilopillia districts.

In Sumy region, the most common languages are Ukrainian and Russian, among other languages a small share belongs to Belarusian and Romani (Gypsy). Ukrainian is considered the mother tongue of more than

83% of the population, Russian - 15.5%, the share of other languages is very small and is 0.4%. Thus, Ukrainian language as a mother tongue predominates in the vast majority of administrative units of Sumy region.

Most residents of the region are fluent in both Ukrainian and Russian. This was shown by the original survey (68% of respondents).

At the same time, the residents of Sumy region are characterized by such a linguistic phenomenon as pidgin, a mixture of two or more languages, combined without compliance with the norms and standards of literary languages. In Sumy region, this phenomenon manifests itself in its original linguistic meaning as a mixture of Ukrainian and Russian languages. The indicator of our region in this regard is one of the largest in Ukraine (western and central regions prefer the Ukrainian language, eastern and southern – Russian, so pidgin is much less common there).

There are several dialects in the Sumy region, such as East Polissia dialect in the northern districts, Slobozhansk dialect in the eastern ones, and Naddniprovisk dialect in the south-west.

An interesting generalization can be made by those professionals who work with young people, especially in rural areas, and with those who came from the countryside to study or work in the city. These young people try to communicate in Russian in social media and with fellow peers, often not perceiving and not understanding Russian literary language by ear and when reading, that is, not fluent in it. This fact is a consequence of the stereotypical attitude to the Ukrainian language as lower by status, rural. This situation does not contribute to the formation of regional and national identity.

The predominance of a language or dialect will inevitably be reflected in the toponymy of the region. The set of toponyms of a certain region is influenced by specific factors. Local toponymy is perceived by the population as an indicator of "their" and "foreign" territories. Therefore, differences in toponymic structure are one of the factors and indicators of the territorial identity of the population, primarily national and subethnic, but also regional.

The names of places (i.e., toponyms) are often given by the indigenous population of a certain area, for which each of the toponyms has a semantic meaning. Due to this, it is possible to establish, for example, that a certain people once lived in a certain area, which is different from those who live there today. That is, toponyms often characterize the territory in terms of those peoples who once inhabited a particular area, and, accordingly, the spread of language in it.

To establish the regional identity of the population of a certain area, "horonyms", the names of any territories (districts, regions, etc.) and "oikonyms", the names of settlements, are used.

There are many classifications of toponyms, but for this study the classification by object categories of the Belarusian toponymic scientist V. Zhuchkevich is the most suitable [3]. He proposes to distinguish six groups of toponyms:

- general geographical landscapes, toponyms that indicate the physical and geographical features of the area;

- geographical, toponyms applied to rivers, lakes, other hydrographic objects, features of river valleys, lake basins, etc.;

- toponyms belonging to the relief and soils;

- floristic, those that come from the names of plant associations (here you can add zoological, coming from the names of animals);

- socio-geographical, belonging to the types of housing and settlements (as well as formed on behalf of the owners or founders);

- economic and geographical, related to the productive activities of the population.

The long stay in the USSR left many Soviet names in the toponymy of the region (they should also be attributed to socio-geographical), even despite the active processes of decommunization.

Due to decommunization, it is interesting to observe the renaming of settlements and their parts, as they are usually given back their historical names or given new names. It is also an indicator of regional identity: either residents associate themselves with a new era, a new Ukraine, or seek a return to the historical past and neutral names or seek to remain in the orbit of the former Soviet Union.

“Oikonyms” of Sumy region can be divided into several groups:

- anthropological origin, associated with the names and surnames of people (Vasylivka, Oleksandrivka, Mykhailivka, Kashchenkove, Doroshenkove, etc.);

- related to natural objects, plants and animals (Hlybne, Zabolotne, Sosnivka, Veseli Hory, Zhabkyne, Yablunika, Zhuravka, Dubovyazivka, Vovkivka, Topolya, Yastrubynе);

- related to production activities (Bochechki, Plotnikove, Stari Gonchari, Korytyshche, Kocherhy, Vovna);

- associated with the Soviet Era (Peremoga, Pershe Travnia, Pervomayske, Leninske, Progres, Oktiabershchyna).

The most numerous is the group of names of anthropological origin.

The word “sloboda”, which meant freedom, free settlement, is frequently used. Moreover, this name is found almost throughout the region, which confirms that most of the territory of Sumy region was a part of the historical and geographical region “Slobozhanshchyna”.

There are certain regularities in the spatial arrangement of “oikonyms”. In the northern part of the region, there are more toponyms ending in -e, -ovo, -ove (Ochkinе, Glazove, Doroshenkove, Mishutyne, Svarkove). In the southern part, a significant part of the names are used in the plural – Terny, Romny, Kurmany, Budky, Snizhky, Pekari, etc. The endings -ishche, -shchina (Korytyshche, Lutyshche, Vakalivshchyna, Pushkarshchyna) are used more often. South-eastern districts have mainly Slobozhansk names – Vesele, Veselyi Hai, Spirne, Kamyanske. Most names of the Soviet Era territorially “gravitate” to the Ukrainian-Russian border. The ending “-ivka” is widespread.

This pattern indicates the heterogeneity of the region, the collection of these lands in the formation of the region. Northern names are more inclined to Russian and

Belarusian, due to the proximity of the border and the predominance of the East-Polish dialect, the south-eastern districts have names close to Kharkiv, because they are united by a common “Slobozhansk origin”, the names of south-western districts of Sumy region show closeness to Naddnyprianshchyna and more similar to the names of Poltava region. Even without diving into the history, but only thanks to toponyms, we can see that Sumy region is not an integral historical and geographical region, but consists of three somewhat different regions, such as Polissia, Slobozhanshchyna and Naddnyprianshchyna.

The study of the regional identity of the population of Sumy region was based on a questionnaire [1]. 250 respondents from 13 districts of the region and the city of Sumy aged 16 to 65 were interviewed. Respondents were asked questions with graded answers. The questions concerned the degree of attachment to one's locality, region and country, as well as the desire to leave them, visiting other regions of the country, the uniqueness of the region and the unity of the country, etc. [2, 8]. One of the blocks of questions concerned the language of everyday life and the study of foreign languages.

Gender, age, place of residence (type of settlement) of respondents were taken into account.

As already noted in the historical and geographical analysis, in the region there are areas with a small residence of Russians and the predominance of the Russian language. The whole area is characterized by the spread of “surzhik” (pidgin). However, it is possible to note areas with a predominance of one or another language.

Ukrainian language predominates in Konotop, Nedrigailiv, Lipovodolinsky, Lebedinsky districts, Russian language in Shostka and Putivl districts, and in the rest of the districts the most common is surzhik (pidgin). This indicates the heterogeneity of the language structure of the region (Fig. 1).

As for Ukrainian language, the notion of a low-value, rural, “poor” language has been ingrained since the times of the Russian Empire. This statement was actively cultivated during the Soviet Era and remains relevant till nowadays. In addition, there is a larger proportion of Russians by nationality in cities compared to villages. This can be seen in the results of the questionnaire on the use of language in everyday life by type of settlement. Pidgin predominates in all types of settlements, but in villages and urban-type settlements Ukrainian language significantly predominates over Russian. Instead, in cities, Russian predominates over Ukrainian (Fig. 2). The use of Ukrainian or Russian language depending on the situation indicates a sufficient fluency in both languages.

Regarding learning of a foreign language at school, the majority of respondents (59%) were in favor of learning English (or one of the European ones). Some respondents (30%) were in favor of learning two foreign languages – Russian and English. The percentage of those who spoke in favor of learning only the Russian language is insignificant – 5% (Fig. 3).

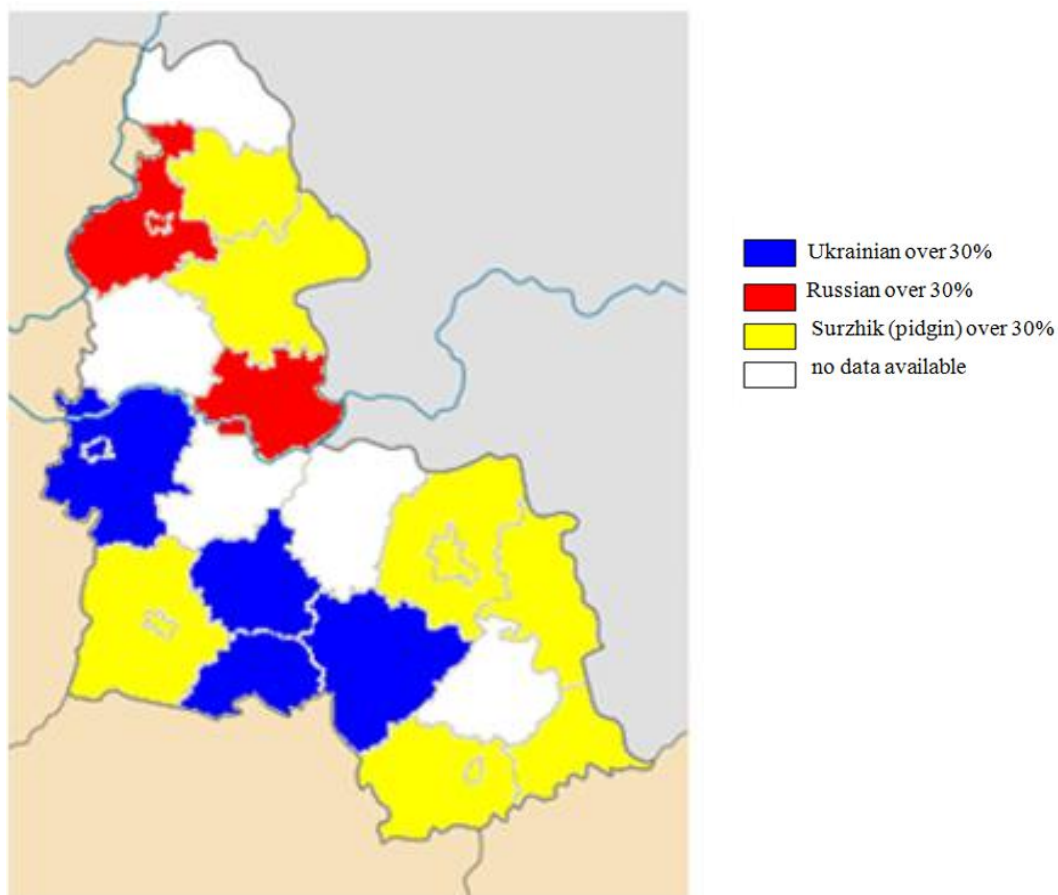

Fig. 1. Territorial differentiation of the distribution of languages and dialects in everyday life

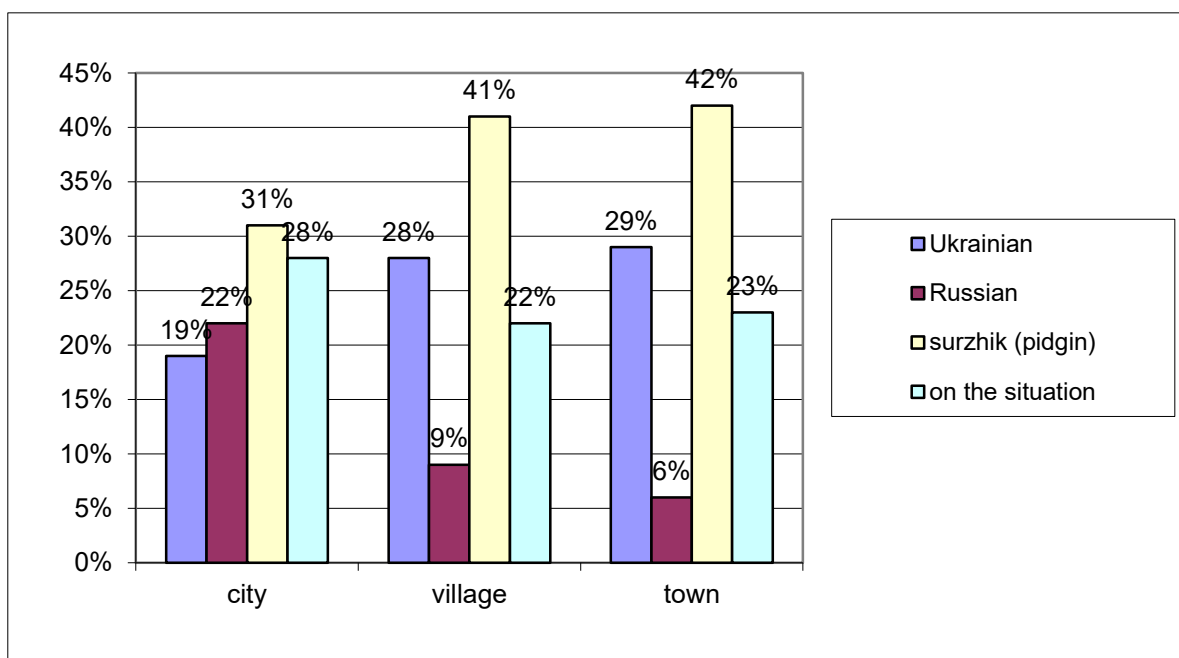

Fig. 2. Distribution of languages and dialects in everyday life by type of settlement

This result testifies mainly to the European vector of Ukraine's development, as well as the awareness of Ukraine's openness to the world and the importance of English language in the modern world. Interestingly, many residents of the region consider learning of Rus-

sian language unnecessary at all, because they already, in their opinion, know it well.

District newspapers and radio stations indicate the name of the district in their names or have a regional connotation ("Voice of Posullia", "Life of Lebe-

dynshchyna”, “Nash Krai”, “Ridny Krai”, “Polissia”). The vast majority of them are in Ukrainian, except for Seredyno-Budda newspaper “Znamya Truda”.

Among the newspapers published in large settle-

ments of our region are several in Russian language (“Vash Shans”, “Dankor”, “Dankor Glukhov”, “Dankor Konotop”, “Pekekriostok”, “Panorama”), which have a fairly large publication.

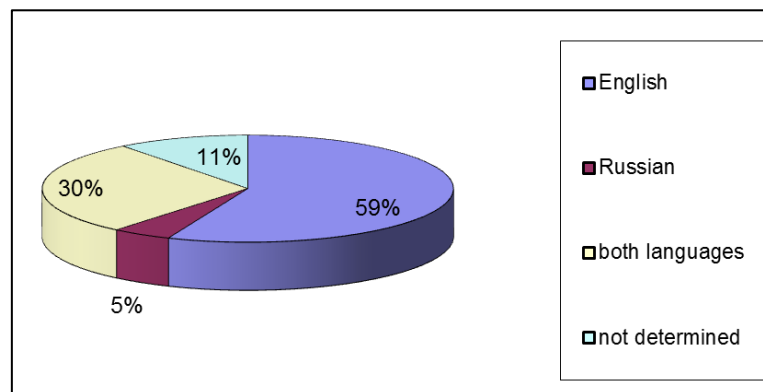

Fig. 3. Foreign language at school

In social networks, groups by interest are created with input on their territorial affiliation: “Lebedyn overheard”, “Glukhov's bulletin board”, “I love Sumy”, “Sumy gossip”, “Sumy debate”, etc. In the groups “Sumy Gossip” and “Sumy Debate” messages from official sources are published in Ukrainian, in other groups they are mostly in Russian language. In the group “I love Sumy” almost all posts are in Ukrainian, as well as most of the comments. Mostly critical comments are added in Russian. District groups usually reflect the language that is common in the area. But communication on social networks (writing comments, reviews) is done mainly in Russian.

The popularity of a particular language is manifested in the names of shops and places of public dining. In Russian-speaking districts (Shostka, Putivl) Ukrainian names are found mainly in institutions of all-Ukrainian networks – “Vatsak”, “Nasha Ryaba”, “ATB”, the names of private institutions are more often in Russian – “Passazh”, “U kamina”, “Bayka”, “Putivl dvorik”, “Pliazh” (even if it is difficult to determine whether it is in Russian or Ukrainian, their websites and menus are in Russian). Quite a lot of Russian names are in Bilopillia. In Glukhiv, Krolevets, Konotop, Romny, Okhlyrka, Trostyanets, most of the names of shops, cafes and restaurants are in Ukrainian, but there are also some Russian names. Most reviews about these institutions are written in Russian. Ukrainian slightly predominate or equal in number to Russian only in a few districts (Romny, Konotop, Krolevets).

Instead, there is growing number of cafes and restaurants with claims to European brands, names and cuisine. The law of macroeconomics, that demand generates supply, also applies in this area. The reason for the mass establishments of European and Oriental cuisine is globalization in general and consumer demand for world cuisine or vice versa – for exotic one.

Based on the results of questionnaires and analysis of information flows and territorial markers, it is possible to draw the disappointing conclusion that in Sumy region Russian language predominates in many spheres of public life, especially in its informal public events -

Internet, informal performances, menus, family holidays, music in entertainment establishments, etc. At the same time, Ukrainian language is used in everyday life and in official communication and office work.

Recently, Russian-language content has returned to the screens and radio, displacing the achievements of modern Ukrainian culture. Many Ukrainian youth music groups perform their works in Russian, and Ukrainian feature films are also often translated into Russian. Russian language is quite popular among young people, especially urban. For them, this is an indicator of status. Analyzing social networks, it can be noted that rural youth also try to write posts in Russian or pidgin.

The efforts of only educational institutions in which teaching is conducted in Ukrainian are not enough for students to use literary Ukrainian language more actively in everyday life. This has a negative effect on the formation of national identity in the first place.

However, there are several positive changes. The percentage of Ukrainian music on the radio remains quite high. The number of books by Ukrainian authors and Ukrainian-language translations of world literature has grown significantly, their quality is constantly increasing. Book sites and e-bookstores are becoming more popular. The number of Ukrainian-language applications for smartphones is growing. This contributes to the popularization of the Ukrainian language. In addition, most young students do not understand Russian when reading even fiction, let alone educational or scientific.

In the light of the events of 2014-2015, which were marked by Russian aggression against Ukraine, certain conclusions can be drawn. Despite the significant spread of Russian language in communication between young people and citizens, the influence of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, the compact location of Russians in some areas of the region, the neighborhood with Belgorod region (one of the richest regions in Russia), the northern neighbor could not “shake” the situation in order to create some any “Sumy National Republic”. This indicates that the population of the region does not show separatist sentiments and

demonstrates its pro-Ukrainian position. There is no doubt that before the well-known events, Russian specialists studied the situation in the border areas, and Sumy region was not of interest to them in terms of protecting “oppressed Russian language” [6].

There is a demand for Ukrainian language among

the residents of Sumy region. For many of them using it is important or very important (63% of respondents). But this figure, unfortunately, is not as large as in the central and western regions of Ukraine. Instead, those for whom the Ukrainian language is not important, in total is almost 40%.

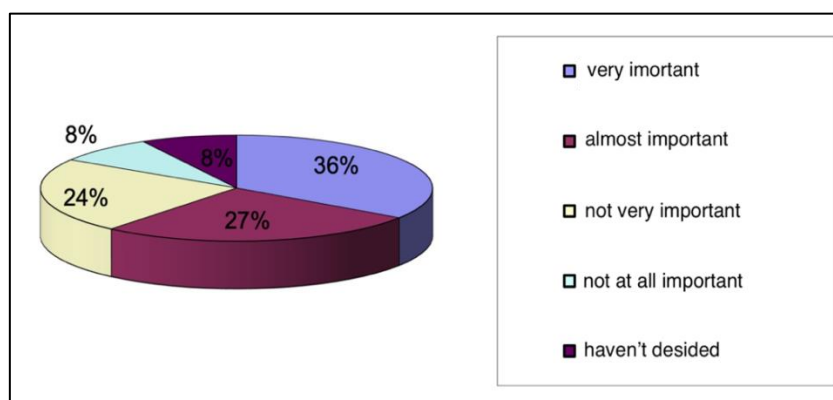

Fig. 4. The value of the Ukrainian language for respondents

This cannot help but worry, because such indifference to the state language does not contribute to the cohesion of society and may become a field for manipulation in the future. Such bilingualism can be used to form a negative regional identity with calls for separation or transition to another state.

Ukrainian society should continue making systematic and persistent efforts to Ukrainianize all spheres of life. This is possible primarily due to the promotion of Ukrainian content in the information space. Ukrainian must again become cool, fashionable, modern. As noted in previous articles [1, 2], we must first work on the formation and deepening of national identity, and then focus on regional.

Now Ukraine in general and Sumy region in particular need as much Ukrainian music, literature, radio and television content and social networks as possible. In our opinion, translating Ukrainian films and programs in Russian and showing them on Ukrainian channels is a wrong decision.

The Ukrainization of public life not related to the public sector (state and municipal enterprises, institutions and organizations in which the Ukrainian language is mandatory) should be mild and at the same time persistent. Local authorities, owners of private enterprises, may find resources to provide preferences to entrepreneurs and staff who will switch from Russian to Ukrainian. Currently, the legislation on Ukrainian language in the field of public services is insufficiently enforced, and the use of the Ukrainian language in some areas is more a manifestation of the civil position of the owner than the norm. The quality of service should also increase so that visitors want to continue to use the services of such institutions. Mass events at all levels should also be held in Ukrainian, and the hosts of family holidays, weddings and anniversaries should refocus on the Ukrainian language and Ukrainian music. And this transition should in no way demonstrate a decline in the quality of their services.

Conclusions. Regional identity of the population is not a permanent phenomenon, it is constantly transforming. Language plays a key role in the process of its formation. This is even more relevant in a situation where the real bilingualism of the region can serve as a formal reason for violating the territorial integrity of our state. The adoption of certain legislative acts on the state language is not enough. The literary Ukrainian language (as a standardized form of the national language) should serve all spheres of public life of the people. It should be the language of public administration, legislation, fiction, science, press, radio, cinema, television. But in a living spoken language, of course, can be found dialects (local dialects) and pidgin.

In modern geopolitics, information and information space are the main means of influencing the consciousness and behavior of the population. The phrase “information war” is often heard in the media. Control over space is the basis of world political relations. In today's world, the most effective forms of control are control over communications and various flows (information, in particular).

The modern world is full of social network communications, so any conflict receives psychological meaning. The emphasis is almost completely transferred to people's minds. Military action ceases to be the main thing, in fact it becomes only a consequence.

Language serves as a means of communication and transmission of various information, so it serves as an important differentiating factor. However, linguistic, and ethnic identities do not always coincide.

Unfortunately, Ukraine is losing the information war. But the state has real potential to offer worthy resistance in this war, and language is a powerful tool for shaping the national and regional identity of the population, especially in border areas. Language matters. Lina Kostenko's words do not lose their relevance: “Nations do not die of a heart attack, first they are deprived of their language...”

Список використаних джерел:

1. Гоженко Л.П. Науково-методичні основи суспільно-географічного дослідження регіональної ідентичності населення / Л.П. Гоженко, С.І. Сюткін, Р.Д. Кувандиків // Четверті Сумські наукові географічні читання: Збірник матеріалів Всеукраїнської наук. конф. (м. Суми, 11-13 жовтня 2019 р.) [Електронний ресурс] / СумДПУ імені А.С.Макаренка, Сумський відділ Українського географічного товариства; [упорядник Корнус А.О.]. Електр. текст. дані. – Суми, 2019. 243 с. 1 електр. опт. диск (CD-R). – С. 105-111.
2. Гоженко Л.П. Соціально-географічний аналіз регіональної ідентичності населення Сумщини / Л.П. Гоженко, С.І. Сюткін // Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка. Географічні науки, 2020. – Том 2. Вип. 1. – С. 120-134.
3. Жучкевич В.А. Общая топонимика / В.А. Жучкевич. – Минск: Высшая школа, 1980. – 287 с.
4. Олійник Я.Б. Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення / Я.Б. Олійник, О.М. Гнатюк // Український географічний журнал, 2013. – № 3. – С. 34-39.
5. Мамонтова Е. Мовний фактор у формуванні національної концептосфери: державотворчий аспект / Е. Мамонтова // Політичний менеджмент, 2011. – № 4. – С. 27-36.
6. Российско-украинское пограничье: двадцать лет разделенного единства / Под ред. В.А. Колосова и О.И. Вендиной. Москва: «Новый хронограф», 2011. – 348 с.
7. Сюткін С.І. Географія населення: навч. посібник / С.І. Сюткін. – Суми: ВПП «Фабрика друку», 2015. – 128 с.
8. Сюткін С.І. Політична географія: навч. посібник / С.І. Сюткін. – Суми: ВПП «Фабрика друку», 2017. – 120 с.

References:

1. Hozhenko, L.P., Siutkin, S.I., & Kuvandykov, R.D. (2019). Naukovo-metodychni osnovy suspilno-geografichnoho doslidzhennya regionalnoi identychnosti naseleennya [The Scientific and Methodological Foundations of the Social Geographical Research on the Regional Identity of the Population]. *Chetverti Sumski naukovi geografichni chutannya*. Sumy: A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, 105-111 [in Ukrainian].
2. Hozhenko, L.P., Siutkin, S.I. (2020). Sotsialno-geografichniy analiz regionalnoi identychnosti naseleennya Symshchynu [Social-geographical Analysis of the Regional Identification of the Population of the Sumy region]. *Naukovi zapysky of A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Geografichni nauky*, 2(1), 120-134 [in Ukrainian].
3. Zhuchkevich, V.A. (1980). Obshchaya toponimika [General toponymy]. Minsk: Vysshaya shkola, 287 [in Russian].
4. Oliynyk, Ya.B., & Hnatyuk, O.M. (2013). Metodychni pidkhody do doslidzhennya terytorialnoi identychnosti naseleennya [Methodical approaches to the study of the territorial identity of the population]. *Ukrainskyi geohrafichnyi zhurnal*, 3, 34-39 [in Ukrainian].
5. Mamontova, E. (2011). Movnyi faktor u formuvanni natsionalnoi kontseptosfery: derzhavotvorchiy aspekt [The language factor in the formation of the national conceptsphere: the state-building aspect]. *Politychnyi menedzhment*, 4, 27-36 [in Ukrainian].
6. Rossiysko-ukrainskoye pogranichye: dvadtsat let razdelenogo yedinstva / Pod red. V.A. Kolosova i O.I. Vendinoy. (2011) / [Russian-Ukrainian Borderlands: Twenty Years of Divided Unity / Ed. V.A. Kolosov and O.I. Vendina.] Moscow: «New Chronograph», 348 [in Russian].
7. Siutkin, S.I. (2015). Geografiya naseleennya: Navch. posibnyk [Geography of the Population: Tutorial]. Sumy: VPP «Fabryka dryku», 128 [in Ukrainian].
8. Siutkin, S.I. (2017). Politychna geografiya: Navch. posibnyk [Political Geography: Tutorial]. Sumy: VPP «Fabryka dryku», 120 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 20.05.2021 р.

Про авторів:

Людмила Гоженко – викладач географії, державний професійно-технічний навчальний заклад «Недригайлівське вище професійне училище», вул. Шмідта, 28; смт. Недригайлів, Сумська область, 42100, Україна, goshenko555@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5166-1667>

Сергій Сюткін – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, Україна, siutkin-sergiy@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0871-0993>

Об авторах:

Людмила Гоженко – преподаватель географии, государственное профессионально-техническое учебное заведение «Недригайловское высшее профессиональное училище», ул. Шмидта, 28, пгт. Недригайлов, Сумская область, 42100, Украина, goshenko555@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5166-1667>

Сергей Сюткин – кандидат географических наук, доцент кафедры общей и региональной географии, Сумской государственной педагогической университет имени А.С.Макаренка, siutkin-sergiy@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0871-0993>

УДК 911.3:[338.48-6:7/8]:746.3(161.2)(477.82)

DOI: 10.26565/2076-1333-2021-30-07

Андрій Мельник

к. геогр. н., доцент кафедри туризму,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76000, Україна
e-mail: avmelnyk@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6906-6396>

Надія Мельник

к. геогр. н., доцент кафедри туризму,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна
e-mail: nadiia.chyr@uzhnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2077-595X>

Роман Качаровський

магістр географії, інженер II категорії навчальної лабораторії краєзнавчих атласів
кафедри фізичної географії,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, Україна
e-mail: romankacharovsky@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6096-4800>

Ірина Єрко

к. геогр. н., доцент кафедри туризму та готельного господарства,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, Україна
e-mail: IErko@i.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5395-7557>

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ОТГ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті здійснено комплексний аналіз туристично-рекреаційного потенціалу об'єднаної територіальної громади Волинської області та можливостей його залучення і використання у рекреаційній діяльності задля перспектив подальшого забезпечення ефективності розвитку ОТГ. Встановлено, що особливу роль у туристичному потенціалі територіальної громади відіграє природно-рекреаційна складова. А саме, об'єкти природно-заповідного фонду можуть стати потужним стимулом для розвитку екологічних різновидів туризму і здатні приносити не тільки естетичне задоволення туристам, а й істотно поповнювати бюджет громади. Було виявлено, що досліджувана громада має сільськогосподарську спеціалізацію. На підставі всебічного аналізу туристично-рекреаційного потенціалу Головинської ОТГ, та з огляду на прикордонне розташування Волинської області, екологічну безпеку території та ряду інших чинників доведено, що туризм необхідно віднести до пріоритетних галузей господарства громади, що в перспективі може стати важливим чинником оптимізації галузевої структури регіональної економіки.

Для формування системи методів та механізмів управління ресурсним потенціалом територіальної громади варто взяти до уваги, що вагому роль у ньому відіграє туристична інфраструктура. Встановлено, що Головинська об'єднана територіальна громада має перспективи щодо розширення власної економічної бази, що стимулюватиме її до формування перспективних туристичних продуктів, ребрендингу наявних та відкриття нових закладів, зокрема, в якості альтернативи наявним засобам розміщення можуть стати капсульні готелі. На сучасному етапі розвитку створення таких продуктів повинно відбуватися за рахунок ініціативи на базовому рівні місцевого самоврядування.

Задля комплексної оцінки проблем та перспектив використання туристично-рекреаційного потенціалу досліджуваної ОТГ Волинської області у туристичному секторі розроблено SWOT-аналіз. Водночас, визначено цілу низку проблемних питань, які потребують першочергового вирішення з метою формування туристичної привабливості досліджуваної території, зокрема невідповідність стану дорожнього покриття європейським стандартам, потребує активізації робота щодо підтримки та реалізації маркетингових заходів тощо.

Ключові слова: туристично-рекреаційний потенціал, децентралізація, Головинська ОТГ, туризм, туристична інфраструктура, пріоритетні галузі господарства.

Андрей Мельник, Надежда Мельник, Роман Качаровский, Ирина Ерко. ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ОТГ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье осуществлен комплексный анализ туристско-рекреационного потенциала объединенной территориальной громады Волинской области и возможностей его привлечения и использования в рекреационной деятельности для перспектив дальнейшего обеспечения эффективности развития ОТГ. Установлено, что особую роль в туристическом потенциале территориальной громады имеет природно-рекреационная составляющая. В частности, объекты природно-заповедного фонда могут стать мощным стимулом для развития экологических видов туризма и способны принести не только эстетическое удовольствие туристам, но и существенно пополняют бюджет громады. Было обнаружено, что исследуемая громада имеет сельскохозяйственную специализацию.

На основании всестороннего анализа туристско-рекреационного потенциала Головненской ОТГ, и учитывая приграничное положение Волынской области, экологическую безопасность территории и ряда других факторов доказано, что туризм необходимо отнести к приоритетным отраслям хозяйства громады, в перспективе может стать важным фактором оптимизации отраслевой структуры региональной экономики.

Для формирования системы методов и механизмов управления ресурсным потенциалом территориальной громады стоит принять во внимание, что весомую роль в нем играет туристическая инфраструктура. Установлено, что Головненская объединенная территориальная громада имеет перспективы по расширению собственной экономической базы, что будет стимулировать ее к формированию перспективных туристических продуктов, ребрендинга имеющихся и открытие новых заведений, в частности, в качестве альтернативы имеющимся средствам размещения могут стать капсульные отели. На современном этапе развития создания таких продуктов должно происходить за счет инициативы на базовом уровне местного самоуправления.

Для комплексной оценки проблем и перспектив использования туристско-рекреационного потенциала исследуемой ОТГ Волынской области в туристическом секторе разработан SWOT-анализ. В то же время, определен целый ряд проблемных вопросов, требующих первоочередного решения с целью формирования туристической привлекательности исследуемой территории, в частности несоответствие состояния дорожного покрытия европейским стандартам, требует активизации работа по поддержке и реализации маркетинговых мероприятий и тому подобное.

Ключевые слова: туристско-рекреационный потенциал, децентрализация, Головненская ОТО, туризм, туристическая инфраструктура, приоритетные отрасли хозяйства.

Andriy Melnyk, Nadiia Melnyk, Roman Kacharovskiy, Iryna Yerko. POSSIBILITIES OF USING TOURIST AND RECREATIONAL POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION (ON THE EXAMPLE OF UTC OF VOLYN REGION)

The article deals with the comprehensive assessment of the tourist and recreational potential of Golovnenskaya UTC of Volyn region. Golovnenskaya UTC hasn't known as a tourism destination among the Ukrainian tourists very well because of a lack of information about available resource potential, tourist attractions and tourist products of the community. Therefore, there is an urgent necessity to research these aspects. It could become an impulse in the activation the tourist flow, the lever of the formation of a competitive tourist product of regional and local significance. It also gives a great opportunity to increase the investment attractiveness of the territory, to solve partly the issue of employment of the population and essentially fill the budget of community.

Based on results of the conducted research the following conclusions have been made: 1. The main natural recreational tourist resources and the components of the historical and cultural heritage, which determined the tourist specialization of the studied community have characterized. An important structure-forming element of the natural resource potential are the forest resources. They could be used for the development of the various forms of ecological tourism. In the community function 11 objects of the natural reserve fund. 2. Golovnenskaya UTC is situated in the historical and ethnographic region of Polissya and attracts the peculiarities of the traditional material and spiritual culture, language and so preserved the ancient relics of the Slavonic culture. 3. The analysis of the current state of tourism infrastructure in separate subsystems has conducted: placement establishments, food establishments, leisure establishments and consumer service, transport infrastructure. It is established that the tourist infrastructure is the weakest component of the tourist and recreational potential. The degree of its formation is quite low and does not provide a proper level of service to tourists. Each of the components of the tourist infrastructure of the community needs a separate, comprehensive, systematic approach to improvement and reform.

For a comprehensive assessment of the problems and prospects of the tourism potential studied UTC of the Volyn region in the tourism sector elaborated SWOT-analysis. The main urgent problems in Golovnenskaya UTC are providing the infrastructure improvement and the information management of the main attractive objects of historical and cultural heritage and of the natural reserve fund, which are the most popular among the tourists, the low level of the development of the ecological tourism, the insufficient provision of the information about the tourist and recreational opportunities of the region.

Keywords: tourist-recreational potential, decentralization, Golovnenskaya UTC, tourism, tourist infrastructure, priority branches of economy.

Постановка проблеми. Наша держава є активним учасником інтеграційних процесів у європейське співтовариство. Серед основних базисів здійснення реформування держави є процес наближення державного управління до європейської моделі, зокрема проведення децентралізації влади, яке фактично розпочалося у 2015 р. з прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [6], норми якого трансформували адміністративно-територіальну систему держави шляхом фактичного укрупнення територій, об'єднуючи населенні пункти з урахуванням природних, історико-культурних та соціально-економічних особливостей. Наслідком цього є поява об'єднаних територіальних громад (ОТГ), що стали фактично низовою ланкою державного устрою, отримавши управлінські повноваження та фінансові ресурси [8].

Наявний природний та історико-культурний потенціал вже сьогодні дозволяє створити передумови для потужного розвитку туристично-рекреаційного

комплексу регіонів. В умовах тотального браку державного фінансування громади змушені відшукувати можливості поліпшення економічної ситуації та вирішувати низку соціальних питань, тому дослідження туристично-рекреаційного потенціалу регіонів, а при децентралізаційних процесах й громад, сьогодні є вельми актуальними питаннями.

Метою статті є оцінка туристично-рекреаційного потенціалу Головненської ОТГ як ключового інструменту в формуванні туристичної привабливості території та основної платформи для розвитку туристичної сфери краю, а також виявлення регіональних особливостей розвитку туризму, визначенні його ролі у формуванні конкурентоспроможного туристичного продукту місцевого і регіонального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження децентралізаційних процесів та їх вплив на різні галузі економіки, зокрема й на індустрію туризму, знайшло своє відображення у багатьох

працях закордонних учених. Так, модель розвитку туризму децентралізованої туристичної мережі в умовах скоординованої діяльності усіх зацікавлених сторін задля реалізації ефективної туристичної політики, вивчають науковці з Великої Британії Albert N. Kimbu та Michael Z. Ngoasong [16]. Місцевий та регіональний вимір туризму в Середземномор'ї став предметом наукового пошуку вчених Астонського університету. При цьому, акцентується увага на ролі місцевої влади у формуванні фахових компетентностей, просуванні та популяризації професійних знань у туристичному секторі, підготовці кваліфікованих кадрів для відповідної галузі. Важливу роль науковці відводять діяльності щодо надання місцевим та регіональним громадам інформації та інструментів, необхідних для швидкої адаптації до світового туристичного ринку, що швидко змінюється в умовах глобалізації [18]. Цікавим є досвід австралійських науковців Університету Південного Квінсленда у питанні ролі сільських та регіональних громад у мультиплікативному ефекті туризму для економіки регіону. Наріжним каменем у даному аспекті може стати дестинаційний маркетинг, використання соціальних медіа та залучення інвестицій [17].

Чимала увага приділяється аналізу ресурсного потенціалу територій громад і в Україні. У своїй монографії колектив авторів на чолі з О.Ю. Бобровською дослідили проблеми сталого розвитку територій в умовах децентралізації влади і модернізації місцевого самоврядування за рахунок зміцнення потенціалу розвитку системних складових регіонів шляхом покращення використання наявних ресурсів, надбання і розвитку нових [12]. Теоретичні та практичні аспекти формування ресурсного потенціалу ОТГ, основні елементи територіального маркетингу та кращі практики застосування маркетингового механізму об'єднаними територіальними громадами висвітлено у навчальному посібнику Г.А. Борщ, В.М. Вакуленко, Н.М. Гринчук, Ю.Ф. Дехтяренко, О.С. Ігнатенка, В.С. Куйбиди, А.Ф. Ткачука, В.В. Юзефович [2].

Методичні підходи до оцінки ефективності використання ресурсів об'єднаних територіальних громад як засобу забезпечення ефективності розвитку громади розглядають М.В. Місюк та Б.Б. Бец [10]. М.А. Горшков досліджує особливості формування системи методів та механізмів управління ресурсним потенціалом територіальної громади [5].

Ряд вчених здійснюють дослідження потенціалу громад Волинської області (Л.М. Черчик, Л.О. Маковецька, І.В. Єрко, Л.Т. Чижевська, З.К. Карпюк, Н.В. Мельник, А.В. Мельник, Р.С. Качаровський, О.В. Антипюк тощо) [7-8; 11; 14-15], проте новоутворені ОТГ, зокрема Головинська, все ще вивчені недостатньо, тому дослідження має практичне значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Волинській області за п'ять останніх років вдалося сформувати 54 громади. Серед них і Головинська ОТГ, що була утворена 29 жовтня 2017 р. на базі трьох рад: Головинської селищної, Заболоттвської та Нудиженьської сільських. Площа громади тоді становила 223,53 км². Кількість населення станом на

01.01.2018 р. – 6152 ос., з них міське – 2997 ос. (48,7 %), сільське – 3155 ос. (51,3 %) Густота населення – 27,5 ос/км². Перспективним планом укрупнення громад, рішенням Кабінету Міністрів України [13] до громади була приєднана Згоранська сільська рада із сс. Гупали, Заболоття, Заозерне, Згорани та Сильне. Нині у її складі чотири сільські ради (старостинські округи), селище міського типу Головне та 13 сіл: Гуменці, Гупали, Заболоття, Заозерне, Згорани, Крушинець, Масловець, Мшанець, Нудиче, Сильне, Скрипиця, Черемошна Воля, Ясне [6-8]. Площа ОТГ складає 317,8 км². Людські ресурси станом 01.01.2021 р. оцінюються у 8 384 особи, з них міське населення – 2 972 (35,4 %) ос., сільське населення – 5 412 (64,6 %) ос. Густота населення становить 26,3 ос/км². Центром громади є смт Головне [3-4; 9].

Домінантним чинником розвитку туристичного сектору є, в першу чергу, природні рекреаційні ресурси. Кліматичні умови і ресурси громади (середньорічна зимова температура -12,0 °С, а літня +14,2 °С, середньорічна кількість опадів 590 мм) оцінюються як сприятливі для здійснення рекреації і туризму впродовж року. Інсоляційний режим сприяє довготривалим прогулянкам і походам. У літні місяці умови на території досліджуваної ОТГ придатні для проведення широкого комплексу кліматолікування.

Основними водними артеріями громади є річки Нережа (довжина – 13 км, площа водозбору – 42,3 км²), Тенетиска (довжина – 21 км, площа водозбору – 222,0 км²), Чесновенка (довжина – 12 км, площа водозбору – 51,8 км²), озера біля с. Згорани – Велике Згоранське, Мале Згоранське, Орхівське та Мошне, загальною площею водного дзеркала 208,9 га. У поліській частині області річки мають невеликий похил 0,27-0,40 м/км. Відсутність порогів та перекатів дає можливість для сплавів на байдарках, занять так званим рекреаційним каякінгом або сплавом. Водні плеса річок та озер придатні для рекреаційного використання, зокрема короткотривалого відпочинку (купання, занять водним туризмом, плавання на човнах, рибальства) та екологічного пізнання природи [11]. Період сприятливий для організації відпочинку обмежується тривалістю у 150 днів. Купальний період (з температурою води близько 20 °С) триває до 80 днів, з середини червня до початку вересня. Коефіцієнт рекреаційної привабливості озер становить 4,1, що є одним із найвищих показників по області. Відтак, доволі перспективним видається створення рекреаційних зон короточасного відпочинку на берегах водних плес.

Орографічні туристичні ресурси громади придатні для розвитку спортивно-оздоровчих видів туризму, на кшталт, пішохідного, лижного, велотуризму тощо.

Розвиток санаторно-курортного господарства обмежується відсутністю бальнеологічних ресурсів. Альтернативу можуть скласти хіба що кліматичні курорти, а також баз відпочинку, пансіонати, які б функціонували на основі використання лісових рекреаційних ресурсів.

Лісові ресурси громади знаходяться на території Головинського лісництва ДП «Любомльське ЛГ». Переважна частина лісів понад 63 % становлять

хвойні породи, зокрема сосна звичайна *Pinus sylvestris* з домішками берези повислої *Betula pendula* (9,3 %) та дуба звичайного *Quercus robur* (8 %), що є вагомим у рекреаційному відношенні. Флористичні ресурси – це цінні види різних лікувальних трав та дикорослих ягід. У лісах достатньо чорниці, малини, ожини, лохини тощо. Мисливські угіддя Любомльської районної організації УТМР дають можливість полювати на зайця-русака, козулю, кабана, білку, лисицю, тощо [4; 9; 15].

Потужним стимулом для розвитку екологічних різновидів туризму є об'єкти ПЗФ. На території громади розміщуються 11 об'єктів загальною площею 817,8 га, зокрема два ландшафтні заказники загаль-

нодержавного значення («Згоранські озера» (705,6 га) та «Мошне» (73,3 га) та дев'ять об'єктів місцевого значення – два лісові заказники: «Підсвиння» (21,0 га) та «Ялиник» (5,7 га) три ботанічні заказники та чотири гідрологічні пам'ятки природи (табл. 1). Площа ПЗФ державного значення становить 778,9 га (95,2 %), місцевого – 38,9 га (4,8 %). Коефіцієнт заповідності території складає 0,25 %, щільність об'єктів ПЗФ – 0,03 об'єкта/100 км². Тільки два ландшафтні заказники загальнодержавного значення («Згоранські озера» та «Мошне») мають площу, яка перевищує 50,0 га, що свідчить про невисокі якісні характеристики досліджуваної території [4; 7; 9; 15].

Таблиця 1

Об'єкти природно-заповідного фонду Головинської селищної ОТГ [9]

Назва об'єкта	Місцезнаходження	Площа, га	Нормативний документ, орган, що утворив та дата створення
Загальнодержавного значення			
Ландшафтний заказник			
«Згоранські озера»	біля с. Згорани в межах Гупалівського лісництва ДП «Прибузьке ЛГ»	705,6	Указ Президента України від 09.12.1998, № 1341/98.
«Мошне»	Крушинецьке лісництво ДП «Прибузьке ЛГ»	73,3	Указ Президента України від 10.12.1994, № 750/94.
Місцевого значення			
Лісовий заказник			
«Підсвиння»	Чорнопільське лісництво ДП «Любомльське ЛГ»	21,0	Рішення Волинської обласної ради від 20.12.1993, № 16/6
Ботанічний заказник			
«Ялиник»	Головнянське лісництво, ДП «Любомльське ЛГ»	5,7	Рішення виконавчого комітету Волинської обласної ради народних депутатів від 04.10.1985, № 301.
Ботанічні пам'ятки природи			
«Дуб Волиняка»	с. Нудиже	0,01	Рішення Волинської обласної ради народних депутатів від 04.11.2011, № 7/21
«Дуб звичайний – велетенський»	Крушинецьке лісництво ДП «Прибузьке ЛГ»	0,01	Рішення облвиконкому від 11.07.1972, № 255
«Урочище Ялиник»	Головнянське лісництво, ДП «Любомльське ЛГ»	12,0	Рішення Волинської обласної ради депутатів трудящих від 20.12.1993, № 16/6
Гідрологічні пам'ятки природи			
«Джерело Польова криниця»	с. Нудиже	0,03	Рішення облвиконкому від 26.09.1977, № 468-р
«Джерело Попова криниця»	смт Головне	0,1	Рішення облвиконкому від 26.09.1977, № 468-р
«Джерело Трактова криниця»	с. Нудиже	0,03	Рішення облвиконкому від 26.09.1977, № 468-р
«Джерело Чайка»	смт Головне	0,02	Рішення облвиконкому від 26.09.1977, № 468-р

У ландшафтних заказниках загальнодержавного значення під охороною перебувають озера карстового походження: Велике Згоранське (148,5 га), Мале Згоранське (28,5 га), Орхівське (6,9 га), Хмільники (6,1 га), Лісне (6,5 га), які оточені болотами і лісовими масивами із сосни звичайної *Pinus sylvestris* та вільхи чорної *Alnus glutinosa*. Озеро Мошне оточене,

вкритою мохом трясовиною та суцільною стіною соснових лісів, віком близько 160 років і березово-осиковими насадженнями.

У лісовому заказнику «Підсвиння» охороняється високобонітетний сосновий бір, віком понад 90 років, із повнотою насаджень 0,7, що використовується для збору високоякісного насіння. На тери-

торії ботанічного заказника «Ялиник» під охороною знаходиться високобонітетна ділянка ялинового лісу *Picea etabietii* з домінантним видом ялини європейської *Picea abies* природного походження, віком 80 років, із повнотою насаджень 0,7. У межах ботанічних пам'яток природи збереженню підлягають дуб черешчатий *Quercus robur* заввишки 30,0 м («Дуб Волиняка»), дуб звичайний *Quercus robur* віком близько 400 років («Дуб звичайний – велетень») та сосна звичайна *Pinussylvestris*, віком понад 90 років, із повнотою 0,7 («Урочище Ялиник») [4; 7; 9].

За даними Управління культури з питань релігії та національностей Волинської ОДА історико-культурна спадщина досліджуваної громади налічує чотири пам'ятки історії і культури – пам'ятники землякам (дві у смт. Головне, по одній у сс. Згорани та Черемозна Воля), три пам'ятки архітектури та містобудування (Дмитрівська церква (дер.), 1674 р. у с. Згорани; Троїцька церква (мур.) 1841 р. у смт. Головно; Хрестовоздвиженська церква (дер.) 1868 р. у с. Нудиже), дві пам'ятки археології (могильники Головне-I та Головне-II, датовані IV ст. до н.е. у смт. Головне). Візитівкою громади є народні промисли, зокрема, столярство (сmt Головне та с. Скрипиця) [1; 9; 15]. Наявний історико-культурний потенціал дає можливість говорити про перспективність туристичних пізнавальних маршрутів регіонального значення, які б репрезентували етнографічний колорит поліського краю. У результаті дослідження було встановлено, що у межах ОТГ відсутній туристичний продукт даного спрямування.

Вагому роль у ресурсному потенціалі громади відіграє туристична інфраструктура. Заклади розмі-

щення представлені готельно-ресторанним комплексом, агросадобою та дитячим протитуберкульозним санаторієм «Згорани» у с. Згорани. Відтак, коефіцієнт забезпеченості закладами даного типу становить 0,9 од./км², що у два рази менше за середній показник по області. Ресторанне господарство включає 10 закладів (ресторан у смт Головне, три кафе, п'ять барів та їдальня). Територія громади належить до районів Волинської області з середнім рівнем забезпеченості закладами даного типу (забезпеченість 0,032 од./км²). Коефіцієнти забезпеченості закладами торгівлі та побутового обслуговування є найвищими – 10,1 од./км² та 5,9 од./км² відповідно. На території громади функціонує 11 закладів розваг (шість будинків культури та клубів, п'ять бібліотек). Коефіцієнт забезпеченості ними становить 3,5 од./км², і цей показник у два рази менший за аналогічний по області.

Транспортна мережа ОТГ має розгалужену сітку автодоріг. Через територію громади проходять автошляхи територіального Т-03-08 (Любомль–Дубечне–Здомишель–Ратне–Камінь–Каширський–Любешів–Р-14) значення. Дорогами місцевого значення за матеріалами Служби автомобільних доріг у Волинській області є: обласна О 031698 та районні С 031004, С 031013, С 031017, С 031611 [4; 8]. Стан дорожнього покриття потребує покращення та приведення у відповідність із стандартами. Найближча залізнична станція розташована у м. Любомль [9; 15].

Задля комплексної оцінки проблем та перспектив використання туристично-рекреаційного потенціалу досліджуваної ОТГ Волинської області у туристичному секторі на основі системного підходу нами був розроблений SWOT-аналіз (табл. 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз туристично-рекреаційного потенціалу Головненської ОТГ Волинської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
Вигідне ЕГП. Волинь – єдиний регіон України, що має кордон з країнами Європейського та Митного союзів	Відсутність бальнеологічних ресурсів
Комфортні для рекреації кліматичні умови. Умови придатні для проведення широкого комплексу кліматолікування та різного роду рекреаційних занять	Невисокі якісні характеристики ПЗФ
Наявність природних умов для розвитку пішохідного, водного, лижного, велотуризму, сільського зеленого туризму та туризму за інтересами (мисливства, рибальства тощо)	Незадовільний стан автомобільних доріг регіонального та місцевого значення
Розширення мережі природно-заповідного фонду. На території громади розміщуються 11 об'єктів загальною площею 817,8 га, 95,2 % з яких загальнодержавного значення	Високий рівень безробіття. Значна тіньова зайнятість. Відтік висококваліфікованих спеціалістів та творчої молоді через неможливість вирішити низку соціально-економічних питань
Значна територія лісовкритих площ. Переважає хвойних порід дерев сприяє рекреаційній діяльності	Неналежне покриття повноцінним сигналом цифрового телебачення та низька якість каналів зв'язку з доступу до мережі Інтернет в окремих сільських територіях
Унікальна історико-культурна спадщина, наявність осередків народних ремесел, які репрезентують етнографічний колорит поліського краю	Незначне використання природного та культурного потенціалу для розвитку туризму, відсутність комплексного туристичного продукту.

	Недостатня кількість розроблених туристичних маршрутів в межах громади
Розвинена магістральна транспортна та прикордонна інфраструктура із значним транзитним потенціалом	Низький рівень розвитку туристичної інфраструктури. Морально застаріла та фізично зношена матеріально-технічна база об'єктів туристичної та соціальної інфраструктури. Недостатній рівень благоустрою озер і рік для туристичних потреб
Наявність трудових ресурсів та низька (порівняно з країнами ЄС) вартість робочої сили, особливо жіночої	Брак водостічних споруд та каналізацій на значній частині території громади
	Недостатність інформаційного забезпечення для туристів
	Невідповідність якості рекреаційних послуг міжнародним стандартам
Можливості	Загрози
Стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, з акцентом на розвиток жіночого підприємництва, у тому числі туристичного	Нестабільна економічна та політична ситуація
Зростання популярності внутрішнього туризму, збільшення кількості міжнародних туристичних проєктів	Відтік трудових ресурсів. Природне скорочення частки працездатного населення. Висока частка жінок пенсійного віку, які належать до вразливої групи населення
Залучення іноземних партнерів у рамках транскордонної співпраці до інноваційного перепрофілювання економіки регіону з метою інтеграції в ЄС	Напружена екологічна ситуація внаслідок нераціонального використання природних ресурсів
Розширення міжнародних транспортних коридорів по території України	Посилення несприятливих природних явищ та катаклізмів за рахунок зменшення лісистості, деградації ґрунтів, забруднення водних об'єктів, засушення
Популяризація екологічного способу життя, екологічно орієнтованих видів та форм туризму	Обмежене бюджетне фінансування
Використання світового досвіду в дослідженні, організації та управлінні ринку туристично-рекреаційних послуг	Недосконале податкове законодавство
Покращення технології обслуговування рекреантів і туристів	Наявність адміністративних бар'єрів на шляху становлення та розвитку туристично-рекреаційного комплексу (реєстрація, ліцензування, сертифікація, регулювання орендних відносин)
	Відсутність механізмів реалізації державної політики щодо підтримки туристичного бізнесу
	Складність інвестиційного клімату

Аналізуючи туристично-рекреаційні можливості громади, необхідно відмітити наявність ряду проблемних питань: незначна кількість засобів розміщення (слід розбудовувати готельне господарство: готелі, міні-мотелі, агросадиби, кемпінги тощо), слабка конкурентноспроможність ресторанного господарства (заклади потребують ребрендингу, особливо в частині матеріально-технічної бази, а також оновлення переліку страв у меню) низька ефективність об'єктів сфери розваг (необхідність використання глобальної мережі Інтернет та будівництво спортивно-розважальних закладів), відсутність залізничного сполучення, невідповідність у сільській місцевості дорожнього покриття автомобільних доріг європейським вимогам, відсутність інфраструктурного облаштування та інформаційного забезпечення привабливих для відвідування туристами об'єктів історико-

культурної спадщини та природно-заповідного фонду, не розвинений на достатньому рівні сільський туризм.

Всі ці проблеми можливо виправити при розробці та виконанні детальних заходів їх усунення, включених у Стратегічний план розвитку громади:

- 1) пошук джерел фінансування галузі («бюджету розвитку», грантові програми, міжнародні інвестиції, залучення коштів місцевого населення);
- 2) створення підприємств, установ та організацій туристично-рекреаційного спрямування;
- 3) проведення модернізації наявних туристичних об'єктів (реконструкція, забезпечення належного стану території, облаштування місць зупинок для туристів тощо);
- 4) розробка детальних туристичних маршрутів, із залученням наявних туристичних об'єктів;

5) реконструкція автошляхів у сільській місцевості згідно міжнародних стандартів;

6) побудова нових закладів розміщення. Альтернативною наявним засобам розміщення можуть стати капсульні готелі, що пропонують дешеві ночівлі туристам, котрі не потребують або не можуть дозволити собі більш дорожчі номери, або ж молодіжні табори, туристичні села, що будуть працювати сезонно і надаватимуть обмежену номенклатуру послуг, використовуючи некапітальні будівлі або пристосовані для цього приміщення;

7) залучення місцевого населення до створення сільських садів та популяризації сільського зеленого туризму;

8) ребрендинг наявних та відкриття нових закладів розваг, громадського харчування, побутового обслуговування;

9) посилення рекламно-інформаційної роботи з популяризації об'єктів туризму (прес-тури, інформаційні таблиці-вказівники з QR-кодами, реклама у ЗМІ та на Web-ресурсах тощо).

Висновки. Головніська громада володіє достатніми потенційними можливостями для розвитку

туристично-рекреаційної галузі, що, у свою чергу, у майбутньому забезпечить покращення економічних та соціальних передумов розвитку території ОТГ в сучасних реаліях.

Досліджувана громада має сільськогосподарську спеціалізацію. На її території відсутні великі промислові підприємства, відтак туризм може стати істотним важелем оптимізації галузевої структури регіональної економіки.

Наявний туристично-рекреаційний потенціал за умови державної підтримки та сприяння влади на місцях, в майбутньому стимулюватиме розбудову туристичної інфраструктури, що збільшить частку туризму в економіці регіону. З огляду на прикордонне розташування області, екологічну безпеку території та ряду інших чинників, варто віднести туризм до пріоритетних галузей господарства громади. При цьому, слід врахувати новітні світові тенденції в розвитку галузі, залучати сучасні технології, іноземні інвестиції, міжнародні проекти, що дозволить у порівняно короткий період забезпечити фінансову стабільність та вирішення ряду соціальних проблем регіону.

Список використаних джерел:

1. Атлас історії культури Волинської області / відп. ред. Ф.В. Зузук. – Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 112 с.
2. Борщ Г.А., Вакулєнко В.М., Гринчук Н.М., Дехтяренко Ю.Ф., Ігнатенко О.С., Куйбіда В.С., Ткачук А.Ф., Юзефович В.В. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг: навч. посіб. – Київ, 2017. – 107 с.
3. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.
4. Головніська селищна об'єднана територіальна громада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://golovnenska-gromada.gov.ua/>
5. Горшков М.А. Методи та механізми управління ресурсами територіальної громади / М.А. Горшков // Ефективна економіка. – 2019. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7363>.
6. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII // Відомості ВР України. – 2015. – № 13. – 91 с.
7. Карпюк З.К., Фесюк В.О., Антипюк О.В. Природно-заповідний фонд Волинської області: альбом-каталог. – К.: ТОВ «ОК-ПОЛІГРАФ», 2018. – 136 с.
8. Качаровський Р.С., Чир Н.В., Антипюк О.В., Єрко І.В. Вплив інтеграційних процесів між об'єднаними територіальними громадами Волинської області на розвиток її туристичної галузі / Матер. міжнар наук-практ. конф. «Туризм, географія, краєзнавство: актуальні проблеми теорії і практики»: (м. Тернопіль, 16-17 травн. 2019 р.). – Тернопіль : РВВ Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2019. – С. 50-56.
9. Любомльська районна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lbmadm.gov.ua/>
10. Місюк М.В., Бец Б.Б. Методичний підхід до оцінки ефективності використання ресурсів об'єднаних територіальних громад // Інноваційна економіка. – Тернопіль, 2019. – № 3-4. – С. 100-107.
11. Олійник Я.Б. Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області: монографія / Я.Б. Олійник, І.В. Єрко. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2014. – 164 с.
12. Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення: монографія / О.Ю. Бобровська, Т.А. Крушельницька, М.А. Латинін [та ін.]; за заг. ред. д. держ. упр., проф. О.Ю. Бобровської. – Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. – 362 с.
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження перспективного плану формування територій громад Волинської області» від 12.06.2020 р. № 708-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-volinskoyi-oblasti-708-120620>
14. Черчик Л.М. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку: монографія. Частина 1 / Л.М. Черчик, О.В. Міщенко, І.В. Єрко. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 128 с.

15. Чир Н.В., Качаровський Р.С., Антипюк О.В. Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку туристської інфраструктури Любомльського району Волинської області // *Природа Західного Полісся та прилеглих територій: зб. наук. пр. / за заг.ред. Ф.В. Зузук.* – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2017. – № 14. – С. 88-92.
16. [Albert, N. Kimbu, Michael, Z. Ngoasong](#). Centralised Decentralisation of Tourism Development: a Network Perspective // [Annals of Tourism Research](#), 2013. – Vols. 40. – P. 235-259 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738312001399>
17. How Regional and Rural Communities Can Develop and Grow Tourism. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tilmagroup.com.au/blogtilma/2020/1/30/how-to-grow-tourism-into-regional-towns-and-destinations>
18. Sustainable tourism in the Mediterranean / The Aston Centre for Europe: Aston University. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/sustainable-tourism-mediterranean/sustainable-tourism-mediterranean.pdf>

References:

1. Zuzuk, F.V. (Eds.) (2008). Atlas istorii kultury Volynskoi oblasti [Atlas of the history of culture of the Volyn region]. Lutsk: Red.-vyd. vid. «Vezha», Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
2. Borshch, H.A., Vakulenko, V.M., Hrynychuk, N.M., Dekhtiarenko, Yu.F., Ihnatenko, O.S., Kuibida, V.S., et al (2017). Resursne zabezpechennya obyednanoi terytorialnoi hromady ta yii marketynh [Resource provision of the united territorial community and its marketing]. Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
3. Holovne upravlinnya statystyky u Volynskiy oblasti [Department of Statistics in the Volyn region]. Retrieved from <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Holovnenska selyshchna obyednana terytorialna hromada [Golovnenskaya village united territorial community]. Retrieved from <https://golovnenska-gromada.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Horshkov, M.A. (2019). Metody ta mekhanizmy upravlinnya resursamy terytorialnoi hromady [Methods and mechanisms of resource management of the territorial community]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 10. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7363> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy Pro dobrovilne obyednannya terytorialnykh hromad: pryinyaty 5 lut. 2015 roku № 157-VIII [Law of Ukraine on voluntary association of territorial communities from February 5, 2015, № 157-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 13, 91 p. [in Ukrainian].
7. Karpiuk, Z.K., Fesiuk, V.O., & Antypiuk, O. V. (2018). Pryrodno-zapovidnyi fond Volynskoi oblasti [Nature Reserve Fund of Volyn Region]. Kyiv: TOV «OK–POLIHRAF. [in Ukrainian].
8. Kacharovskiy, R.Ye., Chyr, N.V., Antypiuk, O.V., & Yerko, I.V. (2019). Vplyv integratsiynykh protsesiv mizh obyednanymy terytorialnymy hromadamy Volynskoi oblasti na rozvytok yii turystychnoi haluzi [The impact of integration processes between the united territorial communities of Volyn region on the development of its tourism industry]. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference «Tourism, Geography, Local History, Current Problems of Theory and Practice»*. (pp. 50-56). Ternopil: RVV Ternopilskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V. Hnatiuka [in Ukrainian].
9. Liubomlska rayonna derzhavna administratsiya [Lyuboml District State Administration]. Retrieved from <http://lbmadm.gov.ua/> [in Ukrainian].
10. Misiuk, M.V., & Bets, B.B. (2019). Metodychnyi pidkhid do otsinky efektyvnosti vykorystannya resursiv obyednanykh terytorialnykh hromad [A methodical approach to assessing the efficiency of the use of resources of united territorial communities]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 3-4 [in Ukrainian].
11. Oliinyk, Ya.B., & Yerko, I.V. (2014). Suspilno-geografichne doslidzhennya turystychnoi infrastruktury Volynskoi oblasti [Socio-geographical study of the tourist infrastructure of the Volyn region]. Lutsk: PrAT «Volynska oblasna drukarnya» [in Ukrainian].
12. Bobrovska, O.Yu., Krushelnytska, T.A., Latynin, M.A. et al. (2017). Potentsial rozvytku terytorii: metodolohichni zasady formuvannya i naroshchennia [Development potential of territories: methodological principles of forming and increasing]. O. Yu. Bobrovska (Ed.). Dnipro: DRIDU NADU [in Ukrainian].
13. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennya perspektyvnoho planu formuvannya terytorii hromad Volynskoi oblasti: pryinyaty 12 lyp. 2020 roku № 708-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of a long-term plan for the formation of communities in the Volyn region from July 12 2020, №708-r]. (n.d.). *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-volynskoyi-oblasti-708-120620> [in Ukrainian].
14. Cherchuk, L.M., Mishchenko, O.V., & Yerko, I.V. (2014). Turystychno-rekreatsiyniy kompleks Volynskoi oblasti: peredumovy rozvytku [Tourist and recreational complex of Volyn region: prerequisites for development]. (Vols. 1). Lutsk: Skhidnoevropeiskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
15. Chyr, N.V., Kacharovskiy, R.Ye., & Antypiuk, O.V. (2017). Otsinka suchasnoho stanu ta perspektyv rozvytku turystychnoi infrastruktury Liubomlskoho rayonu Volynskoi oblasti [Assessment of the current state and prospects of the tourist infrastructure development of Lyuboml district of Volyn region]. F.V. Zuzuk (Eds.), *Pryroda Zakhidnoho Polissia ta pryehlykh terytorii – Nature of Western Polissya and adjacent territories*. (Vols. 14), (pp. 88-92). Lutsk: PP Ivaniuk V.P. [in Ukrainian].

16. [Albert, N. Kimbu](#), & [Michael, Z. Ngoasong](#). (2013). Centralised Decentralisation of Tourism Development: a Network Perspective. *Annals of Tourism Research*. (Vols. 40), (pp. 235-259). Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738312001399> [in English].
17. How Regional and Rural Communities Can Develop and Grow Tourism. (2020). Retrieved from <https://www.tilmagroup.com.au/blogtilma/2020/1/30/how-to-grow-tourism-into-regional-towns-and-destinations> [in English].
18. Sustainable tourism in the Mediterranean. (2012). The Aston Centre for Europe : Aston University. Retrieved from <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/sustainable-tourism-mediterranean/sustainable-tourism-mediterranean.pdf> [in English].

Надійшла до редколегії 24.03.2021 р.

About the authors:

Andriy Melnyk – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Tourism, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska str., 15, Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine, avmelnyk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6906-6396>

Nadiia Melnyk – PhD in Geography, Associate Professor of the Department of Tourism, Uzhhorod National University, University str., 14, Uzhhorod, 88000, Ukraine, nadiia.chyr@uzhnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-2077-595X>

Roman Kacharovskiy – Master of Geography, Engineer of the II Category of the Educational Laboratory of Local Lore Atlases of the Department of Physical Geography, Lesya Ukrainka Volyn National University, Volia Ave., 13, Lutsk, 43025, Ukraine, romankacharovsky@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6096-4800>

Iryna Yerko – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Tourism and Hospitality, Lesya Ukrainka Volyn National University, Volia Ave., 13, Lutsk, 43025, Ukraine, IERko@i.ua, <https://orcid.org/0000-0002-5395-7557>

Об авторах:

Андрей Мельник – кандидат географических наук, доцент кафедры туризма, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа, ул. Карпатская, 15, г. Ивано-Франковск, 76000, Украина, avmelnyk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6906-6396>

Надежда Мельник – кандидат географических наук, доцент кафедры туризма, ГВНЗ «Ужгородский национальный университет», ул. Университетская, 14, г. Ужгород, 88000, Украина, nadiia.chyr@uzhnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-2077-595X>

Роман Качаровский – магистр географии, инженер II категории учебной лаборатории краеведческих атласов кафедры физической географии, Волынский национальный университет имени Леси Украинки, пр. Воли, 13, г. Луцк, 43025, Украина, romankacharovsky@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6096-4800>

Ирина Ерко – кандидат географических наук доцент, доцент кафедры туризма и гостиничного хозяйства, Волынский национальный университет имени Леси Украинки, пр. Воли, 13, г. Луцк, 43025, Украина, IERko@i.ua, <https://orcid.org/0000-0002-5395-7557>

УДК 364.24(477.42)+796.5

DOI: 10.26565/2076-1333-2021-30-08

Сергій Уліганець

к. геогр. н., доцент, завідувач кафедри географії України,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
просп. Академіка Глушкова, 2а, м. Київ, 03127, Україна
e-mail: uliganetz@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9960-6752>

Людмила Мельник

к. геогр. н., асистент кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Васильківська, 90а, м. Київ, 03022, Україна,
e-mail: lysil@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2932-3773>

Уляна Шинкаренко

студентка 4 курсу географічного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
просп. Академіка Глушкова, 2а, м. Київ, 03127, Україна
e-mail: ulya.shinkarenko11@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7625-1947>

БЕЗБАР'ЄРНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ ФІЗИЧНОЇ РЕКРЕАЦІЇ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ПРИКЛАДІ РОЗРОБЛЕНОГО АКТИВНОГО ТУРУ «ПІДКОРЕННЯ СТИХІЙ»

У статті проаналізовано сучасний стан розвитку безбар'єрного туризму в Житомирському регіоні, а також представлено екскурсійний тур для незрячих людей. Під час дослідження було з'ясовано етапи еволюції поняття «інклюзивного туризму» та його трактування як українськими, так і зарубіжними вченими, а також наведено власне визначення даного напрямку. Основна відмінність була пов'язана з різноманіттям термінів, які можна застосовувати для позначення туризму для людей з інвалідністю. Для України найдоцільнішим варіантом є слово «безбар'єрний», що на відміну від «доступного туризму» не має під собою іншої інтерпретації. Важливим аспектом при створенні туристичного маршруту – це першочергово обрати напрямом, на який буде спрямована основна увага при включенні послуг до туристичного продукту. Відповідно до того, що в Житомирі у 2021 році планують активно розвивати саме спортивну галузь, загалом основна туристична спеціалізація регіону націлена на розвиток активного туризму. Саме спортивний інвалідний туризм було взято за основу серед інших видів.

Розроблений маршрут є першим в області, за рахунок того, що поєднує в собі не звичайну пішу екскурсію, а видозмінену, яка спочатку містить проходження квесту-прогулянки для незрячих із застосуванням смартфона, а потім занять різними видами спорту. За рахунок різноманітних послуг, які входять в тур, для осіб, що ним скористаються, він може слугувати певним засобом реабілітації завдяки соціалізації та організованому активному дозвіллю. У межах Житомирської області та м. Житомира є чудова можливість розвивати даний напрямок і залучати людей з обмеженою мобільністю, оскільки тут знаходиться чимало природних та історико-культурних пам'яток, які можна включати в маршрути. Головне значення даної теми та розробки в її рамках туристичного маршруту для незрячих полягає як у тому, що люди з інвалідністю зможуть знайти односторонній під час туру так і в необхідності створення середовища доступного для всіх громадян, включно з особами з різними формами інвалідності. Нині важливим моментом є соціалізація людей з інвалідністю в туристичне середовище.

Ключові слова: безбар'єрний туризм, доступне середовище, активний відпочинок, люди з обмеженими можливостями, Житомирська область, реабілітація.

Сергей Улиганец, Людмила Мельник, Уляна Шинкаренко. БЕЗБАРЬЕРНЫЙ ТУРИЗМ КАК СРЕДСТВО ФИЗИЧЕСКОЙ РЕКРЕАЦИИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ НА ПРИМЕРЕ РАЗРАБОТАННОГО АКТИВНОГО ТУРА «ПОКОРЕНИЕ СТИХИЙ»

В статье проанализировано современное состояние развития безбарьерного туризма в Житомирском регионе, а также представлен экскурсионный тур для незрячих людей. В ходе исследования были выяснены этапы эволюции понятия «инклюзивного туризма» и его трактовка как украинскими, так и зарубежными учеными, а также приведено собственное определение данного направления. Основное отличие было связано с многообразием терминов, которые можно применять для обозначения туризма для людей с инвалидностью. Для Украины наиболее целесообразным вариантом является слово «безбарьерный», что в отличие от «доступного туризма» не имеет под собой другой интерпретации. Важным аспектом при создании туристического маршрута – это в первую очередь выбрать направление, на которое будет направлено основное внимание при включении услуг в туристский продукт. В соответствии с тем, что в Житомире в 2021 году планируют активно развивать именно спортивную отрасль, в целом основная туристическая специализация региона нацелена на развитие активного туризма. Именно спортивный инвалидный туризм был взят за основу среди других видов.

Разработанный маршрут является первым в области, за счет того, что сочетает в себе не обычную пешую экскурсию, а видоизмененную, которая сначала содержит прохождения квеста-прогулки для незрячих с применением смартфона, а потом занятий различными видами спорта. За счет различных услуг, которые входят в тур, для лиц, которые воспользуются,

он может служить определенным средством реабилитации благодаря социализации и организованному активному досугу. В пределах Житомирской области и г. Житомира есть прекрасная возможность развивать данное направление и привлекать людей с ограниченной мобильностью, поскольку здесь находится немало природных и историко-культурных объектов, которые можно включать в маршруты. Главное значение данной темы и разработки в ее рамках туристического маршрута для незрячих заключается как в том, что люди с инвалидностью смогут найти единомышленников во время тура так и в необходимости создания среды доступного для всех граждан, включая лиц с различными формами инвалидности. Сейчас важным моментом является социализация людей с инвалидностью в туристическую среду.

Ключевые слова: безбарьерный туризм, доступная среда, активный отдых, люди с ограниченными возможностями, Житомирская область, реабилитация.

Serhii Ulyhanets, Liudmyla Melnyk, Ulyana Shynkarenko. BARRIER-FREE TOURISM AS A MEANS OF PHYSICAL RECREATION FOR PERSONS WITH DISABILITIES ON THE EXAMPLE OF THE DEVELOPED ACTIVE TOUR «CONQUERING DISEASES»

This article analyzes the current state of development of barrier-free tourism in the Zhytomyr region, as well as presents a guided tour for blind people. The study clarified the stages of evolution of the concept of «inclusive tourism» and its interpretation by both Ukrainian and foreign scientists, as well as its own definition of this area. The main difference was due to the variety of terms that can be used to describe tourism for people with disabilities. For Ukraine, the most appropriate option is the word «barrier-free», which, unlike «affordable tourism», has no other interpretation. An important aspect when creating a tourist route is to first choose the direction in which the main attention will be paid when including services in the tourist product. According to the fact that in Zhytomyr in 2021 it is planned to actively develop the sports industry and in general the main tourist specialization of the region is aimed at the development of active tourism. It was sports disability tourism that was taken as the basis among other types.

This route is the first in the region, due to the fact that it combines not an ordinary walking tour, but a modified one, which first includes passing a quest-walk for the blind using a smartphone, and then playing various sports. Due to the various services included in the tour, for those who use it, it can serve as a means of rehabilitation through socialization and organized active leisure. Within the Zhytomyr region and the city of Zhytomyr there is a great opportunity to develop this area and attract people with limited mobility, as there are many natural and historical and cultural monuments that can be included in the routes. The main importance of this topic and the development of a tourist route for the blind is that people with disabilities will be able to find like-minded people during the tour and the need to create an environment accessible to all citizens, including people with various disabilities. So, now an important point is the socialization of people with disabilities in the tourist environment.

Keywords: barrier-free tourism, accessible environment, active rest, people with disabilities, Zhytomyr region, rehabilitation.

Постановка проблеми. З огляду на те, що інклюзивний туризм базується не лише на кваліфікованому наданні послуг з боку екскурсіводів, працівників музеїв чи картинних галерей, але важливе значення відіграє доступність середовища у місті. Цей рік в Україні визнаний роком міського туризму, що відповідно має вплинути на покращення міського простору для усіх груп людей. Адаже за результати журналу *Lonely planet* у 2020 році 50% людей з обмеженими можливостями хотіли б подорожувати частіше, якщо б знали про наявність доступного середовища в пункті призначення, 88% маломобільних подорожуючих виїжджають у відпустку кожного року і ще 54% опитаних уникають відвідувати місця, якщо немає інформації про їх доступність. Незважаючи на те, що наразі більшість регіонів України не пристосовані до того, щоб організувати екскурсії в приміщеннях закладів культури, існує альтернатива, яка дає людям з особливими потребами можливість подорожувати. Якщо взяти до уваги особу з особливими потребами в Україні, то її можна охарактеризувати як дещо замкнену в рамках місця свого проживання. Тому важливим у розвитку інклюзивного туризму є один із його напрямків – спортивний інвалідний туризм. Саме він дозволяє поглянути на світ більш ширше, реалізувати себе, відчувати власні сили та подолати певний страх.

Станом на 2020 рік в межах території, де запропонований екскурсійний маршрут, нараховується 111 тис. 770 людей з інвалідністю, що становить 9% від усього населення Житомирської області [17]. У 2018 році за індексом інклюзивного розвитку Україна зайняла 49 місце серед 78 країн, що розвиваються. Таким чином можна зазначити, що у наступні роки місце інклюзивного туризму буде зростати, що під-

верджується як регіональною статистикою, так і відповідним законом ринку: попит породжує пропозицію.

Поставлені завдання вирішувались на основі комплексного методологічного підходу із заснуванням як загальнонаукових, так і спеціальних методів дослідження, а саме: системного аналізу, моніторингу, контент-аналізу, прогнозування, індуктивного та дедуктивного методів. Це тематичне дослідження є підходом до всебічного вивчення явища в контексті його фактичного існування з використанням різноманітних джерел даних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз сучасних публікацій показує, що вивченням можливостей для розвитку інклюзивного туризму в Україні займається невелика частка науковців. Більшість статей з даної теми почали з'являтися декілька років назад, тоді як за кордоном окремі дослідження, присвячені організації дозвілля для людей з обмеженими можливостями, почали висвітлюватися ще у 2006-2009 роках у роботах Darcy, S., Dicksona. Даний напрям досліджували такі відомі вітчизняні вчені, як Бейдик О., Гоманюк М., Гринюк О., Масляк П., Мальська М., Слатвінська Л., Топалова О., Шандор Ф. Було запропоновано визначення туристичних потреб і можливостей людей з обмеженими можливостями в контексті рекреаційно-туристичних уподобань всіх людей, в тому числі тих, хто подорожує з дітьми в колясках і літніх людей. Науковцями розглянуто загальні засади доступного туризму та можливість використання даних для соціальної адаптації людей з обмеженнями можливостями. Зауважимо, що інформація про доступність туризму для людей з обмеженими можливостями українською мовою практично відсутня.

З огляду на тематику даного дослідження можна сказати, що серед напрямків вивчення безбар'єрного туризму в Україні поки що малодослідженим та фрагментарними залишаються: методика організацій екскурсій для окремих груп інвалідів, експертні дослідження з ємкості ринку, місця та ролі держави у розвитку «інклюзивного туризму». Значна частина робіт присвячена розкриттю міжнародних практик з

розвитку «доступного туризму» та можливостей їх імплементації в Україні.

Таким чином, потрібно уточнити зміст і суть цих термінів (табл. 1). Ураховуючи семантичні особливості мови, вищенаведені терміни мають різні смислові відтінки, а тому їх не завжди можна вважати тотожними.

Таблиця 1

Сучасні підходи до визначення поняття безбар'єрний / інклюзивний / доступний туризм

Автор/Джерело	Визначення
Н. Маньшина [12]	Інклюзивний туризм – це процес розвитку, який передбачає доступність туризму для усіх щодо пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристичного показу до різних потреб усіх людей, зокрема інвалідів, літніх осіб, їхніх опікунів та членів сімей, людей із тимчасово обмеженими можливостями, сімей із маленькими дітьми.
С. Євсєєв [16]	Адаптивний туризм – туризм для інвалідів та осіб із відхиленнями у стані здоров'я, новий вид адаптивної рухової реакції, фізичної реабілітації, оздоровлення і соціальної інтеграції зазначеної категорії людей.
О. Топалова [19]	Адаптивний туризм» – це відносно новий вид туристичної діяльності, розрахований на людей з обмеженими фізичними можливостями, який є видом адаптивної рухової рекреації та сприяє фізичній реабілітації, оздоровленню та соціальній інтеграції особливої соціальної категорії населення.
Leidner, R. (2008) [9]	Доступний для всіх туризм – це не створення окремих послуг для людей з обмеженими можливостями, він спрямований на повну інтеграцію, а точніше, на включення людей з особливими потребами, зокрема, інвалідів та людей похилого віку, до туристичного сектору.
ESCAP-Takayama 2009 [2]	Під «доступним туризмом» розуміється туризм, який відповідає потребам повного кола споживачів, включаючи людей з інвалідністю, людей похилого віку та сімей, що переживають різні покоління. Це тягне за собою усунення загальних та інституційних бар'єрів у суспільстві та охоплює доступність у фізичному середовищі, транспорті, інформації та зв'язку та інших об'єктах та послугах. Він охоплює туристичні місця загального користування та ті, що перебувають у приватній власності.
Souca Maria Luiza, 2010 [8]	Доступний туризм визначається як спосіб зробити туристичні місця більш доступними для всього населення. Він не просто охоплює людей з обмеженими можливостями, але включає усі групи населення і також осіб з дітьми та людей похилого віку.
Hamk 2011 [7]	Доступний туризм базується на новій ніші ринку туристичної галузі, що стосується мандрівників та людей похилого віку, включаючи основний компонент тривалості життя людини і явище, яке може вплинути на будь-яку особу на будь-якому етапі її життя.
Darcy, S. and Buhalis, 2011 [3]	Доступний туризм – це вид туризму, який дає можливість людям, які мають особливі потреби щодо доступності, функціонувати незалежно, справедливо і гідно, забезпечуючи універсально розроблені туристичні товари, послуги та середовище.
Pagan, 2012 [6]	Доступний туризм-це відстоювання прав людей з різними можливостями насолоджуватися відпочинком та туризмом, що вимагає усунення бар'єрів, які можуть запобігти цьому.
European Network [4]	Доступний туризм – набір послуг та засобів (таких як фізичне середовище, транспорт, інформація, зв'язок), які дозволяють особам з особливими потребами в доступності, постійно чи тимчасово, насолоджуватися відпочинком та дозвілля без особливих бар'єрів або проблем.
Linderova, 2015 [5]	Доступний туризм – це форма туризму, яка передбачає спільний процес між зацікавленими сторонами, що дозволяє людям, які мають потреби щодо доступу, включаючи мобільність, зір, слух та когнітивні аспекти доступу, функціонувати незалежно, справедливо та гідно, забезпечуючи універсально розроблені туристичні товари, послуги та середовище

Taleb Rifai [10]	Доступність є центральним елементом будь-якої відповідальної та сталої туристичної політики. Це є як імператив прав людини, так і виняткова можливість для бізнесу. Перш за все, ми повинні усвідомити, що доступний туризм приносить користь не лише інвалідам чи особливим потребам; це вигідне нам усім.
Join Mov. 2020 [1]	Доступний туризм – це ефективне функціонування зацікавлених сторін в організації та в рамках ширшої туристичної системи для забезпечення можливості подорожей людям, які потребують доступу, гарантуючи доступність усієї мандрівки до місця призначення та з місця призначення разом із їх досвідом.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз безбар'єрного туризму як перспективного сегменту туристичного ринку та залучення осіб з інвалідністю до активного відпочинку на базі розробленого екскурсійного туру.

Виклад основного матеріалу дослідження. На цей час не існує конкретного бачення у тому, що являє собою поняття «інклюзії» у сфері туризму. Оскільки зараз використовується багато позначень терміну «інклюзивний туризм» та його напрямків. У спеціалізованій літературі закордонних дослідників частіше зустрічається категорія «accessible tourism for all» (доступний туризм для всіх), а також ряд інших варіацій, наприклад, «tourism for all (туризм для всіх)», «universal tourism» (універсальний туризм), «barrier-free tourism» (безбар'єрний туризм) [13]. У вітчизняних публікаціях кількість термінології в цьому напрямку є дуже широкою, проте деякі з понять є застарілими і нині вже не вживаються в зарубіжних статтях. До таких можна віднести терміни «інвалідний туризм», «туризм для глухих», «туризм для сліпих», «подорож для інвалідів», які були скоріше рудиментами часів СРСР і використання їх у сучасному світі не відповідає реальності. Тому, порівнюючи різні визначення у XXI ст., все ж таки найбільш доцільно використовувати термін «інклюзивний туризм» (англ.inclusive tourism). Хоча варто зазначити, що часто у друкованій літературі зустрічається поняття «доступний туризм», чому ж тоді воно відходить на другий план? Якщо розглядати дане питання на прикладі українського середовища, то представлене визначення може сприйматися не з погляду категорії «досяжності» для людей з обмеженими можливостями, а з точки зору дешевизни туру його вигідності. Наразі в Україні слово «інклюзія» можна зустріти у сфері освіти, мистецтва та спорту, тому вибір даного терміну є для нашої країни найбільш вдалим та зрозумілим.

Відповідно кожен автор чи туристична організація пропонує власне визначення «інклюзивного туризму». Зокрема ЮНВТО дає пояснення: «інклюзивний туризм – це форма туризму, яка охоплює процес співпраці між різними учасниками сфери туризму, які дозволяють людям з особливими потребами в доступності, включаючи мобільну, візуальну, слухову та когнітивну складові доступності, функціонувати незалежно, на рівних умовах, з відчуттям власної гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг та середовища» [11]. Загалом, більшість характеристик терміну «доступного туризму» мають спільні риси і дають зрозуміти, що це вид туризму, який дає рівні права людям на участь у культурному відпочинку житті та дозвіллі.

Отже, спираючись на представлені дефініції безбар'єрного туризму, на нашу думку, його можна охарактеризувати наступним чином: це можливість використання туристичних послуг усіма без винятку членами суспільства, з урахуванням їх особливостей та уподобань, як з боку туристичних компаній, так і з боку місцевої влади, що має працювати над створенням відповідної доступної громадської комунікації та адаптованого фізичного середовища.

З огляду на те, що запропонований екскурсійний маршрут в межах даної публікації розроблений для слабозорих та незрячих людей, одним із основних моментів є розгляд історії створення та розвитку писемності для незрячих. Відповідно цей період став ключовим і для культурних сфер туристичної діяльності, адже у процесі опанування грамотності люди з проблемами зору прагнули пізнавати зовнішній світ і як результат почали відвідувати виставки, ярмарки та різні заходи, що проводилися у місті. До XVIII ст. світ не знав навчальних закладів для сліпих. Першою людиною, яка почала навчати незрячих людей, був Валентин Гаюї, перекладач короля у Франції [15]. У 1817 році він опублікував тези з надання освітніх послуг людям із порушеннями зору. Серед семи його знаменитих ідей можна виділити першу, в якій він говорить про те, що усіх сліпих треба залучити до якогось виду діяльності і загалом давати їм можливість працювати аби позбавити незрячих від тяжкого і небезпечного часу ледарства. Сьомий тезис містить думку про те, що активність слабозорих треба приводити усім, хто схильний до лінощів. Інклюзія передбачає не просто залучення людей до участі у певному виді зайнятості. Інклюзія – це взаємодія з людьми із інвалідністю у представниками інших соціальних груп. З метою досягнення спільних цілей на основі використання сильних сторін одне одного.

Таким чином, можна зазначити, що таке явище як «туризм» пройшло усі еволюційні стадії по відношенню до туристів з інвалідністю [14]. Якщо спочатку у розвитку безбар'єрного туризму були «винятки», коли вважалося, що люди з обмеженими можливостями постійно перебувають у замкненому приміщенні і із спілкування у них є лише близькі знайомі. Далі була «сегрегація», коли туризм для більшості обмежувався лиш санаторіями та реабілітаційними центрами. Проте з часом, розвитком суспільства та зміною відношення до людей з інвалідністю, останні почали і самі змінюватися. Нині люди з особливими потребами не мають бажання знаходитися у чирьох стінах, нудьгувати своїм життям. Багато хто з маломобільної категорії людей уже не сидять на місці, а активно подорожують самі чи у групах. Відповідно наступним кроком стало створення спеціаль-

них екскурсій, перш за все до музеїв, а далі пішохідних та інших. Тому зараз можна прослідкувати тенденцію до зростання активного способу відпочинку не лише серед здорових людей та молоді, але й серед осіб з інвалідністю.

Для України розвиток інклюзивного туризму має бути одним із пріоритетних напрямків. Хоча у нашій країні не існує точної статистики по кількості незрячих людей, яку мали б надавати Міністерство

охорони здоров'я або Міністерство соціальної політики, однак за неофіційними джерелами таких осіб налічується 300 тисяч, з яких близько 40 тисяч – повністю сліпі. Аналізуючи ситуацію в країні, можна зробити прогноз, що протягом наступних років буде спостерігатися тенденція до зростання кількості осіб із проблемами здоров'я, що можна побачити на теперішньому поколінні дітей [17] (рис. 1).

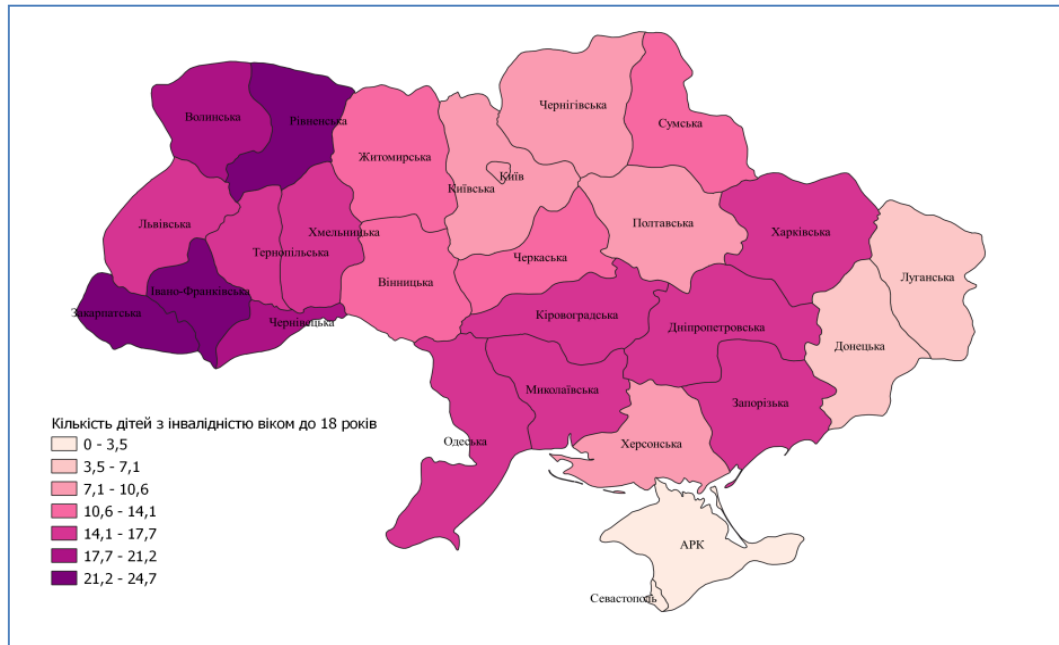

Рис. 1. Регіональний розподіл дітей віком до 18 років з хворобою ока та його додаткового апарату у 2019 році (на 100 тис. осіб) (складено авторами)

З даної картосхеми можна побачити, лідерами за кількістю хворих серед дітей виступають Закарпатська, Івано-Франківська та Рівненська області. Отже, для цих областей розвиток туризму та створення доступного середовища для осіб з інвалідністю має бути пріоритетним завданням на подальші роки.

Цільова аудиторія «інклюзивного туризму» досить широка. Крім людей з інвалідністю та похилого віку, до неї відносять батьків, які подорожують з маленькими дітьми, туристів з великим багажем, людей нестандартних розмірів (росту, ваги і т.ін.), людей, що не володіють мовою країни, де відпочивають, а також сюди періодично відносять вагітних жінок, осіб з проблемами харчової поведінки (алергія, непереносимість продуктів) [18]. Таким чином, для України розвиток інклюзивного туризму є необхідним, оскільки станом на 2020 рік в державі налічується 2 млн. 703 тис. осіб з інвалідністю, що складає 6% від усього населення [17] (рис. 2).

На даній картосхемі чітко видно, що Україна має високий показник кількості осіб з інвалідністю, що змінюється від 1600 до 11 000 тис. осіб на 100 000 тис. жителів. Найбільша кількість зафіксована в Хмельницькій, Черкаській, Житомирській, Чернігівській, Львівській та Закарпатській областях. Згідно даним результатам можна зазначити, що тенденція до зростання людей з особливими потребами буде збільшуватися, що характерно не лише для Украї-

ни, але й для решти європейських країн. І хоча наша країна мала не надто високі значення впродовж останніх років, але з огляду на нинішню ситуацію – військові дії на Сході, техногенні та екологічні катастрофи – ситуація змінюється і варто впроваджувати більше програм, націлених на допомогу людям з проблемами здоров'я.

Представлений екскурсійний тур «Підкорення стихій» має на меті перш за все залучити людей з обмеженими можливостями до різних видів занять, які недоступні їм у звичайному повсякденному житті (рис. 3). Даний маршрут створений для людей, які мають проблеми із зором, його часткову або повну втрату, а також для постраждалих внаслідок військових дій на Сході України. З огляду на назву даного туру можна зрозуміти, що основна ідея – це «підкорення» групою туристів 4 основних елементів природи, якими в турі виступають наступні місця:

- м. Житомир: проходження квест-прогулянки людьми з проблемами зору;
- м. Житомир: відвідування авіаклубу «Авіактик»;
- с. Дениші: сплав по р. Тетерів на байдарках;
- с. Дениші: заняття на скелях: скелелазіння, дюльфер, жумар;
- м. Коростень: військово-історичний комплекс «Скеля».

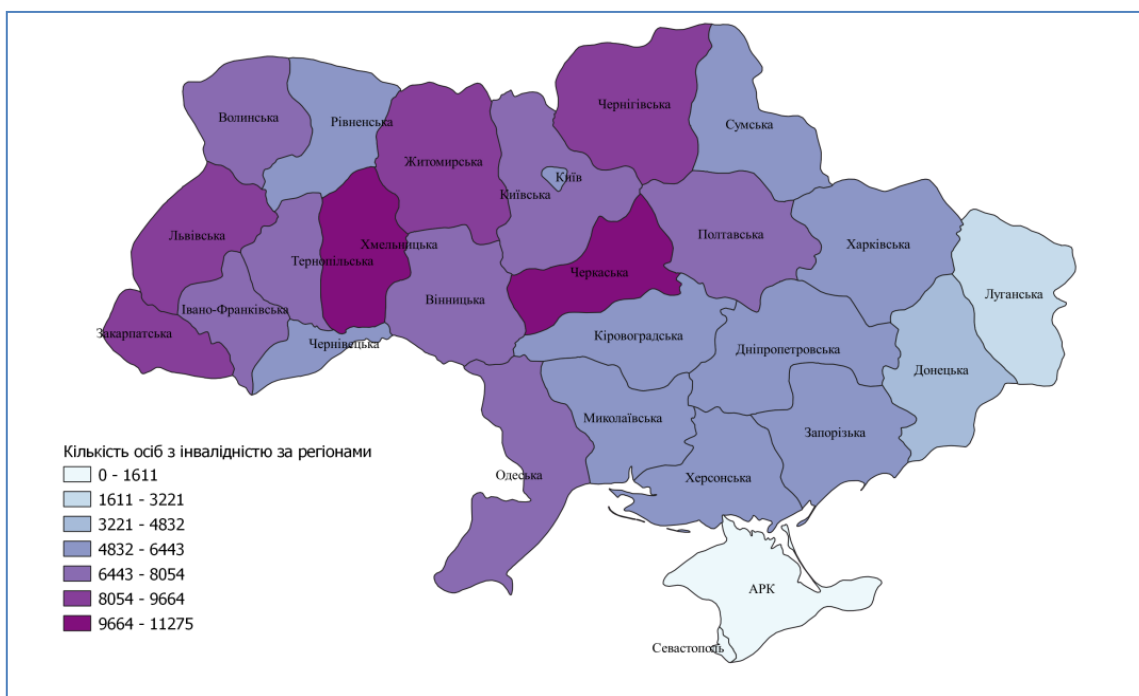

Рис. 2. Регіональні відмінності у розподілі кількості осіб з обмеженими можливостями станом на 01.01.2020 р. (на 100 тис. осіб) (складено авторами)

Рис. 3. Картосхема території проходження квесту-прогулянки [за результатами власного аналізу] створено в програмі AllTrails

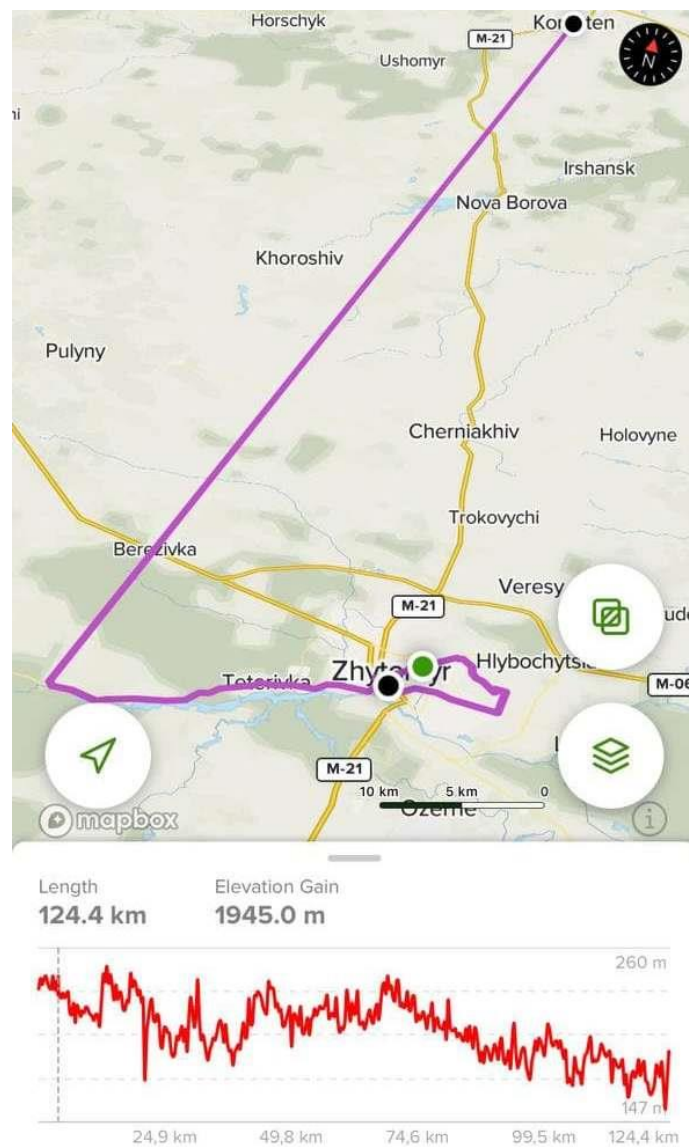

Рис. 4. Схема автобусного туру «Підкорення стихій» по адміністративним пунктам [за результатами власного аналізу] створено в програмі AllTrails

Перевагами активного проходження туру є:

- оздоровчий вплив навколишнього середовища;
- психофізична активність на природі;
- докорінна зміна довколишньої обстановки;
- можливість отримання додаткової соціальної ролі;
- зміни у соціальній ситуації розвитку, розширення кола спілкування;
- ріст життєвого потенціалу-отримання нового досвіду, знань, умінь, професійних навиків і т. п.;
- зниження рівня негативного впливу дефекту чи хвороби на життя.

Даний інклюзивний тур розрахований на 2 дні (1 ніч). Тур включає в себе: транспортні послуги автобуса, розміщення в готелі, харчування, екскурсійне обслуговування по всьому маршруту, медичну страховку.

Варто відзначити, що соціальне значення даного туру полягає у тому, що люди з обмеженими можливостями, з одного боку, звісно можуть замовити собі путівку і їх нібито нічого не штовхає обрати інший

варіант проведення відпустки, наприклад піти до лісу і т. ін. Але з іншого боку, якщо це молоді люди, на яких власне розрахований даний тур, то ми матимемо ситуацію, коли більшість з них все ж таки оберуть тип відпочинку, який буде їм не просто цікавий та приємний. Оскільки для них відчутно важливо бути на рівні разом з іншими учасниками в тих умовах, де більшість залежить від них. Розроблений маршрут не є в прямому сенсі екстремальним, його може подолати людина з проблемами зору та будь-якою фізичною підготовкою. Для такої категорії людей зміна свого середовища перебування є дійсно важливим та корисним досвідом. Як показує практика, організація таких турів йде на користь людям, оскільки спробувавши, наприклад, веслування на байдарці, чимало учасників походу не відчувають якогось дискомфорту чи важкості від виконання даного заняття. Для людей участь в такому турі може стати поштовхом для заняття спортом у майбутньому, а також способом реалізації себе в тих видах діяльності, які вони вважали недоступними для себе.

Організація даного туру не потребує залучення

якихось складних ресурсів чи особливого фінансування з боку місцевих органів. Навпаки, при впровадженні запропонованого автобусного туру туристична компанія чи організація зможе отримати більше постійних клієнтів, що надалі дозволить їй організувати більше маршрутів не лише сезонних, але й цілорічних. За таких умов люди, які беруть участь в різних турах, будуть знайомі між собою і це дозволить згрупувати їх і розробляти, наприклад, спелеотури в печери та багатоденні виїзди до інших регіонів. Організація такого туру не означає, що люди в ньому будуть якимось чином «вирвані» з соціуму, навпаки, ця подорож передбачає комбінування людей, які мають певні вади та здорових осіб. Таким чином, молоді люди з проблемами зору зможуть взяти в такий тур своїх друзів або рідних. Люди, які оберуть для свого weekend даний тур, матимуть для себе чимало переваг, зокрема більшість з них зможе спробувати самостійно долати певні труднощі. Оскільки протягом життя вони можуть відчувати гіперопіку з боку батьків. Під час даної активної подорожі за ними будуть закріплені спеціально навчені люди. Відповідно за таких умов буде зберігатися баланс

між допомогою та власними силами.

Висновки. У даній роботі було з'ясовано значення безбар'єрного туризму як методу реабілітації осіб з інвалідністю та розглянуто історію взаємодії з людьми із проблемами зору. На сьогоднішній день кожна 18 людина в Україні – це особа з інвалідністю, до того ж більшість з них люди молодого віку. Відповідно у результаті дослідження основний акцент було спрямовано на явище інклюзії не з точки зору фізичної доступності, а з точки зору соціальних можливостей. Звісно, що явище туризму та інклюзії є взаємопов'язаними між собою, оскільки основна увага одразу зосереджується на публічних просторах та туристичних об'єктах. Тому представлений тур можна назвати найбільш вдалим з точки зору того, як пристосовані об'єкти в ньому для осіб з особливими потребами. Адже головну вагу тут все таки відіграє кваліфікація працівників, а не пристосованість місця під окрему категорію людей. Нині тема туризму для людей усіх категорій є актуальною та затребуваною. Проте на рівні держави існує мала поінформованість для людей з особливими потребами про місце, куди вони можуть дістатися.

Список використаних джерел:

1. Be Accessible. Join Mov. 2020. Available online: <https://www.belab.co.nz/why-accessibility> (accessed on 4 November 2020).
2. Congress on the Creation of an Inclusive and Accessible Community in Asia and the Pacific https://www.accessibletourism.org/resources/takayama_declaration_top-e-fin_171209.pdf.
3. Darcy, S. and Buhalis, D. (2011). Introduction: from disabled tourists to accessible tourism, *Accessible Tourism: Concepts and Issues*, pp. 1-20.
4. Economic impact and travel patterns of Accessible Tourism in Europe (2014), Brussels. Retrieved from <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/5566/attachments/1/translations/en/renditions/native>.
5. Linderova, I. (2015). Accessible tourism services for disabled visitors in South Bohemia Region. In *Proceedings of the 4th Biannual CER Comparative European Research Conference* (pp. 33-37). London, United Kingdom: CER.
6. Pagan, R. (2012). Time allocation in tourism for people with disabilities. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1514-1537.
7. Qualitative Research. Accessed 13.10 2011 <http://www.elearningcentre.hamk.fi/tko/menettelmat/laadullinen.html>.
8. Souca Maria Luiza, 2010. Accessible Tourism – The Ignored Opportunity, *Annals of Faculty of Economics, University of Oradea, Faculty of Economics*, vol. 1(2), pages 1154-1157, December.
9. Tourism accessible for all in Europe. Ethical: Barrier Free Tourism. Retrieved December 16, 2016, from www.tourism-review.com/fm485/ethical-barrier-free-tourism.pdf.
10. UNWTO Secretary-General. Retrieved from <https://www.unwto.org>.
11. UNWTO, Declaration on the facilitation of tourist travel (A/RES/578(XVIII)) (Astana, Kazakhstan, 2009). / Декларация ЮНВТО о содействии в туристических поездках. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.unwto.org/sites/all/files/docpdf/ares578xviiideclarationfacilitation2009en.pdf>.
12. Анисимова Ю.А. Россия без барьеров: туризм, доступный для всех / О.А. Анисимова, Ю.А. Анисимова // Сервис в России и за рубежом. – 2011. – Т. 25. – № 6. – С. 17-21.
13. Барна Н.В. Инклюзивно-реабилітаційний туризм / Н.В. Барна, А.В. Коротєєва. – Київ, 2020. – 125 с.
14. Бейдик О.О. Адаптивний туризм: передумови та перспективи розвитку, лідери Духу і Волі: навч. посіб. / О.О. Бейдик, О.І. Топалова. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. – 402 с.
15. Бірючков М.В. Валентин Гаюї: до 250-річчя від дня народження // Шкільний вісник 1995. - № 1. – С. 23-45.
16. Евсеев С.П. Технологии физкультурно-спортивной деятельности в адаптивной физической культуре / С.П. Евсеев, О.Э. Аксенова. – М.: Советский спорт, 2007. – 296 с.
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
18. Смирнова Д.Б. Безбар'єрний туризм: основні поняття, перспективи розвитку / Д.Б. Смирнова, Ю.С. Смородина // *World economy, finances and investments: зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конфер.* – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.asconf.com/view_arhiv.php?konf=World%20economy,%20finance.
19. Топалова О.І. Суспільно-географічні передумови та перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні: дис... канд. геогр. наук; спец.: 11.00.02 – економічна та соціальна географія / Олеся Іллівна Топалова – К., 2016. – 175 с.

References:

1. Be Accessible. Join Mov (2020). Retrieved from <https://www.belab.co.nz/why-accessibility> (accessed on 4 November 2020).
2. Congress on the Creation of an Inclusive and Accessible Community in Asia and the Pacific https://www.accessibletourism.org/resources/takayama_declaration_top-e-fin_171209.pdf.
3. Darcy, S., & Buhalis, D. (2011). Introduction: from disabled tourists to accessible tourism, *Accessible Tourism: Concepts and Issues*, pp. 1-20.
4. Economic impact and travel patterns of Accessible Tourism in Europe. (2014), Brussels. Retrieved from <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/5566/attachments/1/translations/en/renditions/native>.
5. Linderova, I. (2015). Accessible tourism services for disabled visitors in South Bohemia Region. *In Proceedings of the 4th Biannual CER Comparative European Research Conference* (pp. 33-37). London, United Kingdom: CER.
6. Pagan, R. (2012). Time allocation in tourism for people with disabilities. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1514-1537.
7. Qualitative Research. Retrieved from <http://www.elearningcentre.hamk.fi/tko/menetelmat/laadullinen.html> (accessed 13.10 2011).
8. Souca Maria Luiza (2010). Accessible Tourism – The Ignored Opportunity. *Annals of Faculty of Economics*. University of Oradea, Faculty of Economics, vol. 1(2), pages 1154-1157.
9. Tourism accessible for all in Europe. Ethical: Barrier Free Tourism. Retrieved December 16, 2016, from www.tourism-review.com/fm485/ethical-barrier-free-tourism.pdf.
10. UNWTO Secretary-General. Retrieved from <https://www.unwto.org>.
11. UNWTO, Declaration on the facilitation of tourist travel (A/RES/578(XVIII)) (Astana, Kazakhstan, 2009). Retrieved from <http://www2.unwto.org/sites/all/files/docpdf/ares578xviiideclarationfacilitation2009en.pdf>.
12. Anikeeva, O.A., & Anisimova, Yu.A. (2011). Rossiya bez barrierov: turizm, dostupnyi dlya vsekh. *Servis v Rossii i za rubezhom*, 25 (6), 17-21 [in Russian].
13. Barna, N.V., & Korotieieva, A.V. (2020). Inklyuzyvno-reabilitatsiynyi turyzm. Kyiv, 125 p. [in Ukrainian].
14. Beidyk, O.O., & Topalova, O.I. (2017). Adaptivnyi turizm: peredumovy ta perspektyvy rozvytku, lidery Dukhu i Voli: navch. posib. Kherson: OLDI-PLIUS, 402 p. [in Ukrainian].
15. Biriuchkov, M.V. (1995). Valentyn Haiui: do 250-richchya vid dnya narodzhennya. *Shkilnyi visnyk*, 1, 23-45 [in Ukrainian].
16. Evseev, S.P., & Aksenova, O.E. (2007). Tekhnologii fizkulturno-sportivnoy deyatel'nosti v adaptivnoy fizicheskoy kulture. M.: Sovetskiy sport, 296 p. [in Russian].
17. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
18. Smyrnova, D.B., & Smorodyna, Yu.S. (2013). Bezbariarnyi turizm: osnovni ponyattya, perspektyvy rozvytku. *World economy, finances and investments: zb. mater. II Mizhnar. nauk.-pr akt. konfer.* Retrieved from http://www.asconf.com/view_arhiv.php?konf=World%20economy,%20finance [in Ukrainian].
19. Topalova, O.I. (2016). Suspilno-geografichni peredumovy ta perspektyvy rozvytku adaptivnoho turizmu v Ukraini. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 13.04.2021 р.

About the authors:

Serhii Ulyhanets – PhD (Geography), Associate Professor, Head of the Department of Geography of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Prospect of Academician Glushkov, 2, Kyiv, 03127, Ukraine, uliganez@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9960-6752>

Liudmyla Melnyk – PhD (Geography), Assistant of the Department of Enterprise Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Vasylykivska Street, 90a, Kyiv, 03127, Ukraine, lysil@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2932-3773>

Ulyana Shynkarenko – Student of the Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Prospect of Academician Glushkov, 2, Kyiv, 03127, Ukraine, ulya.shinkarenko11@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7625-1947>

Об авторах:

Сергей Улиганец – кандидат географических наук, доцент, заведующий кафедрой географии Украины, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, просп. Академика Глушкова, 2а, г. Киев, 03127, Украина, uliganez@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9960-6752>

Людмила Мельник – кандидат географических наук, ассистент кафедры экономики предприятия, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Васильковская, 90а, г. Киев, 03022, Украина, lysil@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2932-3773>

Ульяна Шинкаренко – студентка 4 курса географического факультета, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, просп. Академика Глушкова, 2а, г. Киев, 03127, Украина, ulya.shinkarenko11@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7625-1947>

УДК 911.3:314.3(477)

DOI: 10.26565/2076-1333-2021-30-09

Катерина Сегіда

д. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: kateryna.sehida@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Ганна Карайченцева

студентка кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: annkaraichenceva61098@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3242-1216>

**ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ
(НА ПРИКЛАДІ НАРОДЖУВАНOSTІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ)**

Актуальність демографічних проблем в Україні підсилюється, чому сприяє загострення демографічної кризи. Розглядаючи населення держави як єдину геодемографічну систему, розуміючи ступінь регіональної диференціації рівня народжуваності внаслідок специфічних умов та чинників, визначимо особливості впливу внутрішніх чинників самоорганізації геодемографічної системи, зокрема одного з геодемографічних процесів – народжуваності. Серед внутрішніх чинників зміни рівня народжуваності варто зазначити структурний та повікову інтенсивність народжуваності. В статті на основі аналізу даних офіційної статистики встановлено часові особливості динаміки рівня народжуваності в Україні, виявлено періоди мінімальних (1999-2002, 2018-2020 рр.) і максимальних значень (2011-2012 рр.) для визначення ступеню дії внутрішніх чинників на зміну загального показника. За допомогою методу стандартизації демографічних коефіцієнтів визначено ступінь впливу структури населення та повікової інтенсивності народжень на зміну рівня народжуваності в розрізі регіонів України. За досліджуваній період відбулась як зміна вікової структури, так і зміна повікових показників народжуваності, що і призвело до значного впливу на зміну народжуваності, проте ступінь впливу кожного з наведених факторів для досліджуваних регіонів є різним.

Розглядаючи вплив внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності, зазначимо, що збільшення рівня народжуваності 2002-2012 рр. є результатом, в першу чергу, зміни повікової інтенсивності народжуваності, зокрема збільшення показників у середніх та старших фертильних групах (+40%); зниження рівня народжуваності 2012-2018 рр. – змін у віковій структурі населення, зокрема зменшення чисельності населення у молодших групах фертильного віку (-11,5%). Оцінка впливу внутрішніх чинників за весь період свідчить про негативні зміни структури населення та погавлення репродуктивної поведінки у середніх та старших вікових групах жінок. За допомогою статистичного аналізу визначено місце особливості впливу кожного з внутрішніх факторів, що обумовлюють рівень народжуваності, в розрізі регіонів України, окреслено виявлені структурно-динамічні особливості рівня народжуваності в регіонах України.

Ключові слова: населення, геодемографічна система, геодемографічний процес, народжуваність, регіони України.

Екатерина Сегіда, Анна Карайченцева. ВНУТРЕННИЕ ФАКТОРЫ ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА (НА ПРИМЕРЕ РОЖДАЕМОСТИ В РЕГИОНАХ УКРАИНЫ)

Актуальность демографических проблем в Украине усиливается, чему способствует обострение демографического кризиса. Рассматривая населения государства как единую геодемографическую систему, понимая степень региональной дифференциации уровня рождаемости вследствие специфических условий и факторов, определим особенности влияния факторов самоорганизации геодемографической системы, в частности одного из геодемографических процессов – рождаемости. Среди факторов изменения уровня рождаемости стоит отметить структурный и повозрастную интенсивность рождаемости. В статье на основе анализа данных официальной статистики установлены временные особенности динамики уровня рождаемости в Украине, выявлены периоды минимальных (1999-2002, 2018-2020 гг.) и максимальных значений (2011-2012 гг.) Для определения степени воздействия факторов на изменение общего показателя с помощью метода стандартизации демографических коэффициентов определена степень влияния структуры населения и повозрастной интенсивности рождений на изменение уровня рождаемости в разрезе регионов Украины. За исследуемый период произошло как изменение возрастной структуры, так и изменение повозрастных показателей рождаемости, что и привело к значительному влиянию на изменение рождаемости, однако степень влияния каждого из приведенных факторов для исследуемых регионов различен.

Рассматривая влияние факторов на изменение уровня рождаемости, отметим, что увеличение уровня рождаемости 2002-2012 гг. является результатом, в первую очередь, изменения повозрастной интенсивности рождаемости, в частности увеличение показателей в средних и старших фертильных группах (+ 40%); снижение уровня рождаемости 2012-2018 гг. – изменений в возрастной структуре населения, в частности уменьшение численности населения в младших группах фертильного возраста (-11,5%). Оценка влияния факторов за весь период свидетельствует о негативных изменениях структуры населения и активизации репродуктивного поведения в средних и старших возрастных группах женщин. С помощью статистического анализа определено место особенности влияния каждого из внутренних факторов, обуславливающих уровень рождаемости, в разрезе регионов Украины, очерчены обнаружены структурно-динамические особенности рождаемости в регионах Украины.

Ключевые слова: население, геодемографическая система, геодемографический процесс, рождаемость, регионы Украины.

Kateryna Sehida, Hanna Karaichentseva. INTERNAL FACTORS OF THE GEODEMOGRAPHIC PROCESS (ON THE EXAMPLE OF FERTILITY IN THE REGIONS OF UKRAINE)

The urgency of demographic problems in Ukraine is growing, which contributes to the aggravation of the demographic crisis. Considering the population of the state as a single geodemographic system, understanding the degree of regional differentiation of the birth rate due to specific conditions and factors, determine the characteristics of the internal factors of self-organization of the geodemographic system, including one of the geodemographic processes - birth rate. Among the internal factors of change in the birth rate is the structural and age-related birth rate. The article, based on the analysis of official statistics, establishes the temporal features of the dynamics of the birth rate in Ukraine, identifies the periods of minimum (1999-2002, 2018-2020) and maximum values (2011-2012) to determine the degree of internal factors to change the overall indicator. Using the method of standardization of demographic coefficients, the degree of influence of population structure and age, intensity of births on the change in the birth rate in terms of regions of Ukraine was determined. During the study period there was a change in the age structure and change in age-specific fertility rates, which led to a significant impact on the change in fertility, but the degree of influence of each of these factors for the studied regions is different.

Considering the influence of internal factors on the change in the birth rate, we note that the increase in the birth rate in 2002-2012 is primarily the result of changes in the age-specific birth rate, including an increase in middle and older fertile groups (+ 40%); decrease in the birth rate in 2012-2018 - changes in the age structure of the population, in particular decrease in the population in the younger groups of fertile age (-11.5%). The assessment of the influence of internal factors for the whole period shows negative changes in the population structure and the revival of reproductive behavior in middle and older age groups of women. With the help of statistical analysis the place of peculiarities of influence of each of the internal factors determining the birth rate in the context of the regions of Ukraine is determined, the revealed structural and dynamic features of the birth rate in the regions of Ukraine are outlined.

Keywords: population, geodemographic system, geodemographic process, fertility, regions of Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність демографічних проблем в Україні підсилюється, чому сприяє загострення демографічної кризи. Розгляд населення як геодемографічну систему, що саморозвивається та самоорганізується, а також ідентифікація розвитку геодемографічної системи та геодемографічного процесу як частини суспільно-географічного процесу, зумовлює вивчення окремих аспектів, у тому числі внутрішніх та зовнішніх чинників та ресурсів саморозвитку [9]. Розуміючи геодемографічний процес як закономірну послідовність моментів розвитку геодемографічної системи, яка підпорядкована законам суспільного розвитку та характеризує зміни життєдіяльності територіальних спільностей людей, зумовленими внутрішніми суперечностями [9], науково обґрунтованим є розгляд і виявлення його внутрішніх чинників. Розглядаючи населення держави як єдину геодемографічну систему, розуміючи ступінь регіональної диференціації рівня народжуваності внаслідок специфічних умов та чинників, визначимо особливості впливу внутрішніх чинників самоорганізації геодемографічної системи, зокрема одного з геодемографічних процесів – народжуваності. Серед внутрішніх чинників зміни рівня народжуваності варто зазначити структурний та повікову інтенсивність народжуваності; встановлення ступеню дії кожного з них дозволить оцінити роль різних структурних чинників як у детермінації рівнів народжуваності, так і їх зміни в просторово-часовому вимірі.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Питання визначення чинників, які обумовлюють тенденції перебігу такого геодемографічного процесу, як народжуваність, широко обговорюється у науковій літературі здебільшого фахівцями у галузі соціології, демографії. Так, В.К. Оппенгеймер розкриває сенс теоретичних точок зору, які формують уявлення про роль соціального різноманіття та нерівності у впливі на демографічну поведінку. Автор розглядає такі аспекти, як: теорію референтних груп та аналіз життєвого шляху (на прикладі того, що перехід до народжуваності в Європі був швидше результатом культурних явищ, а не адаптацією до мінливих обмежень економічного розвитку), пояснення

щодо демографічної поведінки Істерліна щодо розміру когорти (розглядається як приклад поєднаної ролі зміни уподобань та зміни економічних обмежень у створенні почуття відносної деривації), а також поєднання ролі соціально-економічних нерівностей та життєвого шляху у впливі на демографічну поведінку (на прикладі змін у відносній економічній депривації протягом циклу розвитку сім'ї в сім'ях середнього та робітничого класу) [1].

Щодо одного з найголовніших аспектів народжуваності, С.Ю. Аксьонова в своїй статті розглянула особливості дітонародження у жінок середнього віку. Авторка зазначає, що не лише біологічний аспект народження дитини відіграє значну роль, а й соціально-психологічний, що базується на можливості не тільки народити здорову дитину, а й виховати її, дати належну освіту, уникнути конфлікту різних поколінь тощо. Основною передумовою пізнього материнства авторка визначає – «..прагнення молодих жінок спочатку здобути освіту, зробити певні кроки у професійній кар'єрі, зайняти прийнятну для себе соціальну позицію, досягти пристойного рівня матеріального добробуту, а вже потім зосередитись на ролі матері» [2]. С.Ю. Аксьонова підкреслює, що частка жінок, яка народжує дітей в середньому віці значно збільшилась в роки економічної кризи, результатом якої намагання «компенсувати роки материнства».

Загальну трансформацію та динаміку народжуваності в Україні досліджував Б.О. Крімер, який зазначив, що характер демографічних процесів не був стабільним та набирав різних обертів в наслідок численних історико-політичних, економічних та суспільних трансформацій. Також, автор зазначав, що особливості скорочення кількості народжених мають характер регіональної трансформації. Також, переключаячись з матеріалами статей С.Ю. Аксьонової автор звертає увагу на зміни народжуваності жінок різного віку через соціальні катастрофи, кризові періоди й глобальні тенденції до зниження народжуваності [5].

Структурні характеристики народжуваності та

демографічні фактори динаміки досліджував І.О. Курило, який розглядав основні ознаки структурних розподілів новонароджених, до яких включав: вік матері, черговість народження, шлюбний стан матері й основні показники відтворення населення (смертність, тривалість життя тощо). Автор у своєму дослідженні виокремлює, що динаміка є нестабільною через зміни у віковій структурі дітонародження (зростання кількості народжених дітей у матерів старшого віку), зростанням показників смертності, уповільнення формування сім'ї та дітонародження, а також через зростання значущості взаємозв'язку між тривалістю життя жінок й середнім віком матері при народженні дитини [6].

У наших попередніх дослідженнях було встановлено внутрішні та зовнішні чинники геодемографічного процесу [9], визначено методичні основи визначення впливу структурних чинників демографічних процесів [10], виявлено загально-державні структурно-динамічні особливості народжуваності [8], окреслено регіональні особливості відтворення населення України [11] тощо.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень за даною проблематикою, відкритими залишаються питання: який вплив на загальний рівень народжуваності мають зміни статеві-вікової структури населення в регіонах України? Який вплив на загальний рівень народжуваності мають зміни повікової інтенсивності народжуваності в регіонах України? Який сумарний вплив внутрішніх чинників, що обумовлюють рівень народжуваності, в розрізі регіонів України? Які просторові моделі структурно-динамічних особливостей народжуваності в регіонах України?

Метою даної публікації є визначення ступеню дії внутрішніх чинників геодемографічного процесу на матеріалах народжуваності в розрізі регіонів України. Реалізація зазначеної дослідницької мети зводиться до виконання наступних **завдань**: на основі аналізу даних офіційної статистики встановити часові особливості динаміки рівня народжуваності в Україні, виявити періоди мінімальних і максимальних значень для визначення ступеню дії внутрішніх чинників на зміну загального показника; за допомогою методу стандартизації демографічних коефіцієнтів визначити ступінь впливу структури населення та повікової інтенсивності народжень на зміну рівня народжуваності в розрізі регіонів України; за допомогою статистичного аналізу визначити місце особливості впливу кожного з внутрішніх факторів, що обумовлюють рівень народжуваності, в розрізі регіонів України, окреслити виявлені структурно-динамічні особливості рівня народжуваності в регіонах України.

Для складання інформаційної бази дослідження були використані статистичні дані та матеріали Державної служби статистики України [3, 4], статистичні щорічники та інформаційні матеріали Територіальних відділів держстату (Головних управлінь статистики в регіонах України), результати власних роз-

рахунків. У роботі вплив внутрішні чинників розвитку геодемографічної системи встановлено за допомогою стандартизації демографічних показників, структурно-динамічного та просторово-статистичного аналізу змін статево-вікової структури населення та повікової інтенсивності народжуваності в Україні та в розрізі її регіонів, що виконано на основі даних офіційної статистики за період 2001-2018 рр. без урахування АР Крим, Луганської та Донецької областей через брак даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Часова диференціація рівня народжуваності в Україні (рис. 1) має в собі відображення дії сукупності чинників різної природи, соціально-економічних і суспільно-політичних змін в українському суспільстві, що і призвело до суттєвих демографічних перетворень. Аналізуючи динаміку рівня народжуваності, має відзначити період його стрімкого зменшення наприкінці минулого століття та період стабільно низького рівня на зламі століть (1999-2002 рр.), період поступового збільшення рівня народжуваності (2003-2007 рр.) та період найвищих показників (2008-2014 рр.), зниження рівня народжуваності (починаючи з 2012 року і дотепер) і майже повторення історичного мінімуму за роки незалежності України (7,8 % у 2020 році). Оскільки із зазначеного періоду можна виділити три піки: низький рівень у 2000-2002 році, найвищий – 2012 р., низький 2018-2020 р., спираючись саме на ці реперні роки, встановимо вплив внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності в Україні та усіх її регіонах.

За допомогою методу стандартизації для встановлення ступеню впливу внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності в Україні, який передбачає прийняття за стандарт вікової структури населення – у першому випадку, та повікових коефіцієнтів народжуваності – у другому [10], спираючись на дані офіційної статистики [3], визначено вплив кожного із цих чинників у розрізі усіх регіонів України за визначені періоди.

Структурно-динамічний аналіз динаміки зміни рівня народжуваності в Україні та її регіонах (таблиця 1) свідчить про значні зрушення, в тмоч числі в розрізі окремих регіонів. Так, розглядаючи динамку за період 2002-2018 рр., для України різниця значень складає +1 %, із визначенням за підперіодами: +3,8 % за період 2002-2012 рр., -2,7 % за період 2012-2018 рр. Розглядаючи вплив внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності, зазначимо, що для першого підперіоду найбільше значення мають чинники зміни повікової інтенсивності народжуваності, зокрема збільшення показників у середніх та старших фертильних групах (+4 %), у другому підперіоді – зміни у віковій структурі населення, зокрема зменшення чисельності населення у молодших групах фертильного віку (-1,15 %). Загалом, розглядаючи весь досліджуваний період, то позитивне значення впливу повікової інтенсивності народжуваності на рівень народжуваності (+2,9 %) мають більший та позитивний вплив, на відміну від змін вікової структури (-0,8 %).

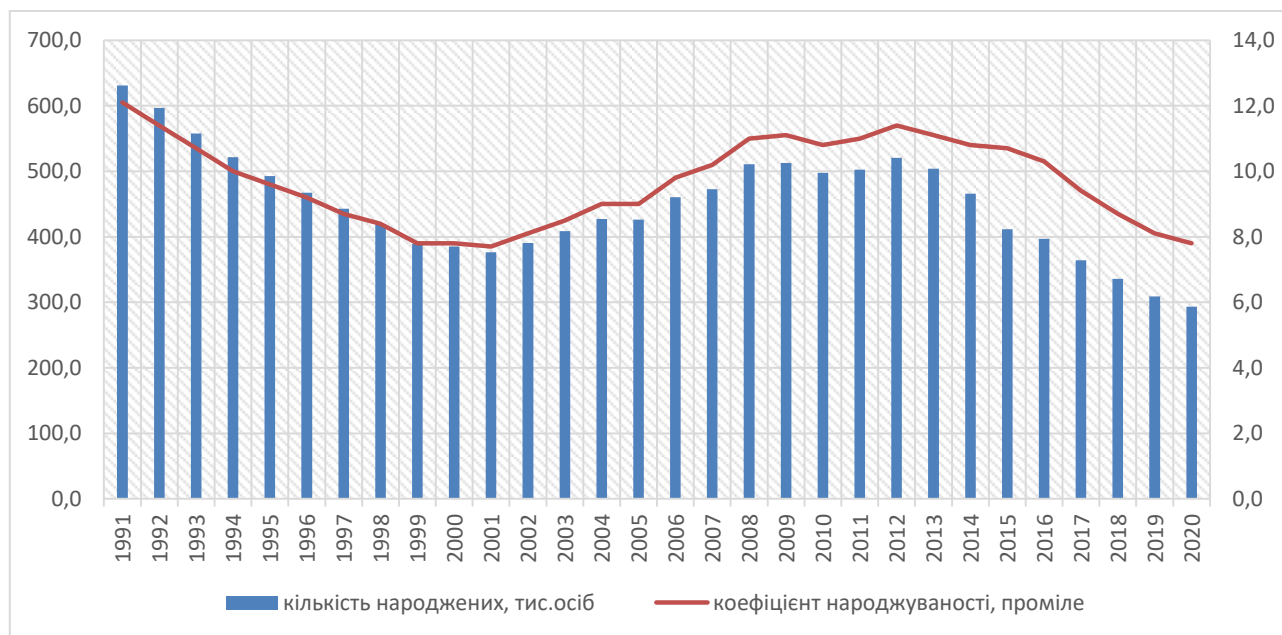

Рис. 1. Динаміка рівня народжуваності в Україні за період 1991-2020 рр. (побудовано за даними [3])

Таблиця 1

Зміни рівня народжуваності в регіонах України та значення внутрішніх чинників
(складено за результатами обчислень)

	Зміна рівня народжуваності, ‰			Значення впливу повікової інтенсивності народжуваності на рівень народжуваності, ‰			Значення впливу структури населення на рівень народжуваності, ‰		
	2002-2012	2012-2018	2002-2018	2002-2012	2012-2018	2002-2018	2002-2012	2012-2018	2002-2018
Україна	3,82	-2,75	1,07	4,04	-0,86	2,94	0,34	-1,15	-0,80
Вінницька	3,12	-3,07	0,05	3,40	-1,82	1,49	0,50	-0,89	-0,50
Волинська	4,01	-3,85	0,16	3,51	-2,58	0,96	0,76	-1,27	-0,59
Дніпропетровська	4,04	-3,37	0,67	4,55	-1,86	2,45	0,14	-1,25	-1,05
Житомирська	3,80	-3,48	0,32	4,21	-2,33	1,74	0,47	-0,80	-0,41
Закарпатська	4,55	-4,08	0,47	4,32	-2,69	1,56	0,30	-1,47	-1,10
Запорізька	3,40	-3,11	0,29	3,81	-1,56	2,04	0,24	-1,20	-0,93
Івано-Франківська	2,94	-3,15	-0,20	2,56	-2,25	0,38	0,60	-0,87	-0,38
Київська	5,02	-3,51	1,51	5,13	-2,99	2,22	0,48	-0,73	-0,40
Кіровоградська	3,49	-3,05	0,44	4,47	-1,55	2,67	0,19	-1,05	-0,89
Львівська	2,97	-2,64	0,33	2,69	-1,79	0,92	0,62	-0,80	-0,26
Миколаївська	3,82	-3,43	0,39	4,32	-1,85	2,26	0,17	-1,26	-1,08
Одеська	4,52	-2,96	1,56	4,68	-1,79	2,78	0,18	-1,14	-0,91
Полтавська	3,21	-2,67	0,54	3,75	-1,28	2,30	0,28	-1,01	-0,77
Рівненська	4,60	-4,28	0,32	4,19	-3,31	0,91	0,62	-1,04	-0,48
Сумська	2,97	-3,10	-0,13	3,59	-1,71	1,66	0,36	-0,98	-0,68
Тернопільська	2,49	-3,13	-0,64	2,49	-1,98	0,46	0,55	-0,89	-0,43
Харківська	3,33	-2,59	0,74	3,60	-1,45	2,01	0,23	-0,99	-0,73
Херсонська	3,50	-2,95	0,55	4,19	-1,40	2,59	0,11	-1,20	-1,08
Хмельницька	2,99	-2,83	0,15	3,37	-1,58	1,73	0,40	-0,91	-0,63
Черкаська	3,32	-2,90	0,42	3,66	-1,60	1,89	0,45	-0,92	-0,52
Чернівецька	3,36	-3,12	0,25	2,99	-2,21	0,75	0,57	-0,93	-0,34
Чернігівська	2,77	-2,64	0,13	3,23	-1,27	1,84	0,64	-0,84	-0,38
м. Київ	4,65	-0,15	4,50	3,52	0,95	4,37	0,40	-1,62	-0,98

Тож, обчислення за умови стандартизації вікової структури дозволили визначити стандартизований загальний коефіцієнт народжуваності, який за період 2002-2012 роки показав різницю між реальним значенням та отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України в цілому 4 %, або 40 %, тобто лише через відмінності у показниках повікової інтенсивності народжуваності (зокрема – за рахунок збільшення останнього) загальний рівень народжуваності в Україні за наведений період по зазначених регіонах мав би збільшитись на 40 %. Серед усіх регіонів України значно більша диференціація (рис. 2, 3): від 24-26 % у Тернопільській, Івано-Франківській та Львівській областях, до 45-51 % у Дніпропетровській, Одеській та Київській областях. Тут маємо відзначити, що ступінь впливу зміни повікових інтенсивностей народжуваності має найбільше значення для населення України в цілому, особливо для високо урбанізованих регіонів. Збільшення рівня народжуваності тут спостерігається в наслідок реалізації відкладених народжень та пізнього материнства. Для західноукраїнських областей показники народжуваності традиційно є вищими, значення зміни повікових інтенсивностей народжуваності є значно нижчими.

Для порівняння чинника впливу повікової інтенсивності народжуваності та чинника вікової структури за стандарт беруться повікові коефіцієнти. За період 2002-2012 рр. різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України складає 0,3 %, або 3,4 %; тобто через відмінності у віковій структурі населення (зокрема, за рахунок збільшення чисельності жінок фертильного віку)

загальний рівень народжуваності за наведений період мав би збільшитись в Україні на 3,4 %. Диференціація серед регіонів України суттєва: від 1-1,8 % у Херсонській, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Кіровоградській областях, до 6-7,5 % у Івано-Франківській, Рівненській, Львівській, Чернігівській, Волинській областях (рис. 2, 3). Таким чином, має місце протилежна тенденція: західні регіони України відчувають збільшення показника народжуваності за рахунок збільшення в структурі населення жінок фертильного віку при традиційно високому рівні народжуваності, відповідно за таких змін, показник зростає. Протилежна ситуація відбувається у Херсонській, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Кіровоградській областях: збільшення когорти жіночого населення репродуктивного віку в значно меншій ступені впливає (1,5 %) на реальний рівень народжуваності, що пояснюється здебільшого демографічною поведінкою населення та сучасними соціально-психологічними установками в суспільстві.

Таким чином, за перший досліджуваний підперіод 2002-2012 рр. найбільші зміни рівня народжуваності спостерігаються Київській, Рівненській, Закарпатській, Одеській областях та місті Києві (рис. 2, 3), зокрема збільшилися на 4,5-5 %. Найменші – у Тернопільській та Чернігівській областях, зокрема збільшилось на 2,5 %. Провідна роль у збільшенні рівня народжуваності належить зміні повікової інтенсивності народжень. За рахунок позитивних змін структури населення підвищення рівня народжуваності спостерігається переважно у західноукраїнських областях.

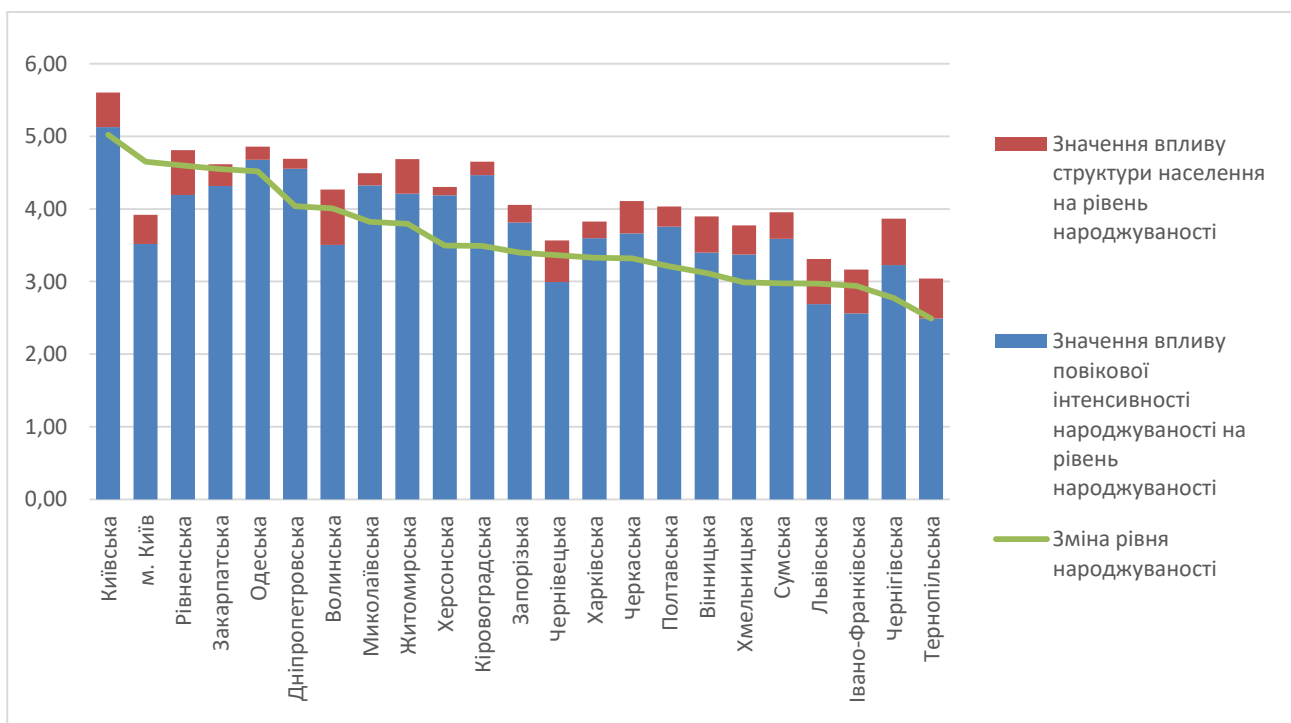

Рис. 2. Зміни рівня народжуваності в регіонах України та значення внутрішніх чинників, 2002-2012 рр. (побудовано за даними [таблиці 1])

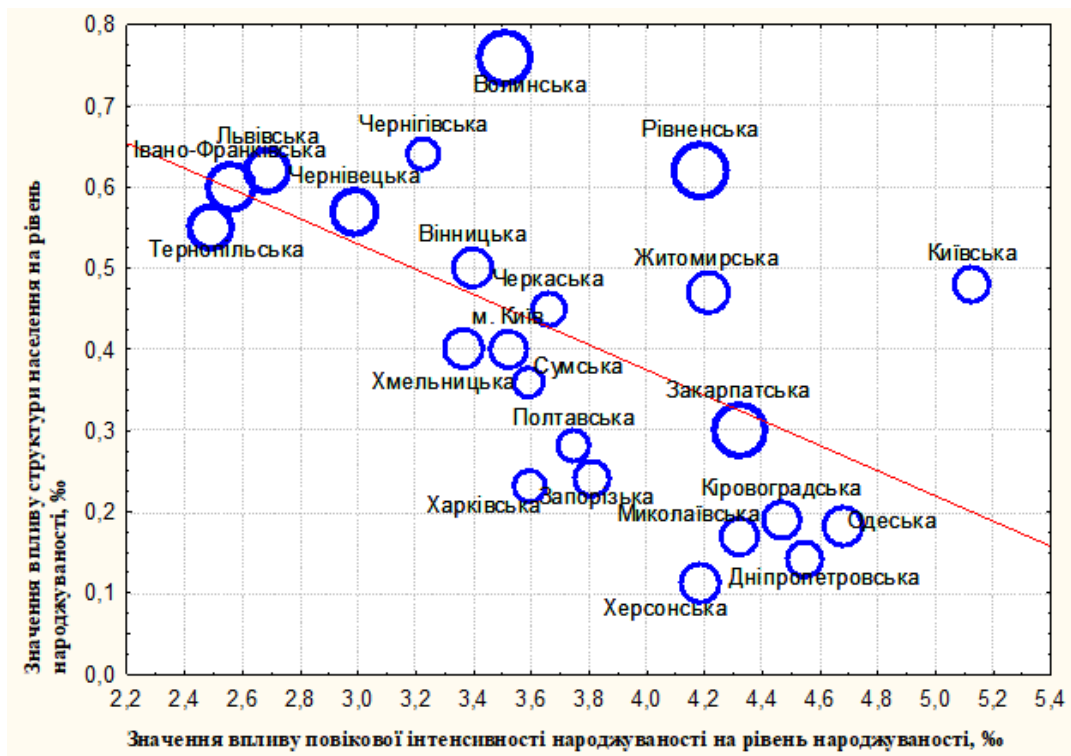

Рис. 3. Розподіл регіонів України з впливом внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності за період 2002-2012 рр. (побудовано за даними [таблиці 1; 3, 4])

Обчислення за умови стандартизації вікової структури населення дозволили визначити стандартизований загальний коефіцієнт народжуваності, який за період 2012-2018 роки виявився нижчим, ніж реальний показник по Україні: різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України в цілому складає -0,8 ‰, або -8,5 ‰, тобто лише через відмінності у показниках повікової інтенсивності народжуваності (зокрема – за рахунок зменшення останнього) загальний рівень народжуваності за наведений період мав би зменшитись на 8,5 ‰. Серед усіх регіонів України (рис. 4, 5) значно більша диференціація: лише столиця має додатне значення впливу повікової інтенсивності народжуваності (+9,5 ‰), в усіх інших регіонах від'ємне значення, що пояснює зменшення рівня народжуваності від 12% (Полтавська та Чернігівська області) до 33% (Рівненська область). Можна говорити про сенсibiliзованість системи до зовнішніх чинників, що відобразилось і на структурних характеристиках. Що до другого показника, то за період 2012-2018 рр. різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України має від'ємне значення та складає 1,1 ‰, або 11,5 ‰. Таким чином, через відмінності у віковій структурі населення (зокрема, за рахунок зменшення чисельності жінок певних груп фертильного віку) загальний рівень народжуваності за період 2012-2018 рр. мав би зменшитись в Україні на 11,5 ‰. Дана негативна тенденція притаманна усім без виключенням регіонам України, диференціація наступна (рис. 4, 5): від 7-8 ‰ у Львівській, Житомирській, Київській областях, до 14,7-16 ‰ у Закарпатській області та місті Києві. Тож, за рахунок зміни у віковій структурі населення, зокрема суттєве

скорочення чисельності у вікових групах 15-29, суттєво мав знизитися й рівень народжуваності.

Таким чином, за другий досліджуваний підперіод 2012-2018 рр. усі регіони України мають негативну тенденцію зміни рівня народжуваності: найменші темпи зменшення рівня народжуваності зафіксовані у столиці (-0,15 ‰), найбільші – у Київській, Волинській, Закарпатській, Рівненській областях, зокрема на 4,5-5 ‰. Роль зміни повікової інтенсивності народжень у зменшенні рівня народжуваності значно менша, проте у більшості регіонів переважаюча.

За весь досліджуваний період 2002-2018 роки за умови стандартизації вікової структури населення, різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України в цілому складає 2,9 ‰, або 29 ‰. Серед усіх регіонів України диференціація наступна (рис. 6, 7): від 4 ‰ у Тернопільській та Івано-Франківській областях, до 25-27 ‰ у Дніпропетровській, Херсонській, Кіровоградській, Одеській областях, 44 ‰ у місті Києві. Тож, ступінь впливу зміни повікових інтенсивностей народжуваності має вагоме значення для населення України, по-різному проявляючись у регіонах. За умови стандартизації повікової інтенсивності народжуваності, за період 2002-2018 рр. різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України має від'ємне значення та складає 0,8 ‰, або 8 ‰. Таким чином, за рахунок зменшення чисельності жінок молодших вікових груп фертильного віку, загальний рівень народжуваності за період 2002-2018 рр. мав би зменшитись в Україні на 8 ‰. Дана негативна тенденція притаманна усім без виключенням регіонам України, диференціація наступна: від 2,5-3,5 ‰ у Львівській та Чернівецькій областях до 10,5-

11 % у Закарпатській, Херсонській, Миколаївській та Дніпропетровській областях (рис. 6, 7). Таким чином, за рахунок зміни у віковій структурі населення, зокрема суттєве скорочення чисельності жіночого населення у вікових групах 15-29, мав знизитися

рівень народжуваності за період 2002-2018 рр. Менше дану негативну тенденцію відчувають регіони із традиційно високим рівнем народжуваності та меншими диспропорціями структури населення.

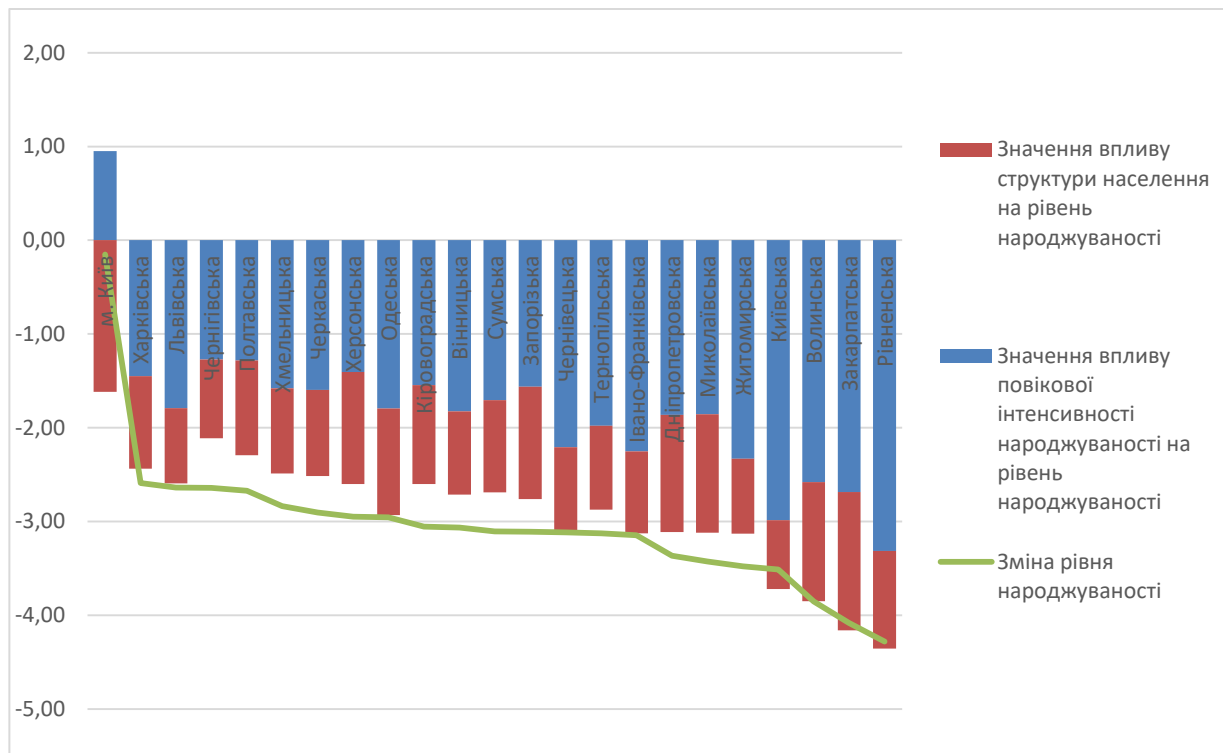

Рис. 4. Зміни рівня народжуваності в регіонах України та значення внутрішніх чинників, 2012-2018 рр. (побудовано за даними [таблиці 1])

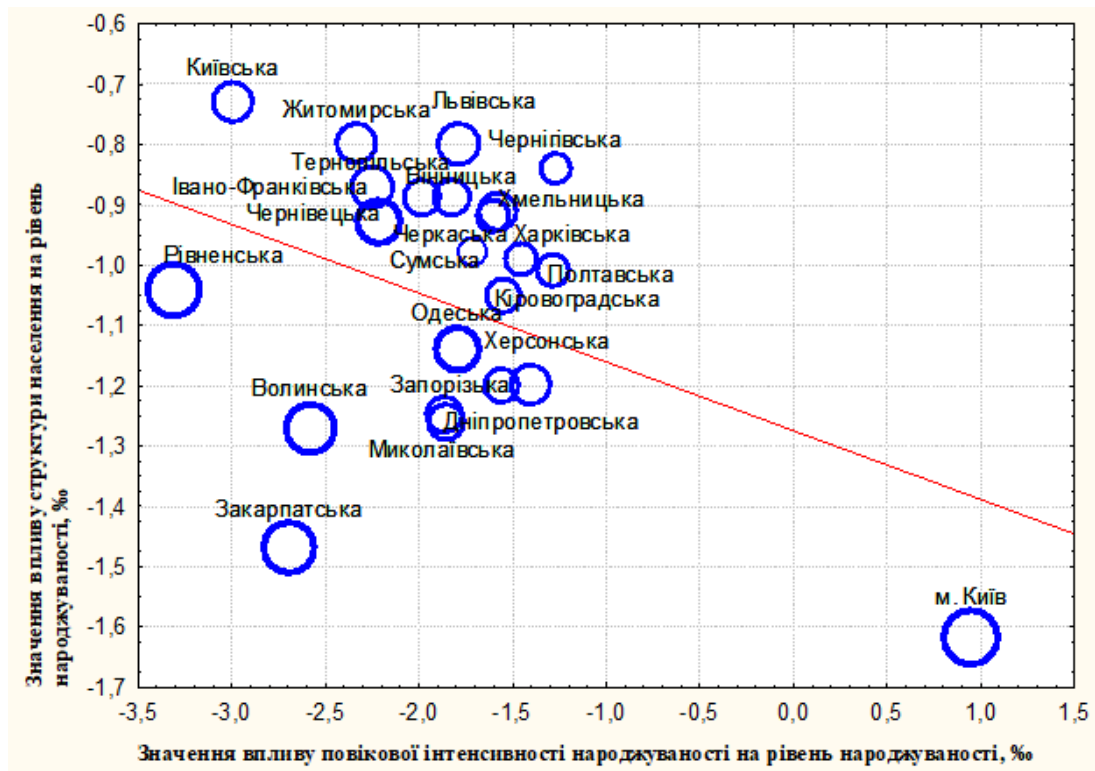

Рис. 5. Розподіл регіонів України з впливом внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності за період 2012-2018 рр. (побудовано за даними [таблиці 1; 3, 4])

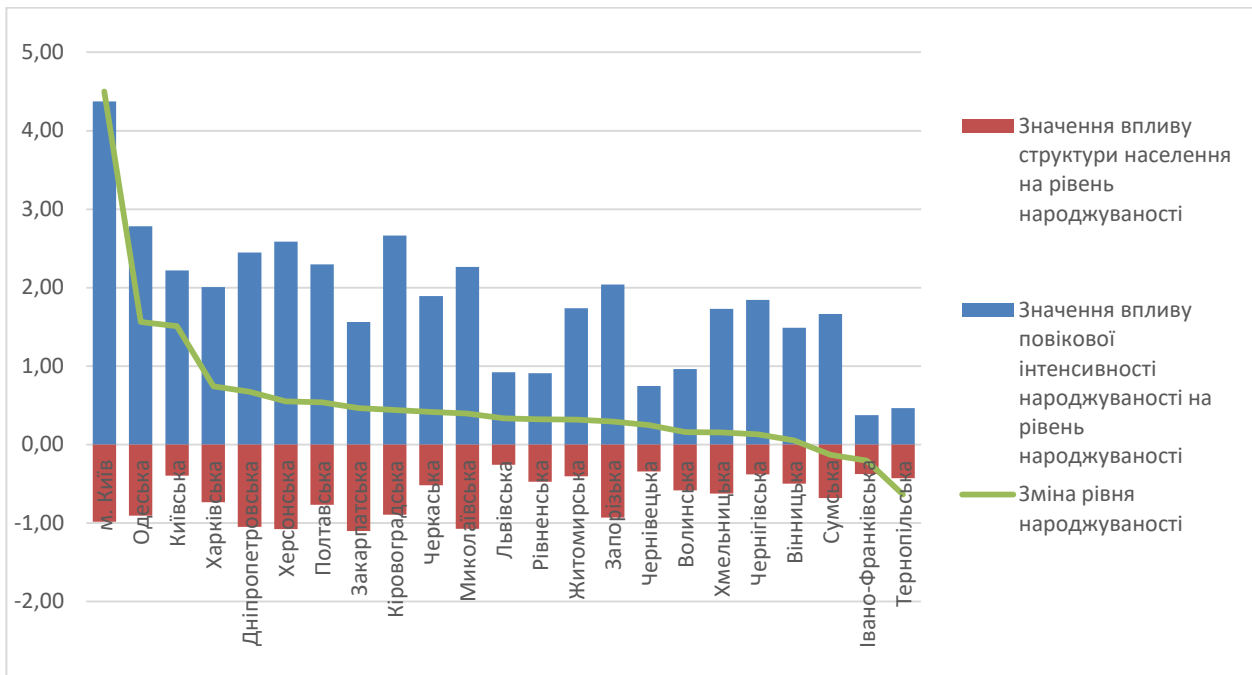

Рис. 6. Зміни рівня народжуваності в регіонах України та значення внутрішніх чинників, 2002-2018 рр. (побудовано за даними таблиці 1)

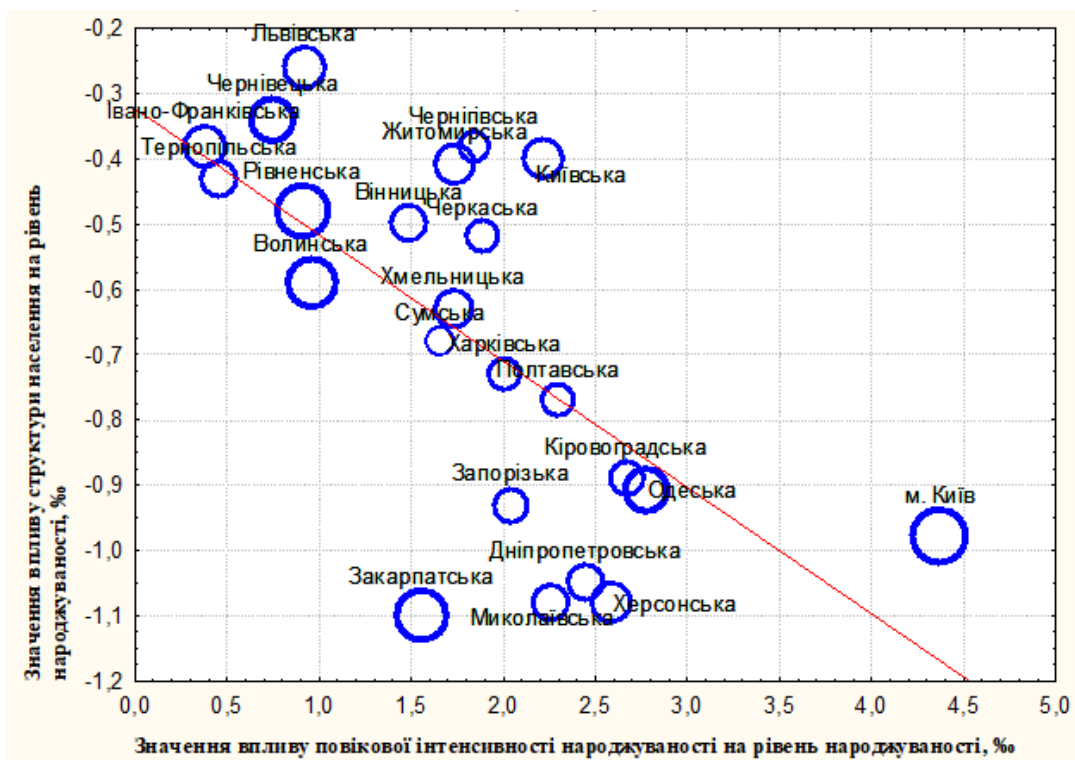

Рис. 7. Розподіл регіонів України з впливом внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності за період 2002-2018 рр. (побудовано за даними [таблиці 1; 3, 4])

У цілому за період 2002-2018 рр. різниця між реально існуючими загальними коефіцієнтами народжуваності складає для України 1,07 ‰ або 10,7 %, для міста Києва – 4,5 ‰ або 45 %, для Харківської області та Львівської областей – 1,5 ‰ або 15 %. Тобто, підвищення рівня народжуваності в Україні в більшій мірі відбувається за рахунок підвищення

повікових коефіцієнтів народжуваності у старших вікових групах та позитивних змін вікової структури населення (у співвідношення 5 до 1 (30 % проти 6 %), що вважатимемо загальнодержавною тенденцією. Яскраво відображають «відхилення» від цього змін в показниках народжуваності таких областей, як Сумська, Запорізька, Івано-Франківська, де зміна

рівня народжуваності відбувається також за рахунок збільшення повікових коефіцієнтів народжуваності, але вплив позитивних змін вікової структури населення значно вищий. Маємо відзначити негативні тенденції зміни рівня народжуваності за наведений період у Закарпатській та Рівненській областях (-0,5% або 5%). Традиційно, для цих областей характерні високі показники, зміни відбулися в першу чергу за рахунок змін у віковій структурі населення у тому числі й в результаті міграції. Тобто, за рахунок позитивних змін у віковій структурі реальний коефіцієнт більший за стандартизований, що підтверджує попередні висновки: за досліджуваний період відбулась як зміна вікової структури так і зміна повікових показників народжуваності, що і призвело до значного впливу на зміну народжуваності, проте ступінь впливу кожного з наведених факторів для досліджуваних регіонів є різним.

Висновки. За рахунок позитивних змін у віковій структурі реальний коефіцієнт більший за стандартизований, що підтверджує попередні висновки: за досліджуваний період відбулась як зміна вікової структури так і зміна повікових показників народжуваності, що і призвело до значного впливу на зміну народжуваності, проте ступінь впливу кожного з наведених факторів для досліджуваних регіонів є різним. Розглядаючи вплив внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності, зазначимо, що збільшення рівня народжуваності 2002-2012 рр. є результатом, в першу чергу, зміни повікової інтенсивності народжуваності, зокрема збільшення показників у середніх та старших фертильних групах (+40%); зниження рівня народжуваності 2012-2018 рр. – змін у віковій структурі населення, зокрема зменшення чисельності населення у молодших групах фертильного віку (-11,5 %). Оцінка впливу внутрішніх чинників за весь період свідчить про негативні зміни структури населення та поживлення репродуктивної поведінки у

середніх та старших вікових групах жінок. Для України характерні риси другого демографічного переходу [7], зокрема зменшення коефіцієнту фертильності, підвищення середнього віку жінки при народженні дитини, розповсюдження «пізнього материнства» тощо; все це має відображення у функціонування геодемографічної системи як національної, так і регіональних, а окремі складові та аспекти функціонування яких будуть втілені у подальших дослідженнях авторів. У подальших дослідженнях спробуємо застосувати методи багатовимірної статистики для встановлення просторово-часових особливостей відтворення населення, але, на нашу думку, мало визначити лише особливості розподілу в регіональному вимірі, ми, також, маємо дослідити чинники, які мають найбільший вплив на ті чи інші тренди демографічних процесів. Тому в подальших дослідженнях обов'язково розглянемо, в першу чергу, демографічну та соціальну поведінку населення в розрізі регіонів України, намагатимемось визначити ключові параметри цієї поведінки для з'ясування сили та напрямку впливу соціальних, економічних, конституційних або інших чинників. У подальших дослідженнях плануємо встановити соціально-просторові моделі відтворення населення України за допомогою комплексних методів, методів соціологічних досліджень, просторового аналізу, методів багатовимірної статистики, які на нашу думку дадуть змогу виявити всі моделі відповідно для кожної виявленої соціально-просторової моделі відтворення населення, запропонувати важелі регулювання ситуації, виявити слабкі та сильні сторони, можливості та загрози за допомогою SWOT-аналізу, обов'язкового розробити та запропонувати заходи регіональної політики спрямованої, саме, на подолання проблем депопуляції та на покращення тенденцій демографічних процесів відтворення населення.

Список використаних джерел:

1. Oppenheimer V.K. Social Demography: Role of Inequality and Social Differentiation / International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001, Pages 14270-14276. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02086-6>
2. Аксьонова С.Ю. Особливості народжуваності у жінок середнього віку / С.Ю. Аксьонова // Демографія та соціальна економіка. 2019. № 2 (36). С. 23-38. <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.023>
3. Демографічний паспорт території регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Крімер Б.О. Трансформація народжуваності в Україні на ранніх етапах демографічного переходу / Б.О. Крімер // Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2 (33). С. 67-81. <https://dse.org.ua/archive/33/5.pdf>
6. Курило І.О. Структурні характеристики народжуваності, їх взаємозв'язки та демографічні фактори динаміки / І.О. Курило // Демографія та соціальна економіка. 2019. № 1(35). С. 11-25. <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.011>
7. Мезенцева Н., Кондрась Н. Другий демографічний перехід: витоки та концепції / Н. Мезенцева, Н.Кондрась // Економічна та соціальна географія. Випуск 73. – КНУ імені Тараса Шевченка, 2015. – С. 51-56 <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2015.73.51-56>.
8. Сегида Е. Структурно-динамические особенности рождаемости в Украине в XXI веке / Е. Сегида // Могилевский меридиан. Том 21. Вып. 1-2 (49-50). – Могилев: Могилевская областная укрупненная типография имени Спиридоны Соболя, 2020. – С. 21-26.
9. Сегида К. Суспільно-географічна концепція геодемографічної системи регіону / К. Сегида // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 22 (1). – С. 53-62. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2017-22-09>

10. Сегіда К.Ю. Методичні основи визначення впливу структурних чинників демографічних процесів / К.Ю. Сегіда // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Вип. 32. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. – С. 72-80. <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2020-32-08>
11. Сегіда К.Ю., Карайченцева Г.А. Регіональні особливості відтворення населення України / К.Ю. Сегіда, Г.А. Карайченцева // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9–10 квітня 2020 р.) / за ред. Ю.М. Барського, С.О. Пугача. – Луцьк, 2020. – С. 72-76. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29054/1/zbirnyk_SG_chynnyky_20.pdf

References:

1. Oppenheimer, V.K. (2001). Social Demography: Role of Inequality and Social Differentiation. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Pages 14270-14276. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02086-6>
2. Aksyonova, S.Уи. (2019). Osoblyvosti narodzhuvanosti u zhinok serednioho viku [The relation of the mean age of women at childbearing and fertility rate]. *Demography and Social Economy*, 2 (36), 23-38. <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.023> [in Ukrainian].
3. Demografichnyi pasport terytorii regioniv Ukrainy [Demographic passport of the territory of the regions of Ukraine]. Retrieved from http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Krimer, B.O. (2018). Transformatsiya narodzhuvanosti v Ukraini na rannikh etapakh demohrafichnoho perekhodu [Fertility changes in Ukraine during the early stages of demographic transition]. *Demography and Social Economy*, 2 (33), 67-81. <https://dse.org.ua/arhcive/33/5.pdf> [in Ukrainian].
6. Kurylo, I.O. (2019) Strukturni kharakterystyky narodzhuvanosti, yikh vzaiemozviazky ta demohrafichni faktory dynamiky [Structural characteristics of fertility, their connection and demographic factors of dynamics]. *Demography and social economy*, 1 (35), 11-25. <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.011> [in Ukrainian].
7. Mezentseva, N., & Kondras, N. (2015). Druhyi demohrafichnyi perekhid: vytyky ta kontseptsii [Second demographic transition: origins and concepts]. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 73, 51-56. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2015.73.51-56> [in Ukrainian].
8. Segida, E. (2020). Strukturno-dynamicheskie osobennosti rozhdaemosti v Ukraine v XXI veke [Structural-dynamic features of fertility in Ukraine in the XXI century]. *Mogilev: Mogilevskaya oblastnaya ukрупnennaya tipografiya imeni Spiridona Sobolya*, 1-2 (49-50), 21-26 [in Russian].
9. Sehida, K. (2017). Suspilno-geografichna kontseptsiya geodemografichnoi systemy regionu [Human-geographical concept of the regional geodemographic system]. *Human Geography Journal*, 22(1), 53-61. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2017-22-09> [in Ukrainian].
10. Sehida, K.Yu. (2021). Metodychni osnovy vyznachennya vplyvu strukturnykh chynnykiv demohrafichnykh protsesiv [Methodological bases for determining the influence of structural factors of demographic processes]. *Problems of Continuous Geographic Education and Cartography*, 32, 72-80. <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2020-32-08> [in Ukrainian].
11. Sehida, K.Yu., & Karaichentseva, H.A. (2020). Regionalni osoblyvosti vidtvorennya naseleння Ukrainy [Regional features of the population reproduction of Ukraine]. *Socio-geographical factors of regional development*, 72-76. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29054/1/zbirnyk_SG_chynnyky_20.pdf [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 18.05.2021 р.

About the authors:

Kateryna Sehida – DSc (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, kateryna.sehida@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Hanna Karaichentseva – Student of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, annkaraichentseva61098@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3242-1216>

Об авторах:

Екатерина Сегіда – доктор географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, г. Харків, 61022, Україна, kateryna.sehida@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Анна Карайченцева – студентка кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, г. Харків, 61022, Україна, annkaraichentseva61098@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3242-1216>

Ярослав Мольчак

д. геогр. н., професор кафедри екології та агрономії,
Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43018, Україна,
e-mail: molchakyaroslav@lutsk-ntu.com.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5753-8352>

Ірина Мисковець

к. геогр. н., доцент кафедри екології та агрономії,
Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43018, Україна,
e-mail: myskovetsiryna@lutsk-ntu.com.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9248-4919>

Людмила Горбач

к. економ. н., доцент кафедри економіки та менеджменту,
Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Коперника, 8, м. Луцьк, 43025, Україна,
e-mail: ludmilahorbach@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5977-6474>

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ

У статті розглянуто суть, методи і методика дослідження еколого-економічних проблем водокористування, виконана еколого-економічна оцінка водно-ресурсного потенціалу регіону. Розглянуто сучасні проблеми раціонального використання, охорони та відтворення водних ресурсів. Проаналізовано зміни еколого-економічної системи водокористування Волинської області в ринкових умовах.

Питання охорони, комплексного використання і відновлення рівноваги навколишнього природного середовища займає одне із провідних місць в екологічному, економічному, політичному і соціальному житті не тільки окремих держав, але і цілих континентів. Змінені під впливом господарської діяльності природні ландшафти, прогресуюче забруднення середовища проживання людини, обумовили погіршення якості життя, негативно вплинули на демографічні характеристики. Розвиток водогосподарського комплексу повинен задовольняти певні соціально-економічні та екологічні вимоги. Соціально-економічний аспект цих вимог передбачає реалізацію заходів, спрямованих на вдосконалення територіально-галузевої структури і технологій водокористування, забезпечення якісною водою і збереження здоров'я населення, сприяння стабільному розвитку регіонів; міжнародне співробітництво у галузі використання й охорони водного фонду; урахування екологічних обмежень та вимог при прийнятті соціальних і економічних рішень.

Занепокоєння викликає радіаційне забруднення водних джерел. Унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС значна частина території Волинського Полісся виявилась забрудненою радіонуклідами, що обмежує можливість для будь-якої, особливо сільськогосподарської діяльності, головним чином, у північних та північно-західних районах. В умовах перехідної економіки необхідність активного використання еколого-економічних інструментів для покращення процесу водокористування набуває все більшого значення. Запропоновані основні напрями вирішення еколого-економічних проблем водозабезпечення територій.

Ключові слова: водні об'єкти, водокористування, урбанізація, забруднення, очищення, водозабезпечення.

Ярослав Мольчак, Ирина Мисковец, Людмила Горбач. ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье рассмотрены суть, методы и методика исследования эколого-экономических проблем водопользования, выполнена эколого-экономическая оценка водно-ресурсного потенциала региона. Рассмотрены современные проблемы рационального использования и охраны, а также воспроизводства водных ресурсов. Проанализированы изменения эколого-экономической системы водопользования Волинской области в рыночных условиях.

Вопросы охраны, комплексного использования и восстановления равновесия окружающей природной среды занимают одно из ведущих мест в экологической, экономической, политической и социальной жизни не только отдельного государства, но и целых континентов. Измененные под влиянием хозяйственной деятельности природные ландшафты, прогрессирующее загрязнение среды обитания человека обусловили ухудшение качества жизни, негативно повлияли на демографические характеристики. Развитие водохозяйственного комплекса должно удовлетворять определенные социально-экономические и экологические требования. Социально-экономический аспект этих требований предполагает реализацию мероприятий, направленных на совершенствование территориально-отраслевой структуры и технологий водопользования: обеспечение качественной водой и сохранение здоровья населения, содействие стабильному развитию регионов; международное сотрудничество в области использования и охраны водного фонда; учет экологических ограничений и требований при принятии социальных и экономических решений.

Беспокойство вызывает радиационное загрязнение водных источников. Вследствие катастрофы на Чернобыльской АЭС значительная часть территории Волинского Полесья оказалась загрязненной радионуклидами, что ограничивает возможность для любой, особенно сельскохозяйственной деятельности, главным образом в северных и северо-западных районах. В условиях переходной экономики необходимость активного использования эколого-экономических инструментов для улучшения процесса водопользования приобретает все большее значение. Предложены основные направления решения эколого-экономических проблем водозабезпечення територій.

Ключевые слова: водные объекты, водопользование, урбанізація, загрязнение, очистка, водоснабжение.

Yaroslav Molchak, Iryna Myskovets, Liudmyla Horbach. PROSPECTS FOR THE FORMATION OF EFFECTIVE ECOLOGICAL AND ECONOMIC SYSTEMS OF WATER USAGE

The article deals with defining the essence, methods and techniques of the research of ecological and economic problems of water usage, assessments of water and resource potential as to the region. The subject of this study is the environmental and economic problems of water supply. The object that is determined in the article is the water resource and eco-economic potential of Volyn region. The purpose of the study is the ecological and economic assessment the prospects of water supply, socio-economic development of the region. In accordance with the purpose, the following tasks are set and solved in the study: analyzing current state of ecological and economic water supply of the region; taking into account the water factor in the forecasts of economic development of the region; solving the ways of eco-economic problems of water supply to the territories. Modern problems such as rational usage, protection and reproduction of water resources are considered. Changes in the ecological and economic systems of water usage in the Volyn region in the market conditions are analyzed.

The issue of protection, complex usage and restoration the balance of environment is considered. It is the leading point in the ecological, economic, political and social life not only of peculiar countries, but also of the entire continents. Under the influence of economic activity, natural landscapes are changed. Progressive pollution of human habitat has led to a deterioration in quality of life, negatively affected demographic characteristics. The ecological aspect of VGK development provides a set of measures to ensure the protection of water resources and rational usage of water; increasing safety when it comes to usage of chemicals; solving the problem of waste. Based on results of the conducted research we can conclude that, the great importance of water resources in the development of the national economy not only of Volyn region, but the country as a whole is extremely important. The problem of balanced environmentally safe water usage and dynamic development of the water complex of Ukraine is critical. The nature and types of usage of natural waters are highly diverse and multifaceted. Water is used almost in all areas of the economy and aspects of human life. The extreme importance of such natural resource as a water and its transformation into a factor determining the development of society, resulted to the problem of rational use and protection of the aquatic environment. The main directions of solving ecological and economic problems of water supply of the territories are offered.

Keywords: water objects, water use, urbanization, pollution, purification, water supply.

Постановка проблеми. В останні роки посилюється характер дії суспільного виробництва на водні об'єкти: зміна умов формування поверхневого стоку в результаті процесів урбанізації, індустріалізації ландшафтів, інтенсифікації сільського і лісового господарства; посилення забруднюючої дії повітряного переносу шкідливих викидів промислового виробництва на багато кілометрів, що призводить до випадання кислотних дощів.

Одним із пріоритетних факторів, що мають значний вплив на територіальну організацію виробництва, є обмеженість використання водних ресурсів та їх забрудненість. Тому еколого-економічні проблеми водокористування, у тому числі і на територіях, які зазнали забруднення внаслідок Чорнобильської трагедії, є актуальними соціально- й еколого-економічними завданнями, вирішення яких багато в чому визначатиме благоустрій Волинської області у найближчу та подальшу перспективу.

Аналіз попередніх досліджень. У цьому питанні значний науковий інтерес становлять праці вітчизняних та зарубіжних учених екологів, економістів, які присвячені проблемам економіки природокористування та охорони навколишнього середовища в умовах реформування земельних, водних, лісових відносин, становлення ринкової економіки. Зокрема, низка наукових праць С.І. Дорогунцова, Б.М. Данилишина, Л.М. Горєва, Р.А. Іванухи, В. С. Міщенко, Н.Е. Ковшун, М.М. Паламарчука, В.О. Паламарчука, М.Ф. Реймерса, Ю.І. Туниці, М.А. Хвесика, В.Я. Шевчука, Є. В. Хлобистова, В. П. Цемка, О.В. Яроцької присвячена дослідженню водоохоронної діяльності, спрямованої на раціональне використання, збереження і відтворення водних ресурсів у загальному комплексі природоохоронних заходів.

У працях М.А. Хвесика, Л.В. Левковської, В.М. Мандзика, О. М. Митрофанової розглядаються теоретичні проблеми формування системи інтегрованого управління водними ресурсами в Україні [2,

8, 9]. Л.М. Грановська, В.К. Хільчевський, О.В. Яроцька, А.В. Яцик у своїх дослідженнях акцентують увагу на перспективних напрямках формування сучасної парадигми системи управління водними ресурсами та вдосконалення економічного механізму водокористування.

Вивченням основних засад управління якістю водних ресурсів займався В.К. Хільчевський [10], який досліджував міжнародний досвід раціонального водокористування та можливість його імплементації у вітчизняну практику господарювання.

Водні ресурси Волинської області, їх сучасний стан та тенденції розвитку у своїх працях розглядав Я.О. Мольчак [5], який здійснив комплексний опис поверхневих вод регіону, досліджував їх гідрологічні та гідрохімічні показники. С.В. Полянський вивчав сучасний стан меліоративних агроландшафтів, способи їх раціонального використання та заходи покращення [6]. Екологічні проблеми водних ресурсів у контексті екологічних проблем Волинської області висвітлив В.Г. Юровчик [11].

В умовах ринкової економіки необхідність активного використання економічних інструментів для покращення процесу водокористування набуває все більшого значення. Актуальність впровадження ринкових стимулів до його раціоналізації посилюється хронічним бюджетним дефіцитом України, значним скороченням державних інвестицій у водоохоронну діяльність. Але ж саме завдяки впровадженню надійних економіко-правових механізмів оздоровлення водних систем створилися б такі умови виробничої діяльності, за яких господарюючим суб'єктам було б вигідно дотримуватися водоохоронних вимог, знижувати обсяги забруднення та запобігати їх появі.

Предметом цього дослідження є еколого-економічні проблеми водозабезпечення територій. **Об'єктом**, що досліджується у статті, виступає водно-ресурсний та еколого-економічний потенціал Волинської області. **Метою дослідження** є еколого-економічна оцінка перспектив водозабезпечення со-

ціально-економічного розвитку територій області. Відповідно до мети, в роботі поставлені і вирішені такі **завдання**: еколого-економічний аналіз сучасного стану водозабезпечення області; врахування водного фактору у прогнозах економічного розвитку регіону; вирішення шляхів еколого-економічних проблем водозабезпечення територій.

Виклад матеріалів дослідження. Екологічний аспект розвитку ВГК передбачає комплекс заходів, які забезпечують охорону водно-ресурсних джерел та раціональне використання водних ресурсів; підвищення безпеки при застосуванні хімічних речовин; вирішення проблеми відходів.

Тому на сьогодні необхідність активного використання еколого-економічних інструментів для покращення процесу водокористування набуває все більшого значення.

Зважаючи на гостроту водогосподарсько-екологічних проблем, у Волинській області необхідно вже, у найближчій перспективі, здійснити повне переведення промислового виробництва на водозберігаючі технології та прогресивні способи очищення стічних вод, повсюдно створити досконалі екологічнобезпечні й економічно ефективні системи водозабезпечення з повторним використанням очищених стоків у системах технічного та охолоджувального водопостачання. У зв'язку з цим, не можна визнати стратегічно правильним і екологічно обгрунтованим таке вирішення водогосподарсько-екологічних проблем, за якого міністерства, відомства, окремі підприємства та об'єднання замість запровадження прогресивних водозберігаючих технологій і систем водопостачання, спрямовують кошти на будівництво капітало-, енерго- та землемістких очисних споруд. До того ж, їх експлуатація постійно вимагатиме чималих витрат, зокрема, енергоресурсів.

Довгострокове прогнозування водоспоживання у багатьох країнах ґрунтується на використанні різних математичних моделей та методів із використанням даних про регіональний економічний розвиток та з урахуванням екологічних, культурних та соціальних факторів. У багатьох країнах відбувається процес зменшення чисельності сільського населення та розширення міст із розвитком промисловості, що обумовлює створення в 2015–2025 роках централізованих систем водопостачання для 95% населення. В результаті підвищення рівня водозабезпеченості багатьма спеціалістами висловлюється думка про можливе підвищення показника питомого водоспоживання до 400–500 л/добу на людину.

Тому необхідність забезпечення оптимального використання водних ресурсів обумовлює довгострокове прогнозування водогосподарських заходів на період 15–30 років з урахуванням екологічних, соціальних та факторів радіоактивного забруднення, а також здійснення широких програм поповнення та стабілізації експлуатаційних ресурсів підземних вод [7].

Зниження антропогенних навантажень на водні ресурси може бути досягнуто за рахунок підвищення технологічної дисципліни і культури виробництва, впровадження нових водозберігаючих технологій, проведення водоохоронних заходів, структурної пе-

ребудови економіки та інших інновацій. Вибір оптимального варіанту повинен спиратись на результати комплексного еколого-економічного аналізу альтернатив. Велике значення повинно надаватись економічним стимулам: платі за користування водою, за скиди стічних вод підприємствами.

У сільському господарстві ставляться завдання: забезпечення дотримання правил застосування отрутохімікатів і добрив, будівництво складів для збереження, створення водоохоронних зон, попередження водної і вітрової ерозії, дотримання вимог очистки стічних вод сільськогосподарського виробництва, здійснення заходів з утилізації стічних вод тваринницьких комплексів на основі високоефективних технологій. Досить гострою є проблема вторинного надлишкового обводнення території області. Площі вторинного підтоплення територій унаслідок постійного зростання площ осушення досягають попереднього, природного рівня, близько 184 тис. га заболочених земель, але охоплюють усе нові й нові території, особливо в районах радіоактивного забруднення: Ратнівському, Любешівському та Камінь-Каширському. Для ліквідації небажаних наслідків необхідно передусім припинити нове гідромеліоративне будівництво осушувальних систем як екологічно небезпечного заходу інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що обертається економічними збитками для господарства.

Виникнення цієї проблеми пов'язане з непомірним, екологічно небезпечним і економічно затратним розвитком глибокого осушення земель, унаслідок якого порушується водний баланс території: суттєво знижується сумарне випаровування, збільшується витрата атмосферної вологи на живлення ґрунтових і підземних вод із появою нових площ заболочування і перезволоження. В ослаблених зонах земної кори, в місцях відсутності водоупору, посилюється висхідне розвантаження підземних вод у зоні аерації, викликаючи локальне підтоплення земель, посилення обводнення неосушених боліт, торф'яних розробок та інших порушених територій.

Особливу увагу потрібно звернути на якість водних джерел в районах осушення. Хоча нині офіційною звітністю не реєструється наявність у водних джерелах осушуваних територій пестицидів і гербіцидів, однак, існує реальна небезпека забруднення вказаними інгредієнтами при розширенні площ зволоження і зрошення. Саме тому необхідно провести попереджувальні заходи із захисту водойм від забруднення, які включали б комплекс агро-меліоративних робіт, створення водоохоронних зон і смуг, непроникаючих екранів навколо зон забруднення, гідравлічних водорозділів у плані і по вертикалі між локальними районами забруднення і водонесними горизонтами. Водночас, доцільно здійснити упорядкування малих річок із комплексом робіт по дезактивації території.

У зв'язку з надзвичайною екологічною ситуацією необхідно заборонити нове гідротехнічне будівництво осушувальної системи, особливо в районах, забруднених унаслідок катастрофи на ЧАЕС, провести реконструкцію застарілих осушувальних систем: на існуючих площах осушення знизити гли-

бину дренажування ґрунтів до 0,5-0,8 м від поверхні, забезпечивши тим самим гідроморфний режим їх зволоження і збільшення об'ємів сумарного випаровування: осушені землі потрібно залужувати вологолюбними травами, використовуючи їх як сінокоши і пасовища.

Специфічні ландшафтно-екологічні та ґрунтово-кліматичні умови контрольованої зони області є сприятливими для розвитку дефляційних процесів (вітрової ерозії), що спричинює вторинне забруднення території радіонуклідами.

Враховуючи, що ґрунти Полісся дерново-підзолисті з низьким значенням рН, малим вмістом органічних речовин і калію, радіоцезій досить легко переходить із ґрунту та водою у рослини, звідки потрапляє в харчові продукти, які споживає людина. Тому постало питання про застосування нових видів добрив та хімічних меліорантів, здатних зменшити міграцію радіонуклідів у системі ґрунт – рослина.

Серед комплексу заходів, спрямованих на зменшення коефіцієнту переходу радіонуклідів із ґрунту в рослини, значна увага приділяється вивченню ефективності місцевих жовнових та зернистих фосфоритів як меліорантів, оскільки вони містять близько 40% СаО і запаси яких складають 1038 млн т у перерахунку на Р₂О₅. Загальні поклади їх у регіоні становлять близько 1,8 млрд т і дозволяють вирішити проблему фосфору для сільського господарства та створення передумов блокування надходження радіоцезію з ґрунту в рослини.

Висока ефективність фосфоритів при внесенні їх під основні польові культури полягає не лише у підвищенні врожаю, а й у зменшенні коефіцієнту переходу радіоцезію у рослинницьку продукцію. Результати досліджень Поліської філії Інституту ґрунтознавства і агрохімії ім. О.Н. Соколовського показали, що застосування зернистих фосфоритів створює сприятливі передумови для зменшення переходу радіонуклідів із ґрунту в рослину. Так, внесення їх у дозі 15 т/га зменшувало накопичення цезію-137 у рослинах у 2,8 рази порівняно з контролем.

Не менш важливим є вивчення властивостей сапропелю в умовах радіоактивного забруднення. Одним із нетрадиційних джерел сировини для приготування органічних добрив є відклади прісноводних водоймищ – сапропелі. Наявність у них органічної речовини і мінеральних макро- і мікроелементів, біологічно активних речовин дає підстави використовувати їх як агрохімічно-цінну сировину для подальшого приготування органічних добрив комплексної дії. Дослідження показали, що сапропелі є найефективнішими меліорантами в умовах радіаційного забруднення дерново-підзолистих ґрунтів. Помічено, що при застосуванні сапропелю для удобрення основних сільськогосподарських культур, крім зростання врожаю, знижуються коефіцієнти переходу радіоцезію з ґрунту до рослин у 1,5 – 3,2 рази. Хімічні дослідження показують, що сапропелі багаті на органічні речовини, вміщують фосфор, азот, калій, кальцій, а також ряд мікроелементів, вітаміни D, B, B₂, B₃, B₁₂, E, C, P, активний провітамін А β-каротину. Крім того, сапропелі вміщують біостимулятори для організму людини,

тварин і птиці [5]. Результати досліджень Поліського НДІ доповнюють життєво важливі властивості донного мулу: з внесенням його в ґрунт у ньому підвищується не тільки родючість, а й знижується радіоактивність, що є дуже актуальним для розв'язання проблеми дезактивації земель у зонах, забруднених унаслідок катастрофи на ЧАЕС.

На сьогодні відсутня єдина система планування водного господарства. Водогосподарське виробництво планується на всіх ієрархічних рівнях у складі різноманітних галузей господарства. Тому, на наш погляд, питання управління водним господарством і зв'язаною з ним водогосподарською діяльністю доцільно віднести до компетенції Мінприроди. До його юрисдикції мають відноситися питання управління та нагляду за діяльністю всіх водогосподарських органів. Міністерство повинно брати участь у формуванні й проведенні економічної політики водного господарства. Межі технічного та юридичного управління водним господарством повинні визначатися відповідними нормативними актами.

Слід відзначити, що більшість водозаборів із затвердженими запасами працює з меншою продуктивністю, ніж потрібно, величина зниження рівня в експлуатаційних свердловинах не перевищує припустимих розрахункових значень, а спрацювання природних (статистичних) запасів не відбувається. У багатьох водозаборах існує реальна можливість збільшити водовідбір при умові зниження рівня підземних вод у межах припустимих розрахункових значень. Доведення продуктивності діючих розвіданих ділянок водозаборів до проектної потужності дозволяє збільшити водовідбір підземних вод по країні в цілому на 5401 тис. куб. м/добу. Крім того, на окремих територіях існують сприятливі гідрогеологічні умови, які дають можливість збільшити приріст розвіданих ділянок водозаборів та експлуатаційних запасів підземних вод, зокрема, у межах території Волино-Подільського та Дніпровського артезіанських басейнів.

Для підвищення економічної ефективності водопостачання і вирішення питань охорони й відтворення водоресурсного потенціалу необхідно ввести економічний кадастровий розрахунок підземних та поверхневих вод за їх цінністю та визначити економічно оптимальні параметри водопостачання і водоспоживання з громадської позиції. А встановлення однакових тарифів для всіх водоспоживачів дозволить економічно зацікавити в економії води підприємства і населення, що дасть величезну економію затрат у регіоні.

Для вирішення водогосподарських завдань має бути забезпечений еколого-економічний підхід. Саме він є важливим принципом територіально-галузевої організації регіонального водокористування в умовах здійснюваної економічної реформи, переходу до ринкових відносин і територіальної власності на природні ресурси. Еколого-економічний підхід відповідає як потребам екологічного принципу – забезпеченню охорони водних ресурсів і водних об'єктів, природної їх рівноваги, збереженню і посиленню їх відтворювальних функцій, так і основного

економічного принципу – досягнення найбільшої економічної ефективності при найменших затратах ресурсів, тобто зниження водомісткості промислової і сільськогосподарської продукції, отримання все більшої кількості товарів у розрахунку на одиницю витрачених водних ресурсів. Повне припинення скидів забруднених вод і досягнення стовідсоткової їх очистки можливе при збільшенні капітальних вкладень як мінімум у 2-3 рази порівняно з 1990 роком. Насамперед, вони необхідні для розширення і реконструкції очисних споруд м. Луцька і підприємств, які мають самостійні водоохоронні споруди в харчовій промисловості.

Традиційне хлорування забрудненої органічними речовинами води супроводжується утворенням токсичних хлорорганічних речовин. Тому варто замість хлорування, на основі використання світового досвіду, застосовувати озонування питної води, а також ультрафіолетове опромінення.

З урахуванням заходів із економії водних ресурсів в усіх галузях господарства, впровадженню нових економічних методів управління водним господарством, у перспективі річна водозабезпеченість області буде достатньою для задоволення потреб населення, промислового і сільського господарства. Важливо здійснити реконструкцію осушувальних, оборотних, водопровідно-каналізаційних систем, ставків та водосховищ. Для окремих населених пунктів планується будівництво нових систем водопостачання і каналізації. В області є резерви скорочення промислового водопостачання за рахунок подальшого розширення систем оборотного водопостачання. Кількість води в системах зворотного і повторно-последовного водопостачання становила 62,42 млн куб. м, що створює економію свіжої води в кількості 76,5% від використання її на потреби промисловості і 24,3% від загального використання [3]. За пропозицією водогосподарських органів до першочергових заходів із забезпечення соціально-економічного розвитку області належить: будівництво групових водопроводів сільськогосподарського призначення (загальна довжина 945 км, орієнтована вартість 53,5 млрд грн.

Крім цього, з метою попередження захворювання населення інфекційними хворобами і збереження здоров'я людей єдиною можливим варіантом забезпечення доброякісною водою в необхідній кількості є будівництво централізованої системи водопостачання на радіоактивно забруднених територіях. Так, наприклад, водопостачання жителів селища Любешів не відповідає навіть мінімальним умовам. Водопостачання здійснюється трьома локальними водопроводами та 710 шахтними колодязями. Централізованим водопостачанням від локальних водопроводів охоплено лише 6% мешканців селища. Три водозбірні свердловини розміщені на території населеного пункту, час експлуатації двох із них – понад 15 років. Дебіт води недостатній. Через давність експлуатації водопровідні мережі часто виходять із ладу.

Всі шахтні колодязі знаходяться у верхньому водоносному горизонті на глибині 1-1,5 метра і зазнають постійного забруднення. У весняно-осінній

період колодязі підтоплюються паводковими водами. У зв'язку з тим, що земельні ділянки під індивідуальне житлове будівництво виділялись площею 0,06 га, всі колодязі функціонують без дотримання необхідних санітарних вимог. Колодязі розташовані на віддалі 5-10 метрів від туалетів, вигрібних ям, будівель господарського призначення, що негативно відбивається на хімічних та бактеріологічних показниках води. Тому перспективним напрямком розвитку водоохоронної діяльності в області є створення, в межах річкових басейнів, централізованих водоохоронних комплексів.

До резервів підвищення еколого-економічної ефективності водокористування слід віднести організацію природно-заповідного фонду області, оскільки в області зосереджений відносно високий рекреаційний потенціал, який на перспективу багато в чому визначатиме економічний профіль регіону. У північно-західній частині Волині знаходяться найцінніші території для організації лікування населення, відпочинку і туризму, як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях. Це – мальовничі ландшафти, лісові масиви, мінеральні води, торф'яні лікувальні грязі.

Особливу рекреаційну цінність в області мають озера (їх понад 220), серед них виділяються озера Шацької групи, до яких належить одне із найбільших і найглибших у країні – озеро Світязь.

Враховуючи, що Шацький національний парк є унікальним природним комплексом і цінним рекреаційним об'єктом, необхідно провести ефективні заходи по збереженню його ресурсів, підданих значному антропогенному впливу. Перш за все, необхідно взяти під охорону цінні лісові масиви, болота й озера, розширивши територію парку в північно-східному напрямку. Останнім часом припинено будівництво осушувальних систем, побудовані шлюзи-регулятори на каналах, що з'єднують озера Світязь – Луки – Перемут, Остров'янське та Кримне.

Серед пріоритетних напрямів науково-дослідницької роботи є вивчення антропогенно-ландшафтних компонентів і комплексів природного парку, оцінка впливу природних та антропогенних факторів на рельєф; спостереження за станом поверхневих і підземних вод, проведення санітарно-гігієнічної паспортизації озер і розробка заходів щодо запобігання їх забруднення важкими металами.

Занепокоєння викликає і стан водного балансу озер та в цілому території природного парку. Спостереження і дані замірів води в озерах Шацької зони показують, що у Світязі за останні десятиріччя запас води зменшився, за неповними даними, на 10 млн куб. м, а рівень понизився на 40 см.

Головною причиною цього є те, що озеро Світязь втрачає велику кількість води через витік її в канали, які з'єднують його з іншими озерами, зокрема, з Луки – Перемут, біля якого проходить у 50-ти метрах збудований магістральний канал Копайвської осушувальної системи і через торф'яний ґрунт вода фільтрується та витікає через канал у Західний Буг. У зв'язку із спорудженням Верхньоприп'ятської осушувальної системи водоповнення Світязя й озер, що прилягають до нього з південно-західної

сторони і з'єднуються з ним поверхневими і підземними водотоками, майже зовсім припинилося.

Забезпечено виділення цінних водно-болотних, лісових, лучних угідь на площі 23764 га, на основі яких утворено, розширено та реорганізовано 22 заповідних формування, з них регіональний ландшафтний парк «Прип'ять-Стохід», 10 заказників, 5 пам'яток природи, 6 заповідних урочищ.

Регіональний ландшафтний парк Прип'ять-Стохід розташований у рівнинній частині зони надмірної водності Поліського регіону. Води території РЛП займають 2467 га, або 5,6% загальної площі, з них 1557 га – озера та водойми, 536 га – річки, 374 га – канали. Річки за своїм режимом належать до рівнинного типу, переважно снігового живлення. Всі озера, що знаходяться на території парку, належать до заплавної. Унікальність природних ландшафтів значною мірою зумовлена своєрідністю ґрунтового покриву. Це незначна загальна дренажність території, висока заболоченість, переважання заплавно-болотних природно-територіальних комплексів. Усе це призвело до формування в голоцені лучно-болотних, торфово-болотних і торфових ґрунтів.

Висока заболоченість території РЛП (32,6% на даний час) не дозволяла ведення сільського господарства без проведення осушувальної меліорації. Загальна площа осушених земель становить 4592 га, або 10,2% загальної території парку, в тому числі по Волинській області – 1677 га, Рівненській – 2915 га. Ґрунтовий покрив їх представлений, переважно, торфовими, торфово-болотними, дерновими глейовими ґрунтами. На сьогодні осушені землі використовують, в основному, під пасовища, посіви зернових, технічних культур, багаторічних трав. На території парку можна проводити лише окремі заходи з меліорації на певних ділянках, і тільки поза межами основних русел та рукавів. Можливі також окремі, науково обґрунтовані прочистки водно-болотної рослинності, але лише поза періодом розмноження тварин та основного вегетаційного періоду, після ґрунтового дослідження рослинного та тваринного світу, гідрологічного режиму протягом багатьох років, на основі створення гідрологічних та фенологічних постів.

Трагедія на Чорнобильській АЕС суттєво відобразилася на радіологічному стані території парку. Території, що входять у межі парку, є найбільш забрудненими радіонуклідами у Волинській та Рівненській областях.

Основними природними ресурсами рекреаційної спеціалізації області на перспективу будуть ресурси берегів річок, озер, лісових територій та джерел мінеральних вод, які займають у компонентно-місткісній структурі природного рекреаційного потенціалу, відповідно, 51,4%, 15,6% і 30,4%.

Для збереження цінних природних елементів навколишнього середовища на перспективу необхідно значно розширити заповідний фонд області. Збільшення природно-заповідного фонду регіону дозволить підвищити його до 5,1% від площі території, що забезпечить охорону унікальної природи і підтримання екологічної рівноваги, значно зменшить негативні явища, пов'язані з великомасштабною

осушувальною меліорацією.

Одним із напрямків підвищення ефективності використання є охорона водних ресурсів від забруднення.

Отже, водні ресурси відіграють важливу роль у розвитку та розміщенні продуктивних сил, але у перспективі очікується напружена ситуація із забезпечення водою населення та галузей господарства. Тому, першочерговими заходами є раціональне використання, охорона та відтворення водних ресурсів, економія води [1].

Дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених свідчать, що у всіх галузях господарства є значні резерви зниження питомого водоспоживання. У промисловості істотні резерви можливі за рахунок повторного використання вод, переходу на безводне виробництво, застосування очищених комунально-побутових стоків та зливових вод. У комунально-побутовому водозабезпеченні основні резерви пов'язані з необхідністю скорочення усіх видів витрат шляхом покращення технічного стану систем та, перш за все, сантехнічної арматури.

Вдосконалення технологічних процесів – основний напрямок раціонального використання водних ресурсів. Ефективнішого використання води можна досягти за рахунок збільшення водообороту в технологічних процесах – виробництва, зниження скиду забруднених стічних вод, оптимального та якнайменшого забору для потреб виробництва [4].

Підвищення рівня агротехніки, використання агролісомеліоративних та інших методів сприяє зниженню витрат води на виробництво одиниці сільськогосподарської продукції.

Висновки. Для охорони навколишнього природного середовища і земельних угідь Волинської області необхідно заборонити застосування пестицидів, розвиваючи біологічні, агротехнічні та механічні (машинні) способи боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур: знизити норми внесення азотних добрив; організувати контроль за рівнем забруднення навколишнього природного середовища і продуктів живлення; посилити заходи по охороні земель від водної і вітрової ерозії; виключити із користування рілля з екологічно небезпечних територій схилів земель крутизною більше 3 (67,4 тис. га), залуговувати нижню частину схилів крутизною 1-3 (60 тис. га), а також угіддя у заплавах річок; розвивати агролісомеліорацію на дефляційно-небезпечних територіях; заборонити нове гідромеліоративне будівництво осушувальних систем і знизити глибину дренажу осушуваних ґрунтів до параметрів висоти капілярного підживлення від ґрунтових вод; залуговувати угіддя вологолюбними травами, використовуючи їх як покращені сінокоси і пасовища; залишити вторинно заболочені та осушені ділянки в болотному режимі – у місцях посиленого висхідного розвантаження підземних вод, надаючи таким ділянкам статус охоронних територій (гідрологічних, гідроекологічних, біологічних заказників та ін.); із метою зменшення негативних наслідків радіоактивного забруднення, при функціонуванні АПК, потрібно здійснити комплекс організованих агрохімічних, агротехнічних, зооветеринарних і технологічних за-

ходів.

Отже, враховуючи велике значення водних ресурсів у розвитку народного господарства не лише Волинської області, а й держави загалом, надзвичай-

но актуальною є проблема збалансованого, науково обґрунтованого, екологічно безпечного водокористування і динамічного розвитку водогосподарського комплексу України.

Список використаних джерел:

1. Горбач Л.М. Інноваційне забезпечення екологічного розвитку: сучасні реалії та перспективи: монографія. К.: «Кондор-Видавництво». 2016. 360 с.
2. Левковська Л.В., Мандзик В.М., Митрофанова О.М. Теоретичні засади формування системи сталого водозабезпечення в умовах екологічних обмежень. Економіка природокористування і сталий розвиток. К.: ДУ ІЕПСР НАН України. 2020. № 7 (26). С. 32-39.
3. Мольчак Я.О. Економічні важелі та стимули раціонального водокористування / Я.О. Мольчак, Л.М. Труш, І.Я. Мисковець // зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених «Економіко-екологічні проблеми сучасності у дослідженнях молодих науковців». Одеса: ОДЕУ, 2017. С. 65-67.
4. Мольчак Я.О. Еколого-економічні аспекти управління природокористуванням / Я.О. Мольчак, І.Я. Мисковець // Екологічні нотатки. Вип. 5. Луцьк: ІВВ ЛНТУ. 2017. С.115-121.
5. Поверхневі води Волині / за ред. Я.О. Мольчака. Луцьк: Видавництво «Терен», 2019. 344 с.
6. Полянський С.В. Екологічні проблеми меліорованих агроландшафтів Західного Полісся. Вісник НУВГП. Серія «Сільськогосподарські науки». 2014. Вип 1 (65). С.54-63.
7. Статистичний щорічник Волинської області за 2016 рік / за ред. С.О. Матковського. Луцьк. 2016. 147 с.
8. Хвесик М.А. Економіка природокористування: вектори розвитку: монографія. К.: ДУ ІЕПСР НАН України. 2019. 398 с.
9. Хвесик М.А., Левковська Л.В. Управління водними ресурсами: євроінтегративний вектор. Економіка природокористування і сталий розвиток. К.: ДУ ІЕПСР НАН України. 2019. № 5 (24). С. 6-13.
10. Хільчевський В.К. Основні засади управління якістю водних ресурсів та їхня охорона. К.: ВПЦ «Київський університет». 2015. 154 с.
11. Юровчик В.Г. Екологічні проблеми Волинської області. Проблеми європейської інтеграції і транскордонного співробітництва: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2015. С. 473-479.

References:

1. Horbach, L.M. (2016). Innovatsiyne zabezpechennya ekolohichnoho rozvytku: suchasni realii ta perspektyvy [Innovative provision of ecological development: modern realities and prospects]. Monograph. Kyiv: "Condor Publishing House", p. 360 [in Ukrainian].
2. Levkovska, L.V., Mandzyk, V.M., & Mitrofanova, O.M. (2020). Teoretychni zasady formuvannya systemy staloho vodozabezpechennya v umovakh ekologichnykh obmezhen [Theoretical bases of formation the system of steady water supply in the conditions of ecological restrictions]. *Ekonomika pryrodokorystuvannya i stalyy rozvytok – Economics of nature management and sustainable development*, 7 (26), 32-39. Kyiv: Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine" [in Ukrainian].
3. Molchak, Ya.O., Trush, L.M., & Myskovets, I.Ya. (2017). Ekonomichni vazheli ta stymuly ratsionalnoho vodokorystuvannya [Economic levers and stimuli of rational water usage]. *Materials of international scientific conference of young scientists economic and environmental problems of contemporaneity in researches of young research workers* (pp. 65-67). Odesa: Odess National University of Economics [in Ukrainian].
4. Molchak, Ya.O., & Myskovets, I.Ya. (2017). Ekologo-ekonomichni aspekty upravlinnya pryrodokorystuvanniam [Ecological and economic aspects of nature management]. *Ecological bulletin*, 5, 115-121. Lutsk: Publishing Department of Lutsk National Technical University [in Ukrainian].
5. Molchak, Ya.O. (Eds). (2019). Poverkhnevi vody Volyni [The surface water of Volyn region], Lutsk: Publishing House "Teren", p. 344 [in Ukrainian].
6. Polyanskyi, S.V. (2014). Ekologichni problemy meliorovanykh ahrolandshaftiv Zakhidnoho Polissya [Ecological problems of reclaimed agrolandscapes of Western Polissya]. *Bulletin of National University of Water and Environmental Engineering. Series "Agricultural science"*, 1 (65), 54-63 [in Ukrainian].
7. Matkovskiy, S.O. (Eds). (2016). Statystychnyi shchorichnyk Volynskoyi oblasti za 2016 rik [Statistical Yearbook of Volyn region of 2016]. Lutsk, p. 147 [in Ukrainian].
8. Khvesyk, M.A. (2019). Ekonomika pryrodokorystuvannya: vektory rozvytku [Environmental Economics: Development Vectors]. Kyiv: Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine», p. 398 [in Ukrainian].
9. Khvesyk, M.A., & Levkovska, L.V. (2019). Upravlinnya vodnymi resursamy: evrointehratyvnyi vektor [Water resources management: European integration vector]. *Ekonomika pryrodokorystuvannya i stalyy rozvytok – Economics of nature management and sustainable development*, 5 (24), 6-13. Kyiv: Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine" [in Ukrainian].
10. Khilchevskiy, V.K. (2015). Osnovni zasady upravlinnya yakisty vodnykh resursiv ta yikhnya okhorona [Basic

- principles of water resources quality management and their protection]. Kyiv: publishing center “Kyiv University”, p. 154 [in Ukrainian].
11. Yurovchuk, V.H. (2015). Ekologichni problemy Volynskoyi oblasti. Problemy evropeyskoi intehratsii i transkordonnoho spivrobotnytstva [Ecological problems of Volyn region. Problems of European integration and cross-border cooperation]. *Corpus of II international scientifically practical conference*. (pp. 473-479). Lutsk: Lesya Ukrainka Eastern European National University [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 11.05.2021 р.

About the authors:

Yaroslav Molchak – DSc (Geography), Professor of the Department of Environmental Studies and Agronomy, Lutsk National Technical University, Lvivska str., 75, Lutsk, 43018, Ukraine, molchakyaroslav@lutsk-ntu.com.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5753-8352>

Iryna Myskovets – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Environmental Studies and Agronomy, Lutsk National Technical University, Lvivska str., 75, Lutsk, 43018, Ukraine, myskovetsiryna@lutsk-ntu.com.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9248-4919>

Ludmila Horbach – PhD (Economy), Associate Professor of the Department of Economic and Management, Interregional Academy of Personnel Management, Copernicus str., 8, Lutsk, 43025, Ukraine, ludmilahorbach@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5977-6474>

Об авторах:

Ярослав Мольчак – доктор географических наук, профессор кафедры экологии и агрономии, Луцкий национальный технический университет, ул. Львовская, 75, г. Луцк, 43018, Украина, molchakyaroslav@lutsk-ntu.com.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5753-8352>

Ирина Мисковец – кандидат географических наук, доцент кафедры экологии и агрономии, Луцкий национальный технический университет, ул. Львовская, 75, г. Луцк, 43018, Украина, myskovetsiryna@lutsk-ntu.com.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9248-4919>

Людмила Горбач – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и менеджмента, Межрегиональная Академия управления персоналом, ул. Коперника, 8, г. Луцк, 43025, Украина, ludmilahorbach@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5977-6474>

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом понад 20 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», понад 15 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно з вимогами ДАК України оригінальна стаття у фаховому виданні має складатися з таких розділів:

- 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Згідно з вимогами, що висуваються до наукових видань міжнародного рівня, статті мають містити глибокий аналіз попередніх досліджень;
- 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття;
- 4) формулювання цілей статті (постановка завдання);
- 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word. Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (у лівому верхньому куті), нижче посередині рядка ім'я та прізвище автора, під ними – його науковий ступінь, вчене звання та посада. Нижче наводяться e-mail та ORCID ID автора, відомості про установу, її поштова адреса з індексом. Після цього з нового рядка посередині великими буквами наводиться заголовок статті.

Під заголовком з абзацу наводиться **анотація статті** (не менш як 1800 знаків) та **ключові слова** (5 – 8 слів чи словосполучень) українською мовою (шрифт 10 пт). Нижче наводиться ім'я та прізвище автора, назва статті, анотація та ключові слова російською мовою (шрифт 10 пт).

Після анотацій подається ім'я та прізвище автора, назва статті, реферат та ключові слова англійською мовою (шрифт 10 пт).

Вимоги до реферату: обсяг не менше 1800 знаків; інформативність (не містити загальних речень); оригінальність (не бути калькою анотації українською чи російською мовами); змістовність (відображати головний зміст статті та результати досліджень); структурованість (відповідати логіці опису результатів у статті).

Нижче наводиться **текст статті**. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. Рисунки мають бути виконані у чорно-білому форматі.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку і оформляється згідно з *ДСТУ 8302:2015*. До списку обов'язково повинна бути включена література за останні п'ять років.

Нижче подається **перелік посилань (References)** (кирилиця транслітерується в латиницю) та його переклад англійською мовою, який необхідно оформляти згідно міжнародного бібліографічного стандарту *APA (American Psychological Association)*.

Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Автори подають окремим файлом **особисті дані** українською, англійською та російською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, поштова адреса установи з індексом, контактний телефон, e-mail, ORCID ID.

Рукописи, що не оформлені належним чином, не приймаються до публікації.

Редакція залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису.

Статті перевіряються на наявність плагіату та проходять внутрішнє і зовнішнє рецензування.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance

«Human Geography Journal» seeks to publish those papers that are most influential in the fields or across the fields of Social and Economic Geography and that will significantly contribute to the advances of scientific understanding. We also welcome all other relevant subject areas. Selected papers should present novel and broadly important data, syntheses, concepts as well as some narrower research in the subject area. We welcome submissions from all fields of Geography and from any source. We are committed to the prompt evaluation and publication of submitted papers. «Human Geography Journal» is published in print twice per year.

«Human Geography Journal» accepts papers to the following sections: «Science Skylines» (more than 20 pages); «Research reports» (more than 15 pages); «Reviews» (up to 5 pages); «Personalities» (up to 3 pages); «Chronicle» (up to 1 page); «Jubilees» (up to 1 page).

All authors must agree to be so listed and must have seen and approved the manuscript, its content, and its submission to the Journal. The Journal will send an email to all authors to confirm receipt of each paper. Submission of a paper that has not been approved by all authors may result in immediate rejection without further appeal.

According to the requirements of HAC Ukraine original articles in professional journals should contain the following sections:

- 1) Problem definition and its connection with important scientific and practical tasks;
- 2) Analysis of recent research and publications discussing the problem the author relies on;
- 3) Pointing out unresolved part of the problem which the article concerns;
- 4) Formulation of the purpose of the article (setting a problem);
- 5) The main material of the research and explanation of the obtained scientific results;
- 6) Conclusion from the research and prospects for further development in this direction.

Requirements to the Manuscript: Every page field is 20 mm; 210x297 mm page format; Times New Roman 14; spacing 1.5. For his/her paper the author must specify universal decimal classification number (on the left) and the author's name is printed on the right (in the same line). The paper title is printed in the following line in capitals.

An abstract (up to 1800 characters) and **key words** (5 – 8) in Ukrainian and Russian (font 10) should be placed just below the paper title. It is followed by the author, a paper title, **summary** (200 – 250 words) and **key words** in both English.

The summary must be: up to 1800 characters; informative (not include general sentences); original (not a copy of Russian or Ukrainian annotations); profound (show the main content of articles and research results); structuring (meet the description logic results in the article).

The paper text is placed just below this summary. All illustrations and figures should be embedded in the paper text. All visuals must be in black and white.

The list of references is placed in the end of the paper in alphabetical order. References should be given in the square brackets [] indicating the number of source in the list. In some cases the reference source pages should be indicated too. The list of references is given transferred to Latin (transliterated and translated into English if there is English version of the source) and links placed in accordance with international standards *APA (American Psychological Association)*.

Authors should submit the following **personal information**: full name, academic degree and academic status, place of employment, position, address of the organization, contact phone number, e-mail, ORCID ID.

Manuscripts that are not designed properly, will not be accepted for publication.

Editors reserve the right to make editorial revision of the manuscript.

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 30

Українською, англійською та російською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 04.06.2021 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 9,9. Обл.-вид. арк. 11,5.
Наклад 50 пр. Ціна договірна.

Видавець та виготовлювач
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09.